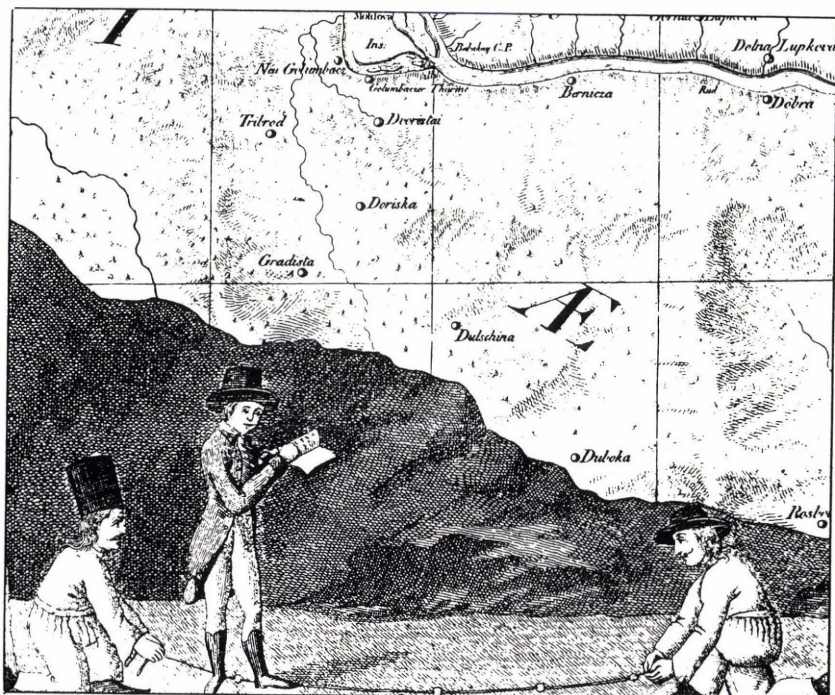

FONS

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

VI. évfolyam

1999. 3. szám

E számunk szerzői

Benda Borbála (ELTE BTK, doktorandusz),
Fehér Csaba (BFL, levéltáros),
Kerekes Dóra (ELTE BTK, doktorandusz),
Tóth Árpád (Miskolci Egyetem, tanársegéd)
Vörös Boldizsár (MTA TTI, tudományos munkatárs)

BFL = Budapest Főváros Levéltára

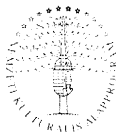
ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar

MTA TTI = Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet

*

Lapunkat támogatták:

Budapest Főváros Levéltára
Soros Alapítvány

Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma
Nemzeti Kulturális Alapprogram Levéltári Szakkollégium

*

A címlapon:

Lipszky János: Mappa Generalis Regni Hungariae
Pest, 1806.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Szedte és nyomta a Budapest Főváros Levéltára Nyomdája
Felelős vezető: Pesti Márta
ISSN 1217-8020

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

VI. évfolyam

1999. 3. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) ***Lapinformációk***

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente három alkalommal (számonként 7,5-9 ív), külön füzetben éves összesített tartalomjegyzékkel, hely- és névmutatóval.

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1053 Budapest, Bihari János u. 18. II/16. Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: KERTÉSZ BOTOND.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők. *Székhely:* Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék.

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1052 Budapest, Piarista köz 1.

E-mail: kenyeri@posta.bparchiv.hu, dgi@osiris.elte.hu

siposa@posta.bparchiv.hu, sarusikb@posta.bparchiv.hu

Honlap: <http://isis.elte.hu/~retix/fons.htm>

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat 3,5"-es lemezen, a Word for Windows (WfW) valamely változatán kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat és lemezeket nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 50 különlenyomatot kapnak, további példányok a szerzői díj terhére kérhetők, legkésőbb az első korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a szerkesztőség címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1052 Budapest, Városház u. 9–11. tel.:317-4267

TÓTH ÁRPÁD

PÁPAY KÁROLY (1817–1847) NAPLÓTÖREDÉKE¹

Az alább következő szöveg kéziratát az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik „Egy uradalmi mérnök naplója” címmel.² A szöveg ugyan nem említi szerzőjének nevét, sőt egyetlen felmenőjét sem, bizonyos adatok azonosítása révén azonban egyértelműen tisztázható, hogy Pápay Károly írta.³

Pápay életéről igen keveset tudunk egyéb forrásokból. Ennek részint az az oka, hogy még 1847 októberében — tehát öt hónappal a naplótöredék utolsó bejegyzései után — harminc éves korában meghalt,⁴ így főként iskolai tanulmányainak nyomai mutatják életútjának irányát.⁵ Az utóbbi vonatkozásban biztosan megállapítható, hogy a gimnáziumot Csurgón végezte, ahol az 1831/32. évben praceptor is volt, vagyis végzős diákként ő tanította a declinistákat, a legelső osztály tanulóit.⁶ Ezután Debrecenben, a kollégiumban tanult tovább: az 1832/33 és 1834/35-ös tanévek között a bölcsészeti tanfolyamon. Ezt követően (1835-ben) másodéves jog-

---

1 Ezúton köszönöm meg a Baranya Megyei Levéltár munkatársainak, különösen Ódor Imrének és Nagy Imre Gábornak, hogy a dolgozat megírásához szükséges kutatások elvégzésében tanácsot adtak és támogatták pécsi kutatásomat. Hálás vagyok továbbá mindazoknak (tanárainak, barátoknak és azoknak, akik a Hajnal István Kör Társadalomtörténeti Egyesület 1998-as esztergomi konferenciáján tartott előadásomhoz hozzászóltak), akik kritikai észrevételekkel segítettek munkámat.

2 A könyvtár 1963-ban vásárolta meg a kéziratot egy magángyűjtőtől. A katalóguscédula szerint — tévesen — 1846. április 11-ig tart a napló, emellett az is vitatható, hogy miért éppen a „Pécs” rendsző alá sorolták be.

3 Névnapiját [1847. jan. 28.] Károly napján ünnepli (*Trattner*, 1846); Terhegyen 1846 tavaszán egyetlen László hunyt el fiatalon: Pápay László, aki Pápay Benjámin tiszteletes fia (MOL Mf. A. 806 terhegyi ref. akv.); Pápay Benjámin 1817-ben, vagyis az 1847-ben magát harminc évesnek valló naplóíró kalkulált születési évében Sellyén prédikátor, és valóban ott keresztelték meg 1817. június 24-én a lelkesz Károly nevű fiát (*Marton*, 4. p. és sellyei akv. MOL Mf. A. 762). Emellett több más (alább elemzendő) forrás szerint a sellyei-bólyi uradalom ebben az időben hivatalban volt mérnökét Pápay Károlynak hívták.

4 Terhegyi akv. MOL Mf. A. 806. Ld. Függelék No. 4.

5 Itt mondok köszönetet Viola Ernő könyvtárosnak (Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium), Rajczy Péter főlevéltárosnak (Baranya Megyei Levéltára) és Szabadi István levéltárigazgatónak (Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár), amiért le-
véiben nyújtottak tájékoztatást az iskolai anyakönyvi adatokról.

6 Csurgói Évkönyv.

hallgatónak iratkozott be és el is végezte a tanévet; az egyidejűleg felvett teológiából viszont csak az első félévet fejezte be.⁷ Mérnöki szakképzettségét két helyen szerezhette: a bécsi *Polytechnicum*ban vagy a pesti Mérnöki Intézetben. Közülük a *Polytechnicum* akkori magyarországi születésű hallgatói közt nem szerepel,⁸ és az itt közölt szöveg alapján is az látszik valószínűnek, hogy Pesten tanult, ugyanis jóval otthonosabban mozog itt, mint Bécsben. A *Geometricum Institutum*nak otthont adó pesti bölcsészkar anyakönyvei azonban megsemmisültek, így bizonyítékunk nincs.⁹ Nem tudjuk, hogy a mérnökképzéshez ekkoriban kötelezően kapcsolódó gyakorlati időszakot hol töltötte, de talán erre utal egy naplóbejegyzés, ami kánizsai tartózkodását említi. Emellett szólhat az az érv, hogy Kanizsa az egyik Batthyány-uradalom központja, márpedig élete erősen kapcsolódik e családhoz.¹⁰

A mérnöki végzettség megszerzését közvetlenül követő évekről sincsen adatunk. Tudjuk viszont, hogy 1845 nyarán Baranya vármegye kinevezi Pápayt tiszteletbeli mérnökévé — ez az az állás, melyről való „rezignációját” 1846 őszén beadja az alispánnak.¹¹ Ekkortól haláláig a sellye-bólyi uradalom mérnöki tisztségét tölti be.¹²

A napló szövege alapján Pápay életének csupán egy szeletét ismerhetjük meg — több értelemben is.¹³ Utal ugyanis arra, hogy az itt közölt füzetet megelőzően is vezetett naplót, és feltehető, hogy még hátralévő fél éve során is lejegyezte élete fontosabbnak tartott eseményeit. Másrészt többnyire szűkszavú, sőt olykor — pl. a pécs–mohácsi vasút ügyében — meglepően rövidlátó, a fejleményeket szélesebb összefüggések közé nem helyező bejegyzései valóságos élményeinek töredékét tartalmazhatják. Az is elképzelhető, hogy naplója még a mintegy másfél esztendei

7 Csurgói Ref.Gimn. Lev.t.; TtREL II. 1. c. 26.

8 Szögi, 1994.

9 Szögi, 1982. XVI. p.

10 [1846. szept.15.] — A Batthyány-család levéltárában nem találtuk nyomát kánizsai szolgálatának, de ennek az is oka lehet, hogy a gyakorló mérnökökről általában kevés irat készül. A siklósi és a sellye-bólyi uradalom is Batthyány-birtok (ekkor az előbbi Batthyány Kázméré, utóbbi Iváné, akik másodfokú unokatestvérek voltak) és a naplóban említett falvak nagy többsége e két uradalom területére esik.

11 BML Közgyűlési jkv. 1845/2653.

12 BML XI. 601. 331. doboz, az 1846. szept. 19-i tisztiszék jkv.: kihirdetik „Pápay Károly jeles bizonyítványok kíséretében benyújtott folyamodvása következtében öm[élt]sága a kegyes grófnál a Bóly-Sellyei uradalmi mérnök hivatalára 1846. október. 1-napjátóli kineveztetését”.

13 E bevezető a rendelkezésre álló terjedelem szűk volta miatt csupán néhány fontosabb szempontra hívhatja fel a figyelmet a forrás értékelésének és felhasználhatóságának lehetőségei közül.

periódus során sem mindig funkcionált — pl. többször említett jegyzetfüzetébe kerülhettek egyes élményei; betegsége, illetve (pl. harkányi kezelésekor, vasúti lejt-mérői működésekor) távolléte idején utólag írta, vagy pedig egyáltalán nem vezet-te rendszeresen naplóját, stb. Mégis, mint egységes formában fennmaradt forrás le-hetővé teszi, hogy életének ritmusát és főbb tevékenységeinek skáláját feltárjuk.

A szöveg jelentősége ugyanis — megítélésünk szerint — abban áll, hogy a sok-szor patetikusnak ábrázolt reformkor egy közszereplőjének szemszögéből láttatja a mindennapi élet rutinjának mechanizmusait. A „hétköznapi” persze igenis sze-mélyhez, pontosabban térhez, társadalmi státushoz kötöttek, hiszen a dél-baranyai térség, Pápay származása, iskoláztatása, és az ezektől elválaszthatatlan kapcsolat-rendszere specifikus irányba terelték életét.

A naplótöredék kuriózum — ismereteink szerint az itt közöltön kívül *e korból* mélyebb *társadalomtörténeti* elemzést lehetővé tevő *napló* még töredékben sem maradt fenn *mérnöki* foglalkozást űző személytől. Ez az állítás több ponton is bizo-nyításra szorul. Fontos ugyanis annak leszögezése, hogy a napló mint forrástípus hiába hasonlít például a memoárhoz abban, hogy mindkettő személyes jellegű for-rás,¹⁴ vagyis az egyén élményein keresztül örökíti meg az eseményeket; szemben annak retrospektív természetével, nem tartalmaz, mert nem tartalmazhat utólagos rendezési szempontokat, ami a „lényegesnek tekintett” történesek szelektálását és a „lényegtelenek” mellőzését eredményezhetné. Ezáltal e forrás révén a minden-napok olyan banalitásaihoz férhetünk hozzá, amelyek a munkavégzés, a szórako-zás, a társas kapcsolatok, az ünnepek stb. rutinizált rendjének megismerését teszik lehetővé hosszabb időtartamon keresztül; így a kurrens nyugat-európai történetírás mikrotörténeti érdeklődésének magyarországi adaptálásához is segítséget nyúj-tat.¹⁵ A kortársnak tekinthető Garzó Imre mérnök memoárját¹⁶ tehát olymódon egészíti ki Pápay naplója, hogy érzékelhetővé teszi, milyen konkrét pálya-perspek-tívákat kínált a mérnöki végzettség, különös tekintettel a korszakban e szaktudás iránt megnyilvánuló konjunkturális keresletre; hogyan lehetett összeegyeztetni az uradalmi alkalmazást és az egyedi munkára szóló magánmegbízást; milyen szerep töltött be egy ifjú mérnök kapcsolathálójában a szakmai közeg, és ezeket az is-meretségeket miképpen ápolta, stb.

E szempontokkal kapcsolatban érdekes tanulságok vonhatók le. Ezek közül ta-lán a legszembetűnőbb az, hogy a mérnöki végzettség mennyire specializálatlan szinten állt még ekkoriban abban az értelemben, hogy segítségével jó eséllyel lehe-

14 Vö. Kacziány, 1917., Faragó, 1983.

15 Szijártó, 1996., Gyáni, 1997.

16 Garzó, 1978.

tett vasútépítő, vízmérnöki és uradalmi mérnöki állásra pályázni (mindegyik esetben kapott is valamilyen pozitív visszajelzést próbálkozására Pápay), — és ezek mellett még az erdő- és bányamérnöki alkalmazás is szóba jöhetett. Még az „országos munkaerőpiac” fogalom használata sem tűnik túlzásnak e jelenséggel kapcsolatban, hiszen éppen Pápay példája bizonyítja, hogy a bányászati állásról szóló hirdetés is foglalkoztatta, és örömmel vállalt volna alkalmazást akár a Tisza-szabályozásnál, vagy Pozsonyban a nagyszombati vasútnál. Az viszont nem olvasható ki egyértelműen a szövegből, hogy ezeket csupán előtanulmánynak szánta egy esetleg saját lakóhelyéhez közeli állás elnyeréséhez, mintegy iskolai képzésének gyakorlati kiegészítéseként, vagy akár át is települt volna az ország valamely távoli pontjára.

Az ilyen széles lehetőséget kínáló mérnöki képzettség ráadásul megfelelt az infrastrukturális fejlesztést kiemelt feladatának tekintő kor igényeinek. Ezt jól mutatja, hogy — részben a nagypolitikai szempontokat (pl. az ország közlekedési hálózatának koncepcióit, vagy a mezőgazdaság az árutermelés irányába mutató átalakítását) szem előtt tartva — országszerte társaságok alakultak helyi vas- és vízi utak létesítésére és az áradásokkal komoly károkat okozó folyók szabályozására.

A napló azonban e jelenség korlátait is mutatja: Pozsonyban az irányába egyébként jóindulatú Hieronymi végül továbbküldi Pápayt, Bécsben mérnökök százait utasítják el a vasúti pályafutástól, Pécsen az ígéretes kezdet után elhal a vasúti kezdeményezés. Egyidejűleg látszanak a presztízs-viszonyok is: a végül elnyert uradalmi mérnöki állásra Pápay úgy tekint, mint ami hiába ad biztonságot, elfogadásával elvágja magát az izgalmasabb, nagyobb kihívást jelentő lehetőségektől. Ehhez tudnunk kell, hogy a sellye-bólyi uradalom Baranya megye egyik legjelentősebb nagybirtoka volt — az 1847-es országgyűlés megyei küldötteinek költségére a megyei közgyűlés által megszavazott összegben a Károly főherceg-féle bélyei uradalom után másodikként következett, megelőzve pl. a pécsi püspöki és a siklósi-üszögi uradalmakat. Az uradalom sellyei felén belül pedig a mérnök húzta a második legnagyobb jövedelmet a tisztartó után; összességében tehát megyei és helyi viszonylatban tekintélyes posztot töltött be.¹⁷ Kiderül azonban a naplóból, hogy e fizetés milyen könnyen elkártyázható és milyen gyorsan el lehet adósodni. A pályaválasztás tehát egyben életmódválasztásnak is tűnik: nyomon követhetjük a naplóíró a romantikus korszellemet is idéző önvádjait, amint az uradalmi tisztek között élve olyan szokásokat vesz fel, amelyek korábban, legalábbis a szülői házból élve nem tartoztak mindennapjaihoz.

17 A megyei közgyűlés határozata a terhek megosztásáról (BML közgy. jkv. 1846/3789), a Magyar Kamara 1846/1945 rendlete alapján. A fizetési jegyzékre ld.: BML XI. 601. 331. doboz.

Mérnöki végzettsége és az ennek megfelelő munkák több szempontból is meghatározzák életét. Olvasási szokásait vizsgálva felfigyelhetünk arra, hogy érdeklődése inkább minősíthető — mai terminussal — „szakértelmiséginek”, mint általános értelemben „értelmiséginek”. Amikor könyvet vásárol, munkájához szükséges szakkönyvekért ad ki pénzt. Egyéb — kölcsön kapott — olvasmányai között is a természettudományos munkák (pl. az Északi-sark leírása vagy a csillagászat) szerepelnek a legnagyobb súllyal, bár néha ellenpéldát is találunk. A többször napi tevékenységként említett újságolvasás is inkább tűnik álláshirdetések böngészésének és a szacikkek kijegyzetelésének, mint intellektuális szórakozásnak. Eljár színházba pécsi tartózkodásai során, sőt Pozsonyban is egyszer, de nem tudjuk meg sem azt, hogy milyen darabot látott, sem azt, hogy milyen élményeket szerzett. Pesten járva a műszaki fejlődés friss fejleményeit, szenzációit járja végig: a vasúti pályaudvart, a függőhidat magyarázó angolokat és a szintén Pesten vendégeskedő Lehmann léggömbutazását nézi meg.

Gondolkodásának sajátos irányultságát mutatja — és ezzel meglepetést okozhat az olvasónak — az is, hogy a politikailag túlfűtötnek ismert kor e tanúja egyetlen alkalommal, Krakkó osztrák megszállása idején ír politikai állásfoglalást tartalmazó megjegyzést, akkor is késve és a híreket pontatlanul ismerve. Annál meglepőbb ez, mivel az általa látogatott baranyai közgyűléseken, az utazásakor éppen ülésező pesti és pozsonyi megyei közgyűléseken is parázs viták zajlottak, és a pécsi vasút ügye, illetve annak vonalvezetése és esetleges kapcsolódása a fiumei-vukovári vasúthoz a Kossuth és Széchenyi koncepciója közötti konfliktus középpontjában állt. Azt is látjuk, hogy nemzeti érzései, melyek pozsonyi és bécsi tartózkodása idején írt bejegyzéseiben jelennek meg, nem feltétlenül nagypolitikai szempontúak, hanem inkább sérelmi-érzelmi jellegűek.

Visszatérve a mérnöki karrier kérdéseire, érdemes számbavenni, hogy pályafutásának stabilizálódása — és az, hogy ez harminc éves korára, tehát (megítélésünk szerint) viszonylag magas életkorban, és éppen ekkor, 1846-ban történt meg — milyen külső tényezőkön múltott. A Pécs környékén lakók önbizalma megnövekedhetett ezekben az években, hiszen gyáralapításaival, a helyben fejtett szén hasznosításának reményével a város felemelkedésére lehetett számítani. Ezt szimbolikusan fejezi ki az a tény, hogy 1845-ben a nemzeti természettudós egyesület (a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók) hatodik vándorgyűlését itt tartották meg, mely alkalomból két könyv és számos szacikk jelent meg a város és a megye szerencsés adottságait bizonyítandó. Az is igaz viszont, hogy ez az optimizmus hamar

le is lohadt, mikor az ígéretesnek hitt vállalkozások sorra csődbe mentek, amint azt egy 1847-es hírlapi cikk említi.¹⁸

E konjunkturális hangulathoz kell viszonyítani azt a valószínűleg jelentős befektetést, amit az állandó munka nélkül élő és feltehetően nem kimondottan vagyonos családból származó ifjú negyedéves tanulmányútjára szánt ő, illetve családja, mely időszakot ráadásul drága nagyvárosokban (Pesten, Pozsonyban és Bécsben) töltött el Pápay. Nem tudjuk megítélni, hogy e befektetést mennyire tette „kockázatosszá” Pápay beteges fizikuma — már ha ez a szempont egyáltalán felmerülhetett. Igaz, hogy szülei magas kort értek meg — apja 74 éves korában halt meg, és ekkor anyja még élt. Feltűnő azonban, hogy anyai nagyapja, Szegedi János nagyvátyi lelkész 35 évesen hunyt el, és hogy a naplóíró két öccse is fiatalon vesztette életét, ráadásul egyikük tüdőbetegségben. Érdekes lenne a naplót orvostörténeti szempontból is megvizsgálni, mert annak révén kiderülhetne, hogy korai halála mennyire tulajdonítható annak a ténynek, hogy földmérői munkáját éppen az Ormánság belvizes térségében végezte — ez ugyanis szintén a mérnöki élethelyzet általánosabb összefüggéseinek megértéséhez nyújtana támpontot.

A karrier további fontos tényezője lehetett Pápay kapcsolatrendszere, melyet igyekezett is felhasználni, amint ezt implicit bizonyítékok alá is támasztják. Ezek közül a legkisebb sikert a legnagyobb társadalmi rang-különbséget jelentő kapcsolat hozta számára: az a Somssich Pongrácz államtanácsos, akit Bécsben négyszer próbál rávenni arra, hogy segítse elhelyezkedését a vasút-társaságnál, nem más, mint saját megyéjének főispánja, aki legalább onnan kellett, hogy ismerje Pápayt, hogy megyei tiszteletbeli mérnöki kinevezését alighanem ő írta alá. Más kapcsolatok azonban jobban működtek. Valószínű például, hogy abban, hogy elnyerte a sellyei uradalmi mérnöki tisztséget, szerepet játszott az, hogy személye korántsem lehetett ismeretlen Sellyén: apja e mezőváros lelkésze volt 1828-ig, Terehegyre történt áthelyezéséig, és ez sokat számíthatott fia alkalmazásánál, noha annak idején anyagi és szervezési okokból konfliktusban állt a gyülekezettel.¹⁹ A Pápayak ottani jelenlétének folyamatosságát mutatja, hogy Pápay Károly keresztszülei között megtaláljuk az uradalom akkori tisztartóját és számtartójának feleségét, akik közül az utóbbinak (Szobovitsnak) a fia Pápay alkalmazása idején is az uradalom tisztviselője volt; és hogy feltehetően nagybátyja az a Pápai Dániel sellyei kovácsmester, akit a naplóban Dani bácsi néven emleget. Az is valószínű, hogy a naplóban említett baranyai falvak azért is fordulhattak éppen őhoz, amikor határuk felmérésére magánmegbízással keresték meg, mert a Pápay név náluk is ismerősen

---

18 Életképek, 1847., idézi *Antalffy*, 1982. 87. p.

19 *Marton*, 3–4. p.

csenghetett: a gyakorlatilag tisztán református térségben az egyházmegye jegyzőjének fia pozitív referenciával rendelkezhetett. Ráadásul korábban egyes rokonai e falvak egyházainak voltak korábban lelkipásztorai, mint az ismeretlen fokon rokon Pápai István 1810 körül Cúnban.

A kapcsolatrendszer és munkavégzés más módokon is összekapcsolódhatott Pápay Károly életében. A naplóban többször említett régi barát, Buday István 1846 januári terehegyi látogatásának időzítése bizonyára azzal függött össze, hogy a szintén mérnöknek tanult Buday Pápayval együtt kíváncsi volt a pécsi megyegyűléssel egyidőben tartott vasúti gyűlésre. Máskor arról értesülünk, hogy Pápay levelezésében is a vasútépítéssel foglalkozik. És még áttételesebben: Pesten jártakor szállást barátjánál, egyben unokatestvéréénél, Kossa Ferencnél talál; és Bécsben nyomon követhetjük azt a folyamatot, ahogyan idejét fokozatosan az ottani Polytechnicumon tanuló magyar fiatalokkal kezdi eltölteni, akik közül néhányat már Pestről ismerhetett — és akik közt ketten szintén lelkészek fiai voltak.

A napló egy másik érdekes aspektusból nézve a dél-dunántúli református tömb (egyházi) értelmiségének sajátos társadalmi stratégiáit, szokásait segít megérteni — természetesen más források, így az egyházi és a (csurgói) gimnáziumi anyakönyvek, valamint a Felsőbaranyai Református Egyházmegye levéltári anyaga kiegészítő használatával. A napló szövege ugyanis önmagában szinte elhallgatja azt, hogy e kapcsolatrendszer gerince a református sziget összetartozásának tudata.

A rendelkezésre álló adatok alapján nem sikerült kideríteni Pápay származásának egy — a rendi világban központi jelentőségű — összetevőjét: azt, hogy nemes-e. Nemessége mellett szólhat az az érv, hogy részt vehet a megyék közgyűlésein (bár ekkoriban már a honorációk is rendelkeztek e joggal); az, hogy a megyében több vezető lelkészcsalád rendelkezett armálissal (így pl. a Kossák, Kádások, Fodorok); és hogy Andretzky szerint 1845-ben és 1848-ban a nemesi lajstromba felvettek között szerepeltek a Pápayak. Ellene szól viszont, hogy az — egyébként e szempontból nem teljesen megbízható és következetes — anyakönyvek egyszer sem említik bármelyik Pápay nemesi jogállását — csak a már uradalmi mérnöki pozícióban lévő Pápay Károlyt nevezik a források időnként „tekintetesenek”, ez viszont szintén kijárhatott beosztásának is. Az is tény, hogy sem Andretzky nem tud e család nemesleveléről, sem az Országos Levéltár adatbázisában²⁰ nem sikerült biztos nyomra lelni. Tudjuk viszont, hogy anyja, Szegedi Rákhel nemes volt, és az anyakönyvekből az is kiderül, hogy a lelkészek saját rendi

---

20 Az információért Trostovszky Gabriellát illeti köszönet.

értelemben vett származásuktól függetlenül gyakran vettek feleségül nemes-lányokat.

E szempontból a lelkészi pálya a nemesi társadalomba való integrálódás lehetséges eszközének látszik, mint azt a Kossa-család köré szerveződött rokonság mintája mutatja. A már több nemzedék óta az Ormánságban élő és népes gyülekezeteknek lelkészt adó Kossák közül az 1830–1840-es években a László és Dániel testvérpárból került az egyházmegye esperese és főjegyzője, és magas pozíciójukhoz kiemelkedő tekintély is kapcsolódott: lányaik kezével stabilitást, védelmet is lehetett szerezni. A naplóban többször szereplő csurgói és (a latin nyelvű forrás szerint) „plebejus” születésű Belevári Ferenc pl. Kossa László siklói lelkész lányát vette feleségül, és bár korábbi gyülekezete újra és újra megpróbált szabadulni tőle, ehhez az egyházmegye konzisztóriumra nem járult hozzá.²¹ Kossa egyébként négy lányát is lelkészhez adta, és mivel más vezető lelkészek is hasonló kiházasítási stratégiát követtek, nem meglepő, hogy a református lelkipásztorok rokonsága szoros és belterjes hálózatot alkotott néhány mag körül.

Pápay Károly maga is kapcsolódott tehát a Kossa-klánhoz anyai nagyanyja, Kossa Zsófia révén, bár az nem világos, hogy apja beházasodását ebbe a láncolatba a feltörekvés motiválta vagy egyenrangú félnek minősült. Valószínűbb, hogy Pápay Benjámin maga is tekintélyes lelkész-családból származott, hiszen apja is Siklósról látogatott Kossa esperes temetésére, és vélhetően rokonai közé tartoznak a XIX. század elején az egyházmegye egyes nyugati gyülekezeteinek prédikáló Pápai nevű lelkészek (János és István), sőt talán az 1770-es évek körül esperesi posztot betöltött Pápai Takács János is. A napló mindenestre érdekes kontrasztot mutat az egyházi anyakönyvekkel abból a szempontból, hogy míg az előbbi azt tükrözi, hogy Pápay Károly szülei részt vettek a térség lelkészeinek olyan együvértartozási rítusaiban, mint a házassági tanúzás és keresztszülség (valamint a névnapi ünnepségekben), az utóbbiakban legfeljebb elvétve találni nyomát Pápay Benjámin ilyen aktivitásának.

A napló arról is vall, hogy maga Pápay Károly nem követte szüleit a közeli falvakba az ilyen eseményekre. Énje e szempontból is kettős. Egyrészt környezetében, barátai közt elsősorban lelkészfiakat találunk — ilyen Buday István, aki legalább egy évtizeden keresztül osztálytársa volt, aki szintén mérnöknek tanult, és akinek somogyi lelkész volt az apja; ilyen Kossa László járási esküdt, aki Csurgón egy évvel járt Pápay előtt és aki a siklósi esperes fia; és ilyen Soltra Alajos, egykori csurgói diákja, utóbb ráckevei lelkész és orvos, aki feltehetően rokona a sellyei Pá-

21 Siklós házassági anyakönyv, MOL Mf. A. 777, 1831. nov. 23. DmREL, A/4 10. d.

pai Dániel Soltra Rebekka nevű feleségének és Soltra János tolnai egyházmegyei assessornak (tanácsbírónak).²² Másrészt viszont látjuk, hogy Pápay kihagyja a karcsonyi istentiszteletet és a naplóban egyébként sem sok nyomát látjuk annak, hogy gondolkodásában lényeges szerephez jutott volna a vallásos meditáció. A felekezeti befeléfordulás egyébként barátjánál, Kossa Lászlónál sem érvényesült egy fontos ponton: katolikus lányt vette feleségül.²³

Lehet, hogy ez a felemás viszony neveltetéséből ered. Szimbolikus értékű lehet ugyanis, hogy Pápay Benjámin milyen keresztneveket választott fiainak. Míg a térségbeli lelkészcsaládokban ekkoriban még mindig számos Dániel, Gedeon, Sámuel és Benjámin nevű fiút (ill. Sára, Rebekka, Rákhel nevű lányt) kereszteltek, a feltehetően „magyarnak” számító Lászlók, Imrék stb. mellett, Pápay egyik öccsét Albertnek hívták volt és az ő neve is Károly, vagyis mindkettő idegen ettől a hagyománytól — ő, első fiúként (!) talán az egyik keresztapa szerepét vállaló sellyei tisztartó, Anhalt Károly iránti tiszteletből kapta e nevet. Más szempontból viszont gyermekkorában „konform” volt a baranyai lelkészek tradícióihoz, amennyiben összes fivérével együtt Csurgón járta a gimnáziumot, ahol a felsőbb évfolyamokban az osztálytársak nagyobbik fele (többnyire somogyi) lelkész- vagy tanítógyerekekből állt.

Érdekes szempont lehet végül Pápay naplójának értelmezéséhez az, hogy egyetlen távoli utaláson kívül — azon, hogy apja az esperes helyett „vizitál” tavasszal — nem találunk adatot apja foglalkozására. Ez azért lehet lényeges, mert az egyházmegye papságának igen jelentős része tartósan konfliktusban állt gyülekezetével, ahogyan ezt a nagygyűlések jegyzőkönyvei tükrözik. Például az 1843 áprilisi nagyvátyi gyűlésen tárgyalta 68 ügyből 15 az egyes gyülekezetek lelkészeikkel szembeni panaszát tartalmazta, többnyire megoldás nélkül; így a szomszédos Gyüd lelkészét is el akarta mozdítani házasság előtti nemi kapcsolat miatt egyháza.²⁴ Ehhez képest Pápay Benjámin számára nyugalmat hozhatott a Sellyén töltött évtized után a Terehegyre történt áthelyezése, ugyanis e nagymúltú egyház a források szerint csupán egyszer helyezkedett szembe vele. Ekkor, az 1848-as pesti forradalom előtt néhány nappal, a falu választott vezetői közül többen azzal vádolták meg Pápayt, hogy a gyülekezet pénztárát adó ládából saját céljára pénzt vett el. A lelkész ekkor — az esperesnek írt levele szerint — vizsgálatot rendelt el és a gyülekezet előtt kinyilvánította, hogy a gyanúba keveredett feleségét akár aznap „elveri

22 Ld. az egyes személyeket a Függelékben; ill. Egyházi Almanak 1836.

23 Diósvizsló házassági anyakönyv, MOL Mf. A. 646. 1847. júl. 14.

24 DmREL A/4 133. cs.: a nagyvátyi nagygyűlés (1843. ápr. 19–22.) anyaga; A/4 30. d. a gyüdi cgház iratai.

a házától”, ha igaznak bizonyul a vád és a levélből az is kiderül, hogy „a Domina magam előtt is gyanús és nem is lehet más, annál fogva őtet elverni a házamtól, vagy pedig hallgatni kell”. Nem tudjuk, milyen eredményre vezetett a nyomozás, de Pápayné ezután is a lelkész feleségeként élt Terehegyen.²⁵

Pápay Károly naplójának itt közölt töredéke — amint azt e rövid bevezetőben bizonyítani igyekeztünk: mind lejegyzett, mint pedig le nem írt (elhallgatott, ill. magától értetődőnek ítélt) adataival — a kor társadalmi viszonyrendszerének fontos aspektusaival ismerteti meg az olvasót. Ezek mélyebb vizsgálata és összehasonlító keretek közé helyezése azonban még további kutatások tárgyát kell, hogy képezzék.

A forrásközlés módszere

A szöveg közlése során az egyes betűk régies írásmódját átírtam (pl. „tz” és „cz” helyett „c”; a személyneveket kivéve), a magán- és mássalhangzókat, valamint a nagy- és kisbetűket a mai szabályok szerint írtam (pl. „olly” helyett „oly”, pénzegységek), emellett az egybe- és különírásnál is modernizáltam szöveget (pl. „Édes Atyám” helyett „Édesatyám”; igeekötők). A dátumokat is a mai írásmód szerint adtam meg. Egyes rövidítéseket feloldottam („n” helyett „nem”, „m” helyett — igeekötőként — „meg”, „ööl” helyett „négyyszögöl”), meghagytam viszont a mai olvasó számára nem értelemzavarókat („Dr.”) és azokat, amelyek feloldása esetleg vitatható („tiszt.”, ami a „tiszteletes” helyett lehetne „tisztviselő” is; „T.”, ami lehet „Tekintetes” és „Tiszteletes”). Amit nem sikerült kiolvasni, [?] jellel jelöltem.

A központozás tekintetében az eredetileg következetlenül gondolatjelekkel tagolt szöveget mondatokra szabdaltam. A szerző aláhúzásait változatlanul hagytam. A szövegben szereplő olyan személy- és településneveket, amelyek többször is előfordulnak és amelyekről további releváns információt sikerült találni, az első szövegbeli említéskor kurziválással jelöltem, és a szöveg után következő Függelékben magyarázom meg. Az idegen szavak közül csak azokat értelmezem és fordítom le lábjegyzetben, amelyek idegen nyelvi környezetben szerepelnek.²⁶

---

25 DmREL A/4 47. d. a terehegyi egyház iratai.

26 A szöveg közlésének szabályait Benda Gyula segített kidolgozni, amiért czúton mondok köszönetet.

1.

Pápay Károly naplótöredéke (1845 december – 1847 április)

[címlapon:] Napló, folytatólag 1845dik év Dec. 11dik napján kezdve

[4154 Quart. Hung.]

[a belső oldalon számítások nyomai]

1845. december

11 (Cs) — Azon reményből, hogy Tersánszky úr és Kanyó úr ígéretök szerint kijönnek hozzánk Pécsről, hazamentem *Terehegyre*, de nem találtam őket ott. Édesatyám *Gedusért* Eszékre tegnap reggel indult, elvivén magával Zelenka Terézt is.

12 (P) — Délig hon, délután kint dolgoztam.

13 (Sz) — A szél erősen és fagyfali hidegen fútt, mint még azidőn nem. Délután hazamentem, már sok helyen felbirt a fagy. Otthon találtam édesatyámat és Gedust.

14 (V) — Bekő úr itt volt examenen.²⁷ Wavrektől *Brodból* levelet kaptam — írja, hogy locomotiumon studíroz. Tersánszkytól is Pécsről.

15 (H) — A szerdahelyi mappán dolgoztam.

16 (K) — Detto. Délután itt volt Tot János Szerdahelyből. Estve újságokat kapunk. Mióta hon vagyok, a diétát meglehetősen tartom, székem naponként rendszeren van.

17 (Sz) — Az újlaki praeoransné ifimasszony ma reggel jókor jött. Budainak küldtem általa levelet. A Pesti Hírlap 582. számából 1845. nov. 30-áról e következő hirdetményt kivonatilag kijegyeztem:

„Csődület a bánsági kir. bányászati kerülethez tartozó erdők és bányahelyek felmérésére. Be kell adni legfeljebb 1846. január végéig a bánsági kir. igazgató székhez. Kellékek: bizonyítványok — egészségről, születés idejéről, nyelvek tudásáról —, továbbá bergpemzlivél húzott egy ívnyi nagyságú hegyvidék térképe; beletétesség: ház-as-e a folyamodó és az utolsó posta a lakásától.”

18 (Cs) — A szerdahelyi mappán, a kiosztáson működtem.

19 (P) — Elmentem Szerdahelybe és a kihatást elkezdtam.

20 (Sz) — Ma és tegnap három dűlőt kiosztottam. Estve hazamentem.

21 (V) — Újságot olvastam.

---

27 „Vizsgán”; valószínűleg lelkeszcé szentelése előzményként; Siklós környékén több Bekő nevű lelkesz is tevékenykedett, pl. Terehegyen Pápay Benjámin elődje, Bekő István, Gyüdön a napló keletkezése idején Bekő Gábor.

22 (H) — Reggel elmentem Szerdahelybe.

23 (K) — Jó idő volt. Bent foglalatoskodtam.

24 (Sz) — Az eső miatt kint nem dolgozhattam. Délután hazamentem.

25 (Cs) — Karácsony első napja. Ma is a szerdahelyi mappán foglalatoskodtam. Templomban nem voltam.

26 (P) — Karácsony másnap. Én szinte foglalatoskodtam. *Antal bácsi* itt volt *Siklósról*. Estve a földkönyv írásába fogtam.

27 (Sz) — Elmentem Szerdahelybe. A Terát nagyon betegnek találtam. Ma János nap, délután oda jöttek a *szaparcaiak*. Én az utolsó dülőt is kiosztottam. Kántor János ismét igen megsértett, méltó lenne, hogy megbosszuljam. Estve hazajöttem, nem is megyek vissza február 16-ig, amikorra a fizetési határidőt kitűztem.

28 (V) — A földkönyv-rendezéssel foglalkoztam. Wavreknek levelet írtam.

29 (H) — A földkönyv-írással foglalkoztam. Gedus és *Laci öcsém* is segítettek. Újságolvasással is foglalkoztam.

30 (K) — Detto. Ma estve későn érkeztek Pécsről Tersánszky Lajos, Gozdánovits Izidor és Kováts Károly vadászni.

31 (Sz) — Vadásztunk délelőtt és délután is. 4 nyulat lőttek, melyet mind elvittek, mindamellet is, hogy egyet ketten lőttünk meg.

1846. január

1 (Cs) — Ma reggel 3 óra tájban indultak el a pécsi vendégek. Óhajtanám, hogy szegény szüléimnek ezen alkalmatlanságot ne igen gyakran okoznák. — Délelőtt templomban voltam. Estve felé a hegedűmet felhúroztam, hogy ismét egy kis gyakorlást tegyek rajta, de nagyon lassan megy. Látom, hogy lassanként minden szellemi tehetségeim elhagyogatnak: a tudományokban elmaradok, még a szakbeliekben is. Oka magam vagyok, de nincs semmi kedvem. Elég gyáva vagyok magamat nyomasztó környülményimtől egészen lehagyni verni. De ezen újévi estén ismét új fogadást tések mindenféle hiányaim pótlására. Vajha ezen év meghozná már rám is az önállás óráját!

2 (P) — A szerdahelyi földkönyvön dolgoztam. Többnyire hegedültem. Délelőtt jött *Budai Pista*, rég óhajtván várt vendégünk.

3 (Sz) — Délután elindultunk Pécsre. NB. tegnap estve kaptam levelet *Gyenistől*, *Imre öcsém*től Berlinből, és a casinói jegyzőtől hivatalosat. Gedus öcsémét is bevittem.

4 (V) — Voltam főjegyző T. *Madarász* úrnál, ki az öcsémet bevette a practicansok²⁸ közé. Kosztot fogadtam neki *Pilitzárnál* 25 váltóforinton hónaponként, és két hónapi kosztját le is fizettem. Adtam még neki költségre 5 váltóforintot. — Ebéden Pistával együtt Gyenisnél voltunk és délután Bandler Dr-nál, ki nekem a netalán támadható syphilis ellen rendelt labdacsoakat, valami muriást, és hidegvíz fürdőt ajánlott. *Csorba* a combinatoriumot másképpen kívánja készíttetni, mit is Terehegyre kiviszek. Estve *Kontsekéknél* mulattunk és vacsoráltunk. Bandler Dr. is ott volt.

5 (H) — Elhoztam Kontsek úr zuhanyedényét és délre hazamentem Terehegyre. Hoztam Horvát Historiát.²⁹

6 (K) — Délelőtt vadászni kimentünk édesatyámmal, de siker nélkül. Délután édesanyám és Laci Szerdahelyben voltak.

7 (Sz) — A *sombereki* földkönyv összevázásával foglalkoztam. Hegedültem. A nagyobbik hegedűmet tegnap estve odaadtam a Sándor Éva menyének oly feltétellel, hogy hegedüljön rajta, de ha eltöri, 10 pengőforintot fizessen. Édesatyám ma estve lesre ment a hegyre. Ma estve igen hideg van.

8 (Cs) — Még ilyen hideg nem volt ezen a télen, mint ma. *Belevári* egy levelet küldött 6-án datálva, vadászatra híván mára Szerdahelybe, de a levél csak ma délbe érvén ide, nem mentünk el. Én egy levelet írtam Hevessynek, megígérvén, hogy minél előbb megküldöm a töltés tömeget.

9 (P) — Édesatyám és édesanyám Siklóra mentek. A Hevessy levelét elvitték. Munkámat folytattam. Ma szörnyen megütköztem annak megértésén, hogy a *sombereki* földkönyvben a belső telkek 1100 négyszögölével vagynak, azonban megnyugodtam oly remény fejében, hogy talán Gyenis úr Instructiója szerint tettem úgy. De különben sincs a törvényben nyilván kifejezve, hogy hány négyszögöllel vétessék.

A *sombereki* munkámért járó díj — lásd VII. sz. okirat végén. Somberek tesz: 7737 hold, Buar 1996 1/8. Én kapok minden holdtól à 5 pengőkrajcár számítandó összevagnak harmadát, tehát $7737 \cdot \frac{5}{3} = 12895$ pengőkrajcár = 214 forint 55 krajcár, továbbá a mappákért összevagnak jár 700 pengőforint. Ennek most felét számítva 350 pengőforint, ennek Somberekért eső része $350 \cdot \frac{7737}{7737+1996 \cdot \frac{1}{8}} = 278$ fo-

28 Gyakornoknak a vármegyei igazgatásban; a fizetési lista szerint nem szerepelt a rendszeres díjazást kapottak között. BML Közgyűlési jkv. 1846/918.

29 Valószínűleg *Horváth Mihály* (1809–1878) A magyarok története. A bölcsészettudományi tanuló ifjúság számára c. könyve, melynek kötetei 1842 és 1846 között jelentek meg; a szerző 1848-ban Csanád püspöke, 1849-ben a Szemere-kormányban vallás- és közoktatásügyi miniszter.

rint 13 krajcár. Ennek harmada 92 forint 44 krajcár, tehát összesen 307 forint 39 krajcár pengő, melyből levonva [áthúzva: 94 váltóforint] 37 forint 36 krajcár pengő, marad 270 forint 3 krajcár pengő.³⁰

10 (Sz) — Munkámat a somberek combinatorium készítése körül folytattam.

11 (V) — Detto.

12 (H) — Detto. A combinatoriumról egy értekezést is írtam.

13 (K) — A combinatoriumot és somberek munkát bevégeztem. Újságot olvastam. A rajztáblákat Antal bácsitól kihozták. 1 pengőforintot küldtünk be érte neki. Az orvosságot veszem, csakhogy már mostanában nem 6, hanem 4 labdacsozt kezdek bevenni, hogy 19-ig kijussom.

14 (Sz) — A szerdahelyi munka elintézése után a *szekcsői* útervhez fogtam.

15 (Cs) — 18 (V) — A szekcsői terven dolgoztam.

19 (H) — Pécsre indultunk. Estve a gazdasági egyesületi közgyűlésben voltunk. Később színházban is.

20 (K) — Délelőtt a földészeti sat. szakosztály ülésében voltunk *Czindery* elnökelete alatt. Édesatyám ma délután visszaindult. Gyenisnél ebédeltünk mindketten. Én ma Bubrekk Miskához hordozóskodtam.

21 (Sze) — A somberek munkát Gyenis úrhoz átalvittem, a szekcsői jelentést pedig ma estve kidolgoztam.

22 (Cs) — Estve vasúti gyűlés a casino kistermében *Majláth* ömértósága elnökelete alatt. Az egész költség Reit vashátori³¹ mérnök előleges (főületes) költségvetése szerint 600000 pengőforintba tétetett, és az előmunkálatokra 3000 pengőforint határozatott, mely is amaz összes költségnek $\frac{1}{2}$ percentója. Egy-egy részvény 100 pengőforintban állapított meg, tehát lesz 6000 részvény, és az előleges költség fedezésére minden részvénynek $\frac{1}{2}$ percentója kifizetendő. Majláth megkezdte 100 pengőforint aláírással, (mely is 200 részvény, 20000 pengőforint), Czindery detto. Aznap este 800 pengőforint íratott az előleges költségekre. Én is 2 pengőforintot írtam, vagyis 4 részvényt. Ha a terv ki lévén dolgozva az látszik, hogy nem érdemes, akkor a pénz odavész, ha ellenkezőleg kedvezőnek mutatkozik, akkor mindennek, ki az előleges költségekre aláírt, annyi részvényt megtarta-

30 A napóleoni devalvációt követően a „konvenciós értékű” ezüst vagy pengőforintot és az annak 40%-át érő papírpénzt, a váltóforintot egymás mellett használták — a pénztörténet által oddig még nem tisztázott rendnek és ritmusnak megfelelően; a naplóban is előfordul mindkettő használata.

31 Ti. a pécs-csetneki vasöntőde, a kor kisszámú pécsi ipari üzemének egyike, melyet gömöri vasércre és a helyi köszénre alapozva szervezett meg Madarász Endre.

ni, mennyi az aláírt mennyiségnek megfelel; de azon jogával élni nem köteles. Estve Miska a bálba volt és hazajött.

23 (P) — Viceispán úrnak beadtam a szekcsői út tervet.

24 (Sz) — [kihúзва: Színházban voltam.] Gyenis úrnál háltam, ott dolgoztunk éjszaka a hat helységeen.

25 (V) — Bálban voltam a Hattyúnál.³² Csorbánál is voltam a somberek munká aláírása végett.

26 (H) — Gyenis úrnál combinatiokat (Csorba szerint Cruítio [?]) segitettem csinálni a somberek határra nézve, estve pedig casino bálban 3 húszas fizetéssel.

27 (K) — Estve gyűlés a Casinóban. Ma délután a fogamat plombírozta Bandler.

28 (Sz) — Bálban voltam a Hattyúnál. Elsőbb Kontsekéknél.

29 (Cs) — Délben elindultam *Kossa Lacival Viszlóba*, hová még ebéd végével megérkeztünk. Jól mulattuk magunkat, én csak reggeli 3 óra után feküdtem le.

30 (P) — Délelőtt kimentem a Belevári pincehelyéhez. Délig valamelyes fölrázolást és költségvetést csináltam. Délben még együtt ebédeltünk. Délután eljöttem haza. *Kajdócsi* még ott maradt. Estve megfürödtem.

31 (Sz) — Nagy náthám volt. Papirost ragasztottam Szerdahelynek, Börne leveleit³³ olvastam. Ma estve kezdtem venni a labdacsoakat.

1846. február

1 (V) — A szerdahelyi földkönyv írását folytattam. A nátha elmúlt nagyrészben.

2 (H) — A mappakészítéshez fogtam.

3 (K) — 4 (Sz) — Ma valami theologia candidatus volt nálunk (áthúзва: Trencsénből) Nyitrából.

5 (Cs) — A szerdahelyi munkát folytattam. Ma estve elmentem Siklóásra bálba, hol meglehetősen mulathattam volna, ha az effélékben ráérnék egyéb gondjaim közt éledeletet lelteni.

6 (P) — Ma reggel 4 óra tájban jöttem haza Siklósról.

7 (Sz) — Munkámat folytattam.

8 (V) — Detto. Ma délután átmentünk Viszlóra, de nem volt otthon Belevári bácsi. Estve Imrének levelet írtam Berlinbe.

32 A „Hattyú” a korabeli Pécs egyik divatos fogadója.

33 *Ludwig Börne*: Párizsi levelek (magyarul: Bukarest 1975, Kriticon, Szilágyi András bevezetőjével) c. könyve; a szerző (1786–1837) német, ám 1830 óta folyamatosan Párizsban élő republikánus újságíró, kinek c műve először 1832–34-ben jelent meg németül, de még életében háromszor kiadták. Radikális tartalma miatt (pl. Metternichet is ócsárolta) több német államban, így Ausztriában is betiltották.

9 (H) — A munkámat folytattam.

10 (K) — 14 (Sz) — Folyvást a szerdahelyi munkán dolgoztam.

15 (V) — Ma estve a munkával készen voltam.

16 (H) — Belevári bácsi hozzánk eljött és együtt elmentünk vele *Gyüdre* Julian-napra.³⁴ Mivel ma kezdődvén az úriszék, T. *Grabarits* úr nem jöhetett ki, s nem is jön jövő hétfőig a munka átadására Szerdahelybe.

17 (K) — 19 (Cs) — Némely a szerdahelyi földkönyvhöz tartozó dolgokat írtam.

20 (P) — Bementem Siklóstra, a *bodonyi* brouillont³⁵ kihoztam.

21 (Sz) — A *monyorósvi* mappát ma lecopíroztam. Gedustól levelet kaptunk, melyben írja, hogy már első practicans. Estve a mathematica pályakérdésen gondolkodtam.

22 (V) — A monyorósvi mappát mindenképpen elkészítvén a szabadosnak az elvitelre átadtam. Délután eljött T. *Hamar* úr.

23 (H) — A szerdahelyiek ismét nem küldtek értem. Levelet küldtem hozzájuk, de senki sem volt otthon. Gyümölcsfákat oltogattunk,³⁶ édesatyám délután elindult visitálni.

24 (K) — Viszlóba mentünk húshagyóra. Édesatyám is ott volt.

25 (Sz) — Édesanyám Lacival elmentek Pécsre. Itt voltak a bodonyiak, kik megkértek, hogy vállalnám fel határjuk fölöstását, és minthogy most én sem érnék rá, inkább az őszre, szüret utánra halasztják. A monyorósvi kiszámítást folytatam, a *Harkány* felé vivő utat kitűztem.

26 (Cs) — A monyorósvi kiszámítást folytattam.

27 (P) — 28 (Sz) — Elvégeztem a kiszámítást. Tehát a kiszámításra két nap, a tiszta mappa készítésre szinte két, öszvesen 4 nap kell.

1846. március

1 (V) — A bodonyi mappához fogtam. Délután elmentem Szerdahelyre, hol Grabarits úr is jelen volt. A munkával átaljában meg volt elégedve, sőt, mikor a népnek őt érdeklő hálanyilatkozatát felolvastam, kiértette, miképp én is a nép boldogításán szívesen közremunkálok s hozzá akaratom és, mi legfőbb, béketűrsem is van — ígérte barátságát, mintegy segítségét, mindenkorra, hogy együtt fogjuk a dolgot. Estvére hazamentem.

2 (H) — A bodonyi mappát elkészítettem.

34 A falu anyakönyveink vizsgálata alapján úgy tűnik, hogy valószínűleg a lelkész felesége, Pál Julianna az egyetlen felnőtt Julianna a faluban.

35 Brouillon: kataszteri térképvázlat.

36 Lásd még: 1846. szept. 6.

3 (K) — Kiszámítottam öszvesen 4 nap alatt ma estve.

4 (Sz) — Ma estve vagy délután elvitte Bögrí a bodonyi mappát.

5 (Cs) — Elmentem Siklóásra, de sem az inspector úr, sem a főbíró úr nem voltak otthon, sem a mérnök.³⁷ A bodonyiak a mappát visszahozták.

6 (P) — A szekesői út kiszámításán foglalkoztam.

7 (Sz) — Detto.

8 (V) — Bementem Siklóra. A főbíró úr mondta, hogy holnapután induland Pestre, hová a szerdahelyiek hálanyilatkozatukat is fölviszi magával a grófhoz.³⁸ Egyszersmind serkentett, hogy siessek a vaspálya építésben praxist venni, ígervén segítséget, hogy kieszközli, hogy én kapjam meg a mohács-pécsi vasút építését. Az inspector úr ismét nem volt otthon, s mint mondják, péntekig nem is jön haza. Laci öcsémet is bevittem *Heller*hez, a mellén lévő scrophulas kelést³⁹ fölmentszette és orvosságot rendelt.

9 (H) — Újságot olvastam.

10 (K) — Szegény Laci öcsém hosszas fennlábadozás, beteges gyengélkedése után ágynak esett ma. Hasmenése van szintűgy, mint boldogult *Albert*nek. Nincs reményem, hogy túlélje a tavaszt. Mennyire ragaszkodik az élethez, miként ragad meg minden orvosszert, mit megmaradása horgonyának vél. Jaj, de ha másként van írva a végzések eltörölhetetlen könyvében. Atyám visitálni jár az *esperes*⁴⁰ helyett. Csak szegény anyám van itthon, ki nem bírva fájdalomával, már előre sír s könnyeivel csak jobban elijeszti az élet felől már úgyis majdnem kétségbe esett lelket. Oh, csak ezt a tavaszt húzhatná ki, talán a jövő nyáron neki erősödnék.

11 (Sz) — Laci öcsém sokkal jobban látszik lenni, folyvást kint-fönt jár. A Hevessy levelet elkészítettem és március 10-re dátálva el- és bepakoltam.

12 (Cs) — Némelyeket följegyeztem a hetényi iskola tervéből, és a thesisen⁴¹ gondolkodtam. Hevessy úr levelében azt írtam, hogy alkalmasint március 21-én leszek Baján.

13 (P) — A tudós társaság thesisen dolgoztam. Egyéberánt meggondolván, miszerént ennek olyan műnek kellene lenni, mi által a tudomány valóban nyerne,

37 Grabarits Ernő, a siklósi járás főszolgabírája, Neumann Jeromos, a siklósi uradalom mérnöke (ld. a Függelékben).

38 Siklós földcsura gr. Batthyány Kázmér (ld. a Függelékben).

39 Mirigyfekély (latinul).

40 Kossa László, a felső-baranyai cgyházmegye esperese (ld. a Függelékben).

41 Utalás a Magyar Tudós Társaság pályázatára, feltehetően a matematikai pályakérdésre: „Mik a képzetes mennyiségek tulajdonságai, s mind analyticai, mind mértani értelmök?”, melynek beadási határideje március 31. volt; vö. 1846. febr. 21., márc. 13. és ápr. 16.

nem pedig 3–4 nap alatt öszveírt, jóformán csak kezdő által is esmert tárgyak gyűjteményének — a dolgozattal felhagytam, boldogabb időre hagyván erőmet megkísérteni. Újságot olvastam.

14 (Sz) — Detto. Szerdahelyen voltam, a dülöket kiigazítottam.

15 (V) — Bent voltam Siklóson. T. igazgató *Piringer* úr a bodonyi és monyoródsi határmérési specifiációt 93 forint 37 krajcár pengő aláírta. Jó darabig beszélgetett a vaspályákról és meghagyta, hogy tudósítsam.

16 (H) — Vásár volt. Az esperes bácsinál ebédeltem. A számtartó úr ma fizette ki a tegnap említett sommát.

17 (K) — A *Beszédes* és *Vásárhelyi* per⁴² kivonatával foglalkoztam.

18 (Sz) — Pécsen voltam. T. alispán úrnál jelentettem, hogy néhány hónapra el-távozzom. Gyenisnél voltam, ki megbízott, hogy tudakoljam meg, mibe kerül egy 8 személyre való vaskonyha?, és mibe annak lehozatala?

19 (Cs) — A kivonatot a Hetilapból⁴³ folytattam.

20 (P) — Detto. A szerdahelyiek ma sem tartották meg a határidőt.

21 (Sz) — Dél előtt egyetmást öszveírogattam a jegyzésekbe. Délután pakoltam, holnap reggel Szerdahelybe, s onnan hazajövén Mohácsra indulandó.

22 (V) — Reggel jókor átmentem Szerdahelybe, a bírónál már ott volt két esküdt ember, a pénz öszve volt szedve, s becsületesen kifizették, úgy mint 158 forint 36 krajcár pengő. A tiszteletes úréknak kosztért mindjárt átadtam 30 pengőforintot, s tőlök én, s ők tőlem érzékeny búcsút vettünk. Úgy látszik, meg voltak elégedve. Hazamenvén 120 váltóforintot otthon hagytam Imre öcsém számára, ha haza fog jönni. Ezután elbúcsúszván, elindultunk édesatyámmal Kölkedre. Laci öcsémtől könnyek közt váltam el. Aligha fogjuk többé látni egymást ez életben; ő maga még jobban kétségbe van esve megmaradhatása felől, mint mi. Rettenetes lehet az érzés, midőn az ember érzi, látja, hogy élete talán csak néhány napokig terjed. Kivált egy ifjúnál, ki még az élet örömeit ezután várhatta volna. Nékem magamnak is fájdalomimban szórakozottságra van szükségem, melyet utazásom bizonyosan elő fog mozdítani. — Estve naplementre *Kölkedre* értünk.

23 (H) — Délután Mohácsra mentem, hol is a gőzhajóra felszálltam. Édesatyámtól, ki Mohácsig elkísért s a néniéktől búcsút vevén. Emlékezetes, hogy magamat megmérgetvén, felsőruhával 124 és anélkül 120 font voltam.

42 A két vízimérnök eltérő elképzelése, vitája a Duna–Tisza-csatorna kérdésében (ld. a Függelékben).

43 Hetilap: Kossuth lapja az 1840-es évek második felében, mely hangsúlyosan foglalkozott gazdaságpolitikai kérdésekkel.

24 (K) — Estvére Pestre érkeztünk. Én *Kossa Feri*hez szálltam Kerepesi út Benyitzky ház, kinek is mind a maga részire hozott 80 pengőforintot, mind a *Vachot*nak⁴⁴ küldött 51 pengőforintot átaladtam.

25 (Sz) — Délben az Aranykéznél Imre öcsémmel — ki szinte tegnapi hajón érkezett Bécs felől — találkoztam, kivel aztán huzamosan együtt lévén volt időnk kibeszélgetni magunkat. Kerekes Józseffel is találkoztam. Délután Lehmann léghajóban való fölemelkedését⁴⁵ néztük.

26 (Cs) — A légi vaspálya mintát (melyet a Fehér hajóban angolok mutogattak), megnéztem (20 pengőkrajcár), mint szintén az üvegből készített különféle dolgozatokat. Vettem is ott egy hajfűrt forma üveg készítményt 20 pengőkrajcáron.⁴⁶

27 (P) — Sasku Károlyt a tegnapi vele való találkozásom következtében meglátogattam Leopold utca⁴⁷ 199. sz. földszint balra a kapu alatt, kinek is ajánlatára elhatároztam folyamodást nyújtani be a Tisza szabályozási munkálatokra való felvételéért.

28 (Sz) — A folyamodásomat elkészítvén felvittem délben T. Vásárhelyi Pál úrhoz, ki is oda utasított, hogy Sasku úrnak adjam át, mit meg is tettem, a bizonyítványokat hiteles másolatban nyújtván be. Imre öcsém ma haza indult. Küldtem tőle édesatyámnak bormérőt à 40 pengőkrajcár.

29 (V) — Még 26-án lévén Kováts Endre doctornál, annak tanácsára a Császárfürdőbe jártam, ma délután is, ámbár igen rossz idő, eső és szél volt, átlalmenvén. Félek, hogy meghűtöttem magamat.

30 (H) — Ma is fürdöttem. Délután elmentünk Papp Zsigmonddal a vaspálya udvarába. Somogyi Bertivel is többször találkoztam Pesten léteemben.

31 (K) — A könyvtáros boltokban négy könyvet vettem, úm. Eytelwein *Hydraulica* 3 pengőforint, Weis építészeti oszlopszat tana 3 forint 10 krajcár pengő, Catethometer 20 pengőkrajcár, nem különben a görbéről 20 pengőkrajcár.⁴⁸

44 Vachot Imre (1820–1879), ügyvéd, színműíró, 1844–1848 a Pesti Divatlap szerkesztője; feltehetően az összeg c lap előfizetését szolgálta, mivel a negyedéves előfizetés (3.30 forint) esedékes határideje március vége volt; ebben az esetben kb. 14 személy negyedévi előfizetésének felelt meg.

45 A német „Lehmann Keresztély” kétszeri léggömb-utazása a pesti Városligettől Fót irányába a város életének jeles látványossága volt, melyet előre hirdetett a Pesti Hírlap, majd részletesen beszámolt róla.

46 Az cseményt hirdette és ismertette is a Pesti Hírlap; a „légi vasút” valószínűleg hasonló volt ahhoz a szerkezethez, amely az első magyarországi vasútként 1827 őszétől néhány hónapig működött Kőbánya és Pest között.

47 Ma a Váci utca déli szakasza.

1846. április

1 (Sz) — Kováts doctor írt receptet, melyet 4-szer kell megkésztetnem. Mellette csendes száraz időben fürdeni, bort eceteset és téstás ételt távoztatni. Deáknál, ki a vaspályánál van, mint szintén *Peczelt* professornál még 29-én voltam. Délután holmimat a gőzhajóra szállítottam.

2 (Cs) — Reggel adtam Kossa Ferinek 10 forint 20 krajcár pengő, hogy majd 15 áprilisban hegedűmet Schweiczertől kiváltsa és küldje fel utánam, és ezután eljöttem a gőzhajóra.

3 (P) — Reggel még 8 óra előtt Pozsonyba értünk. Én holmimat a Három Zöld-fához való vendéglőbe szállítottam (miért is 20 pengőkrajcárt kellett fizetnem). Tüstént elmentem T. *Hieronymi* úrhoz bizonyosat tudni afelől, lehet-e nála praxisom vagy nem. Ő azt mondta, hogy vasárnap délig várakozzak, akkor majd megmondja. Én addig is az Arany Rózsa vendégfogadóba szállítottam holmimat VIII. sz. alá, hol is naponként 36 váltókrajcárt kell fizetnem. Délután elmentem Kliegel mechanichushoz Dr. Gál levelével (melyet nekem Pesten adott, amidőn egyszerűs mind különös készülletű kemencéjét is megmutatta). Kliegel úr igen szívesen látott, meghívott magához máskorra is. Mindent megmutogatott, amelyeket talált fel, különösen a vaspályák körül. Jelesen: egykeréknyomú pályáját, ahhoz való szekérrel, mint szintén locomotivumot is. Ma estve elkezdtem a Kováts által rendelt orvosságot venni.

4 (Sz) — Délelőtt kávéházban újságot olvastam. Találkoztam egy ifjúval is, ki régen Pécsen járván iskolában, engem esmert, s ki jelenleg Bécsből jön, hol Gr. Batthyány Józsefnél volt gyermeknevelő.

5 (V) — Hieronymi úr meghívott másnapra a *nagyszombati* pályát megnézni.

6 (H) — Elmentem egy szabad jeggyel *Reiter*, *Lechner* és Weisz urak társaságában, Weisz úrnak a neje is velünk lévén. Délután 1 óra tájban Nagyszombatba értünk. Délután Lechner úrral kijöttünk a *cifferi* állomásig. Estve Lechner úrnál teáztunk.

7 (K) — Délre kiért Hieronymi úr is. Délután a Weisz úr sectiójában megnéztük a közelében lévő töltést és hidakat, ott volt Gr. *Dezasse* is.

8 (Sz) — Délután kimentünk *Szered* felé. Estve Weis úrnál mulattunk.

---

48 Johann Albert Eytelwein (1764–1848) német mérnök, 1816-tól 1830-ig (visszavonulásáig) a poroszországi építészeti főigazgatóság vezetője; elméleti munkái közt fontos a *Handbuch der Mechanik fester Körper und der Hydraulik* című, melyet első megjelenése (1801) után többször kiadtak, pl. Lipcsében 1842-ben; — a szöveg is valószínűleg e könyvre utal; a többi könyvet nem sikerült azonosítanom.

9 (Cs) — Reggel hazafelé jöttünk. Utunkban a nevezetesebb pontoknál, hidaknál megállván, Hieronymi úr mindent megmutogatott. Hieronymi úr nem csak mindeneket szívesen megmutogatott, hanem még ebédemet, szobámat, szóval a vendéglőbeli contómat is (minden protestációm dacára is) kifizette. Ma délben is magához hívott, hol vele ebédeltem. Azonban inkább ajánlja, hogy más [olvashatatlan szó], ha lehetne a status pályához⁴⁹ menjek.

10 (P) — A másolatokat s a folyamodványt a centralis pályához elkészítettem, holnap beadandó. Tegnap estve, mint szintén ma délben is szegény Kiss nálam volt ebéden.

11 (Sz) — Egész nap utánajártam, hogy Bajer úrhoz, a vaspályai főmérnökhöz bejuthassak, még a szolgát is 2 huszasig megajándékoztam, de biz én sehogy nem juthattam hozzá. Láttam a gúny mosolyt, a hivatalszobában működő és odamentem okát megtudó kisebb rendű mérnökök ajakán, s vér futotta el arcomat. Istenem, meddig lesz még a magyar saját hazájában annyira idegen! Még ma estve quartélyt⁵⁰ fogadtam a Vörös Ökör megett Gröslinger Gasse nro 658. Weninger gyógyszerárusné asszonyánál, 4 pengőforint egy hónapra, s még mai nap oda is költöttem, módban, hogy van. Spener János vendéglőt az Arany Rózsánál leveleim iránt, melyek netalán érkeznek, fizettem a Lehnlocajnak⁵¹ 2 húszast, a szobaleánynak 1 húszast.

12 (V) — Húsvét első napját unalmasan, kellemetlenül töltöttem, mint amily rosszul még talán nem életemben, ösmerősimtől, rokonimtól távol, minden családi öröm nélkül, szüntelen a célomban való nem boldogulhatás, másfelől a szegény Laci öcsém sorsa forogván elmémben. Délben olvasom a Pesti Hírlapból, hogy Vásárhelyi meghalt.⁵² Hát itt is a sors ellenem dolgozik! Erős reményem volt a Tisza-szabályozáshoz bejuthatni, de eszerént ez is füstbe megy, mint sok más szép reményeim. — Egészen fölvigasztalódtam Hieronymi úrnál, hol még az ebédnél ültek odamentemmel. Hieronymi úr neje tüstént megkínált különféle süteményekkel, borokkal. Legalább voltam oly körben, melynek erántami szívességéről meggyőződtem. Ott voltak Kováts és Lechner urak nőstől. Hieronymi úr adott egy kis bizonyosságot, melynél fogva úti levelet nyerhetek.

13 (H) — Reggel jókor úti levelet váltottam 1 váltóforint és még aznap délután 2 óra tájban Bécsbe értem. Délután kimentem a Praterbe. Rettenetes az a nép hullám, mely az egész Pratert előzönlötte. Talán 60 vendéglőknél különféle helyeken s

49 Azaz „status” vagy „centralis” pálya = a Magyar Középponti Vasúttársaság.

50 Szállás.

51 Bérinas.

52 A hír a Pesti Hírlap 1846. ápr. 10-i számában jelent meg.

azokon kívül is mindenféle mesterségesen kigondolt mulattató helyeken hinták, polyácok, Camera obscurák,⁵³ viaszfigurák, levegői hajózás, vaspálya sat. mind tele néppel. Ennyi népről csak fogalmam lehetett, de most láttam először. Elszomorodva kellett azonban több trupp⁵⁴ után ballagtomban hallanom szegény hazám gyaláztatását. Egyik az ellen panaszkodik, hogy Pesten közhelyen sem biztos, hogy tőle tulajdon nejét erővel el nem ragadják, és ha ellene szól, akkor élete forog veszedelemben. A másiknak az nem tetszik, hogy a pozsonyi targoncás, ha egy húszast adott neki, még többet kér, holott, úgymond, a bécsi egy-két garast is — küsse die Hände vielmahl⁵⁵ köszönettel fogad. Én ugyan a bécsi tragernél⁵⁶ ellenkezőt tapasztaltam. Bár hazám gyaláztatása mélyen sértett, hallgattam. „Uram bocsásd meg nékiek!” — gondoltam magamban. Estve elmentem az Odeonba Fuhrmann Gasse, hol Strauss muzsikált s ott vacsoráltam.

14 (K) — Reggel elmentem a Polizeiba, útleveletem visszavettem. *Gr. Somssich Pongrácot* megkértem, hogy a vaspályához bejuthatásomat eszközölné ki. Egy antiquariusnál megvettem *Zimpel's Eisenbahnbau* 3 pengőforint és a Wien-Gloggnitzi vasút leírását 2 pengőforint.

15 (Sz) — Meglátogattam Zayt⁵⁷, voltam vele a Polytechnicumban architectura leckén Stummert hallgatni, és chemia leckén levelet írtam.

16 (Cs) — Voltam Neumannál, kivel estve kísértünk a Wasser Glacisra; ő szinté a képzetes mennyiségekről dolgozott Gauss munkája után.⁵⁸

17 (P) — Voltam *Somossyn*ál és Király Károly meglátogatott. *Somssich*nál is voltam, ki még dolgomban semmit sem mozdított. Az orvossággal már három nap olta megszűntem élni.

18 (Sz) — A bizonyítványim másolgatásába kezdtem. A levelet, szüleimhez szólót a postára elvittem. Még ma szállást fogadtam József külváros a Glacisra 23 sz. alatt, hátulsó lépcső 2. emelet 12 ajtó s bele is költöztem. Ma levelet írtam Kiss László úrnak is Pozsonyba.

53 'Polyác' = színész, mutatványos; 'camera obscura' = sötét kamra, a fényképezés elődjének tekinthető optikai eszköz.

54 Csoport, csapat.

55 „Sokszor csókolom a kezét” (német).

56 Hordár.

57 Talán azonos a Függelékben szereplő Zayjal.

58 A képzetes (imaginárius) számok problémáját Karl Friedrich Gauss (1777–1855), német matematikus oldotta meg; a probléma lényege, hogy a negatív számokból nem lehet páros gyököt vonni a valós számok körében, ezért volt szükség a „képzetes számok” megalkotására; vö. a 41. lábjegyzettel.

19 (V) — Király születése napja.⁵⁹ A józsefvárosi Glacison nagy paradé volt.

20 (H) — Zaynál voltam.

21 (K) — *Stummer* polytech. professort megkértem a status vaspályához való bejuthatásomra nézve utasításért. Azt mondta, hogy menjek Francesconihoz, egyedül tőle függ. Levelet írtam Spenedernek, hogy holmimat utánam küldje, küldtem is neki ...⁶⁰ váltóforintot. Ma megfürödtem a Császár fürdőben.

22 (Sz) — Ma reggel elfogyott az orvosságom harmadikszor. Mostanában nagyon köhögök, nem tudom nem a Jodum miatt-é. Voltam a Bécsi Sparkassénál,⁶¹ Dr Wirth igazgatónál megtudakozandó: nem adnának-é pénzt magyar váltóforintra kölcsön. Azt mondta, hogy magyarországra egy krajcárt sem, semmi feltétel alatt. *Sinánál* is voltam, ott is azt a választ kaptam, hogy nem hiszi, hogy Bécsben 6%-nál kevesebbre kaphatnék pénzt magyarországra. Voltam Gr. Somssichnál. Azt mondta, hogy addig, míg személyesen megkérheti Francesconit, kérjem meg az ő nevében is. Levelet küldtem Spenedernek, hogy holmimat küldje fel.

23 (Cs) — Nem beszélhettem Francesconival, a statuspályák főigazgatójával. Otthon a vaspálya kivonatát folytattam.

24 (P) — Francesconi kiadta az utat. Elve ellen van, úgymond, valakit fizetés nélkül felvenni.

25 (Sz) — Ma ismét írtam levelet Pozsonyba Kiss Lászlónak, holmim felküldése tárgyában.

26 (V) — Délután sétálni mentünk Királlyal. Estve Neumannal is találkoztam a Wasser Glacison, majd hárman eljöttünk vissza az én szomszédomban vacsorára.

27 (H) — Elmentem a gloggnitzi és győri pályafőhöz. Ott darab ideig a munkálódásokat vizsgáltam, későbben felmentem *Schönerer*hez, de ott még be sem bocsátott az inas, hanem, úgymond, *nichts da*⁶², sem fizetéssel, sem fizetés nélkül senkit fel nem vesznek.

28 (K) — Elmentem a Sina Budweisi⁶³ pályahivatalához untere Bäcker Strasse az universitással átellenben. Ők úgymond már bevégezték. Elmentem a centralis magyar pályához is. Sigrowszkyval beszéltem, s azt mondta, hogy már 380 mérnök van nálok, már nem vehetnek fel. Miután azonban nem egykönnyen engedtem magamat elutasítani, utoljára azt a választ adta, hogy próbáljam május 17. után, mi-

59 Azaz V. Ferdinánd király születésnapja.

60 A szövegben az összeg helye üresen maradt.

61 Bécsi Takarékpénztár (németül).

62 „Nincs itt” (németül).

63 Budweis, ma Česká Budejovice, csehországi nagyváros; az 1833-ban épített linz-budweisi lóvasút az első ilyen a kontinensen.

vel akkor lesz a főgyűlés Pozsonyban. — Ennyi küzdelmem s költségemnek ily kevés vagy semmi sikere, valóban szinte leverő volt. *Jovitza* úrral találkoztam. Még ma estve 6 óra tájban elindultam Pozsonyba Landkutscherrel,⁶⁴ 4 váltóforintért.

29 (Sz) — Reggel 8 órára Pozsonyba értem, *Wolfhaltól* gyalog menvén be. Weningernéhez mentem elsőben is, de már akkor el volt tőle vive a pakkom, az Arany Rózsánál volt már. Gyűlésbe mentem, hol éppen a tegnapi tisztújítással választott tisztviselők eskedtettek föl. Estve színházban voltam.

30 (Cs) — Gözhajón visszamentem Bécsbe, délután 2 ½ óraker felértünk. Még aznap levelet írtam édesatyámnak és Kossa Ferinek (akinek levele már várakozott rám Bécsben), s elvittem Jovitza úr quartélyára Alterfleismark⁶⁵ z[um] Weisen Wolf, de már ma elment onnan Jovitza úr.

1846. május

1 (P) — A bécsieknek megünnepelt napjok; ilyenkor a Praterben gyorsfutók versenyeznek, úgy tetszik, 20 aranyért már reggel 5 óraker. Én elkéstem a kimenettel. Ma oly hideg volt 9–10 óra közt a hó is esett, de nem sokáig. Levelet írtam Piringernek. Délután kint voltam a Praterben a kocsi díszmenetet, mely 4 órától 17-ig szakadatlan láncolatban tartott nézni.

2 (Sz) — Piringer és Kossa Ferihez írott leveleimet elküldtem, délután kint voltam a győri vaspályánál.

3 (V) — Gyenisnek és Bubrek Miskának leveleket írtam, délután Király Károllyal sétálni voltunk.

4 (H) — A tegnap írt leveleket postára tettem. A házigazdámát ismét kifizettem előre, és elindultam gőzkocsin a vaspályán délelőtt; délben Laxenburgban ebédelttem, délután kimentem, a Laxenburgi császári kertben minden nevezetességeket megnéztem. A Ritterburgban, mely hatyú lakta tóval van körülövezve, s csak hajón lehet bejutni — láttam igen sok és érdekes régiségeket. Catharina Medicca⁶⁶ cipője volt a kezemben (nagyon hegyes orrú és hegyes sarkú). Szinte Ferenc császár öltönye. Láttam a magyar koronázási palotát, a lotharingiai palotát, törvényszobát, a kápolnát — melyek úti jegyzőkönyvembe följegyezvék. Estve Badenbe mentem, zur Stadt Wien vendéglőben hálтам.

5 (K) — Dél tájban elindultam. [áthúzva: Neustadtban] Lesbaersdorfban leszálltam a pályáról, gyalog mentem Bornau parkon keresztül, Solenauiban ebédelt-

64 Országúti bérkocsis.

65 Helyesen: Altes Fleischmarkt.

66 Medici Katalin.

tem. Felixdorfban ismét a pályára ülven Neustadtnál leszálltam, hol még akkor nap megnéztem a Sopron felé vivő vaspálya vonalat, és Lichtenwerthnél a Wien vonalnak a Leitha folyó fölött való áthozatalát. Estve a Ló vendéglőnél háltam.

6 (Sz) — Glognitzba menven vaspályán onnan gyalog felmentem Schott Wienen keresztül a hegytetőre túl a stájer határokba. Láttam a grázi nagy műutat, mely tekervényesen visz fel a hegytetőre. Onnan visszajöven Glognitzban háltam a Fekete Sas vendéglőben. Még ma írtam levelet a pécs–mohácsi vasútépítő társaságnak, a tervkészítésre concursusomat jelentven.

7 (Cs) — A levelet [Neustadtban — áthúзва] Neukirchenben tettem postára, frankírozva⁶⁷, hova gyalog mentem, utamban fűrészmalmot, néhány zsilipet, köpuskaporral lövetést megnéztem. Neukirchenben a vaspályára ülven 1/4 négyre, már 1/4 6-ra Bécsben voltam. Egy zseb köríró⁶⁸ vettem 1 forint 30 krajcár pengő, egy rajzpárnát 40 másikat 24 krajcár pengő. — Visszaérkeztem tehát az utazásból, melyben oly mondhatlan boldognak éreztem magamat. A gyalog utazást kedvvel könnyen tettem. Mindenütt idegen, s mégis mindenütt oly otthonos voltam, hogy midőn egy helységet vagy várost, talán örökre ez életre elhagytam, csak oly könnyű érzéssel távoztam tőle, mint midőn otthon a szomszédba megyek által. Erősen feltettem magamban pénzt szerezni, hogy nagy utazást tehessek, mégpedig többnyire gyalog, igen kevés úti podgyással.

8 (P) — Ismét megkerestem Gr. Somssichot, de nem volt otthon. Azonban én elmentem B. Sinához, és annak titoknokához, *Schedius*hoz lévén utasítva, kértem oly jegyet, melynél fogva bejárhatnék a műhelybe, és csakugyan kaptam is. Sőt, Schedius úr igen derék magyar ember, s még egy levelet is írt Hazwell gyárigazgató angolnak mellettem, melyben kéri, hogy jegyemet adják vissza. Tehát valahára csakugyan egy kis részben legalább célt értem; csak kitetszett, hogy magyarral volt ügyem. Azt a szíves gondoskodást, mellyel Schedius hozzám viseltetett, soha sem fogom elfelejteni, oly nagy benyomást tett rám a sok ellenkező bánásmód tapasztalása.

Még ma voltam is a gyárban, és egyszerre új világosság tűnt fel előttem. Egészen másképpen, egészen fentebb érzem magamat, mintha bátrabb volnék megküzdeni bármely vállalattal. Elbámultam ugyan a roppant gépezeteken, de egyszersmind hamar feltaláltam magamat, minden egyes részekben, úgy hogy annak látása éppen nem az érzést támasztotta bennem, melyet nagy művész hallatára, a hegedűjátékot nézve szoktam érezni: nem az elérhetlenség eszméje vert le, ha-

---

67 Postai szempontból „tehermentesítve”, vagyis a díj kifizetését magára vállalva.

68 Körző.

nem az önerő kellemes érzet, mely szerint a könyvekben oly bonyolódottan rajzolt, előadott tárgyakat itt oly világosan felfoghattam.

9-16 — Napjaim egyformaságban telnek. Néha el-elmegyek a műgyárba, hol közelebb Nagy testvérekkel meg is ösmerkedtem. Ezen derék három testvérek a magyar iparműkiállításra egy modellt készítenek. Már 200 pengőforintot, mint mondják, kölcsönöztek rá, azonban még legalább 100 pengőforintra lenne szükségök, hogy elkészíthessék az iparműkiállítási határidőre.

9 (Sz) — Neumannt meglátogattam. A Carls és Painigel utcák⁶⁹ szegeletében 3. emeleten lakik.

10 (V) — Csányinál voltam, kitől egy hidrajzot kaptam is lemásolás végett.

12 (K) — A hídmásolással foglalkoztam, amelyet 3 nap el is végeztem.

16 (Sz) — Költöztem az új szállásra Untere Schleifmühl Gasse nro 782 2te Stiege.

17 (V) — Voltam Hrg. [áthúzva: Licht] Schwartzberg kertjében. Estvefelé elmentünk Királlyal a Wiedeni Színházba, holis három nevezetességeket, úgy mint Jenni Lindet, Standiegelt és Titschatscheket énekelni hallottam. Különös érzés lepi meg az embert, midőn Lindet fore helyein hallja. Az a magasság és az a felséges piano úgy tetszik, mintha nagy távolban [áthúzva: Serafok] valami angyali hangok lengenének felénk. Ezt csak hallani kell, leírni nem lehet. Átaljában a fő typus, mely ötet az eddig hallott énekesnőktől — szeréntem — megkülönbözteti, az a lány, és mégis resonáns⁷⁰ gömbölyű hang, oly formán különbözőleg, mint cremonai hegedűm g-húrja, lágy édes hangja, ötet más hegedűktől kiválasztja.

18 (H) — Az épületfedelek állása kieszközlésivel (Aufmittlung) foglalkoztam.

19 (K) — Voltam Kecskés úrnál, ki is adressemet följegyzette.

20 (Sz) — Ma estve kimentünk Zayval és Borossal Mödlingbe *Horváthhoz*. Még aznap kimentünk Brülbe. A Husaren Kapelléhez is felmentünk. Gyönyörű kiállítás, vadregényes helyek, szép ízléssel épült nyárilakokkal elszórva. Estve galuskáztunk.

21 (Cs) — Innep. Mödlingből Helenen Thalon végig Gaadenen Heiligen Kreutzon keresztül 6^{1/2} órai gyaloglás után Bádenbe értünk. Átaljában egész kis társaságunk mind szakáll és bajusszal, de különösen Remenik barátunk nagy szakállal, derék termete és sajátságos kalapja annyira magunkra vontuk mindenki figyelmét, hogy míg az aljasabb nép megállt és bámult, a míveltebb osztálybeli sem mulatá el észrevételeit tenni. Egyik azt mondja, nem szeretne velünk éjszaka talál-

69 Helyescn: Karls és Panigl.

70 Zengő, felhangdús.

kozni, a másik, egy szép kisasszony: „die sind laute Mahler”⁷¹, mi bennünket igen mulattatott. Még ma vaspályára ülven Mödlingbe visszamentünk. Ott ismét felmentünk a Brülbe. Lejövén este 9 órakor ismét trainre⁷² ültünk, Bécsbe rándultunk. Roppant nép tolakodott a kocsikra.

22 (P) — Elmentem a centralis pálya titoknokához. Azt mondta, hogy a folyamodást csak itten adjam be.

23 (Sz) — A résutos híd elméletével foglalkoztam, folyamodásomat megírtam.

24 (V) — Király Károlynál voltam.

25 (H) — A folyamodásomat ma délután bevitettem a Bureaubába.

26 (K) — Voltam *Gr. Zichynél*, ki azt ajánlotta, hogy Pesten keressém meg, hová ő lemegy június 12–14-án, tehát elhatározottan én is lemegyek Pestre június 14-én, úgyis akkor telik ki a hónapom. Ma voltam *physica* leckén. A tudományvagy oly erősen föltámadt bennem, hogy ha módom volna benne, kész lennék ma kezdeni újra az oskolákat. Levelet írtam szüleimnek és Gyenisnek, és postára tettem. Estve a Belgrádhozi serházban sereztünk. Király nem volt hon.

27 (Sz) — Deáknak levelet írtam, s postára is tettem. A rézsutos hidakon studíroztam.

28 (Cs) — 31 (V) — A rézsutos hidakon dolgoztam.

1846. június

4 (Cs) — Egy program szerint való 2 emeletes ház tervével foglalkoztam.

5 (P) — Deáktól levelet kaptam.

8 (H) — Medárd napja. Ma esett az eső. Ideje is, mivel minden öszveaszott a hosszas szárazság miatt.

11 (Cs) — Úr napja. Én bent a városban, esőben, Stock am Eisen piacon, későbbben a Carinthei út elején állván mindent láthattam.⁷³ Legfeltűnőbbek voltak a császárnék és udvari dámák hosszú schleppjök,⁷⁴ inasok által vitetve. Lapokat lehetne betölteni ezen menet környülményes és részletes leírásával, azonban most időm nincs ezekkel foglalkozni.

13 (Sz) — Ma osztogatták a Ferenc császár szobra leleplezési ünnepélyére való jegyeket. Rettenetes volt a tolongás, a nép csak hullámozott, mint a hab. A középén lévőek nem állottak saját lábaikon, hanem inkább függöttek. Gránátosok állották

71 Kb.: „tisztára úgy néznek ki, mint a festők” (németül).

72 A korabeli német angolból átvett szava a vasútra.

73 Stock im Eisen Platz, illetve Kärnter Straße.

74 Uszály.

körül a bemeneti tért. Egyikét ezeknek egy polgári penicilussal⁷⁵ megszúrta, más-
siknak a patrontásába⁷⁶ tüzes taplót tettek, de veszély nem történt emiatt egyéb,
mint hogy a fejét beverték a szűrónak. Mondják, három maradt volna halva, azon-
ban nehezen igaz. Én a honfi gránátosoknak tudván a nyelvökön, a későbbi tolon-
gástól megmenekedtem és az elején még bejuthatván kaptam jegyet. Csupa víz volt
ingem, gatyám. [áthúзва: Hazamenvén megfü...] Ily tolongásban még a Pest me-
gyei tisztújításkor sem voltam.⁷⁷

16 (K) — Ma volt a Ferenc szobra leleplezése. Állások voltak a Burg piacon kö-
röskörül. Tribun, melyek telerakva nézőkkel, azon belől [áthúзва: galeriák]
parterre,⁷⁸ melyen én is voltam, s legbelől az [áthúзва: oszlop] szobor korlátokkal
körülvéve. A szobor függönyökkel volt körülvéve. 10 órakor kezdődött a díszko-
csik menete, melyen a legkülönbözőbb gálákban a főrendűek az udvarba jöttek.
Legérdekesebbek voltak a spanyol costumű kocsisok, kengyelfutókkal, egyike pe-
dig magyar mágnásé lehetett, mivel huszár is állott a bakon. 11-re jött ki a császár a
főrendűekkel a templomi ünnepély végeztével a számára készített balconra. A nép
vivat kiáltással fogadta. Az udvari énekesek éneklésök végeztével, Metternich
őfelsége eleibe lépett, és egy beszédet olvasott, de melyet teljességgel nem lehetett
hallanunk. Erre őfelsége szintén olvasott valami választ. Ezután egy intésre a füg-
gönyök leeresztettek, s a szobor le lőn leplezve. Az öreg császárné alkalmasint sírt,
s indulatos kézjárásokkal mutogatott a szobor felé. A császár és császárné megcsó-
kolták a kezét az anyacsászárnénak. Ezt követte a templomi ceremónia, melyet
éneklés kezdett és végzett, 101 ágyú lövésekkel. Ezután defilíroztak⁷⁹ a fejedelem
előtt a polgári őrsereg több regimentjei, mint szintén a Bécsben tartózkodó katonai
regimentek is. Ezzel vége lőn az ünnepélynek.

A szobor postamentje (állványa) északi oldalán írva áll: Imp. Francisco I. Pio
Justo Forti Pacifico, Patri Patriae Augusto Parenti Ferdinandus I Austriae Imp.
MDCCCXXXVI. A déli oldalon Amorem meum Populis meis.⁸⁰ Az állvány négy
sarkán négy colossális allegoricus képletek állnak. A Piust egy imádkozó nő kezé-
ben kereszttel, a Justust egy nő mérő serpenyővel, a Fortist egy nőkép pajzzsal és

75 Zsebkés

76 „Patrontáska”, vagyis lőportartó táska.

77 A Pest megyei tisztújítás 1846. áprilisban zajlott (tehát Pápay pesti tartózkodása idején); a je-
lenlévők nagy számát a Pesti Hírlap az eseményről beszámoló cikke is említi.

78 Földszinti, alsó sor.

79 Elvonul, tisztelegve.

80 „I. Ferenc császárnak, a kegyesnek, igazságosnak, erősnek és békésnek, a haza atyjának, méltó-
ságos apjának I. Ferdinánd, Ausztria császára. 1836.”

vastag barkocás bottal, Hercules bottal, a *Pacificot* egy nő egy kezében fegyvert, másikon olaját tartva ábrázolják. Magán az állványon köröskörül féldombor képek állanak s a szobor közepén van felemelkedve lepelben vagyis pongyola mantillban, egyik kezével a Burg-felé mutatva. Estve Neumann úr nálam volt, s elmentünk együtt fagylaltra.

17 (Sz) — Reggel összszepakoltam Pestre vagy talán elébb Neustadtba indulandó.

19 (P) — Reggel jókor elindultunk Zay, Boros, *Domby*, Csányi társaságában a soproni pályának építéseket megnézni. Mind Stephani, mind Samek urak igen szívesen láttak bennünket, s mindent megmutogattak.

20 (Sz) — Az éjjel Sauerbrunnál szénán háltunk. Jókor elindulván Neustadt nevezetességeit megnéztük és még délre Bécsbe értünk.

21 (V) — Az éjjel igen rosszul voltam, gyomrom fáj, többször hányhatnám volt, s véghetetlen izzadtam. Reggel hasmenésem volt. Csányi Dániel és Horváth László nálam voltak, kiktől elbúcsúztam. Horváth Lacinak odaadtam 1. Maxenczi kőhid rajzot, 2. a rézsútos boltozatok rajzát és lefejtését, oly feltétellel, hogy majd hazaküldje. Öszvepakoltam, még ma Pozsonyba utazandó. El is mentem Pozsonyba.

22 (H) — 23 (K) — Elmentem Nagyszombatba. Délben a hideg kilelt. Hieronymi úrral együtt voltam. Szeredre is elmentünk.

24 (Sz) — Harmadnapos hideglelésem van.

25 (Cs) — Gözhajóra ültem. A pakkomat azonban külön feladtam, hogy küldjék utánam. Estve Pestre értem, Kossa Ferihez szálltam.

26 (P) — Reggel jókor ismét hajóra ültem és estve Mohácsra értem (a hajón ma volt a hideglelésem napja és lelt is). Mohácsról T. Grabarits úr vitt haza Siklósra, nála is háltam.

27 (Sz) — Hellerrel orvosságot rendeltettem és haza mentem igen rossz színben. Édesanyám sírva fogadott, mert Laci öcsémet azalatt, míg távol voltam, eltemették. Szegény Öcsém! Érezted te azt, azért váltál el oly nehezen tőlem elmenettkor. Rövid volt a pálya, melyet futottál. Korán kitépett a halál szüleid s testvérid szerető köréből. 16 éves ifjú és meghalni — szegény Albert öcsém is ily életidőben költözött el. Egy sírban fekszenek mindketten.

28 (V) — A hideg ma még kilelt.

29 (H) — Bementem Pécsre. A Hieronymi úr által küldött levelet átadtam Czinderynek.

30 (K) — Vasúti gyűlés volt.

1846. július

1 (Sz) — A hideglelésem elmaradt.

2 (Cs) — *Obadich*nál megbíztam egy kvelkert 15 pengőforint, egy nadrágot 6 forint 45 krajcár pengő, egy köpönyeget 14 pengőforint.

3 (P) — Hazamentem.

6 (H) — Itthon voltam, az amerikai híd mintáját készítettem.

7-25 — Harkányban vettem 12 földöt.

26 (V) — Bementem Pécsre a holnap kezdődő megyei gyűlésre. Délután a hideg kilelt.

27 (H) — Hieronymi úr és Lechner urak megérkeztek. Délután vasúti nagygyűlés volt Czindery elnöklete alatt. Hieronymi úr azt ajánlotta, hogy először általánosan futólag libellartassák meg az egész vonalat, hogy abból felületes költségvetést készítvén látni lehessen, hogy megérdemli-e a részletesebb tervkészítést. Estve a munkára Lechner úr pauschale szerént⁸¹ 200 pengőforint és én 100 pengőforint fizetés mellett lettünk megbízva.

28 (K) — Hieronymi úr elment, engem a hideg ma is kikelt. Ma bent volt édesatyám is.

29 (Sz) — Hánytatót és Chinát vettem be Bandler úrtól.

30 (Cs) — Kimentünk gyalog *Üszögig*.

1846. augusztus

3 (H) — Elkezdünk munkálódni a vásár állásnál.

5 (Sz) — Imrétől kaptam levelet egy váltóval 48 pengőforintról.

6-12 — A libellálással foglalkoztunk. Jovitza úrtól megkaptam a committált Bernoulli Dampf Maschinen Lehrét.⁸²

15 (Sz) — 16 (V) — Innep. Bólyban voltunk *Mesterházi* tisztartó úrnál. Ma temették *Bundalla sellyei* mérnököt. Én Pécsre mentem.

20 (Cs) — Én ma [áthúzva: Pécsre] hivatalos voltam *Mesterháziék*hoz Bólyba, azonban körülményim nem engedték elmenni.

22 (Sz) — Egészen elvégeztük a lejtmerési munkákat.

24 (H) — *Strásai* úrhoz Lechner úr levelet írt, melyben (meg lévén az előtt bízva valamely mérnök ajánlásával) engem ajánlott.

25 (K) — *Jäger* beváltotta az Imrétől küldött 48 pengőforint váltót.

26 (Sz) — Estve a Casinóban mulatság lévén ott voltam Lechner úrral.

---

81 Átalányban.

82 Committálás, commissio: megbízás, megrendelés; a svájci Bernoulli család tagjai között többen jelentőset alkottak a természet- és műszaki tudományok területén a XVII–XIX. század során; itt valószínűleg Christoph Bernoulliról (1782–1863) van szó, aki a gőzgépekkel foglalkozott.

27 (Cs) — Felvettem s Lechner úrnak átaladtam 200 pengőforintot mint munkadíjt és 53 pengőforintot mint útiköltséget. Délután kimentünk Terehegyre, hova estve későn értünk.

28 (P) — Délután elindultunk. A siklósi várat megnézvén estve *Villányba* értünk s ott háltunk.

29 (Sz) — Lechner úr villányi fehér butellia borokat vett, 25 darab egy ládában, darabja à 20 pengőkracjár, a láda 40 pengőkracjár. Délre Mohácsra értünk, hol én elváltam Lechner úrtól, kivel eddig mint sokoldalú műveltségű, gyengéd társalgású s igen jószívű, tiszta karakterű emberrel, sok kellemes órákat töltöttem. Boldognak tartanám magamat, ha valaha a sors vele közelebbi érintkezésbe hozna. Én délre még Kölkedre mentem.

30 (V) — Reggeli 9–10 órára Bólyba mentem, hol is sellyei uradalmi mérnökségért való folyamodásomat Strásai úr őrnökának átaladtam, magam pedig még délre Villányba értem, hol is Zsuzsi nénit, ki Julcsa és Marival Terehegyre jöttek, bevártam. Mentünkben Harkányban fürödvén estve Terehegyre értünk.

31 (H) — Édesatyám ma celebrálta nevenapját. Voltak sok vendégek, volt különféle bor és sokféle étkek. Imre öcsém levelét olvastam, melyben Laci epitaphiumára⁸³ való verseket is küldött.

1846. szeptember

1 (K) — A néniék ma reggel mentek vissza. *Szabó Péter* pedig Viszlóból visszajöven nálunk volt. Délután Harkányba átmentünk.

2 (Sz) — Olvasgattam.

3 (Cs) — Detto. Estve felé Belevári bácsi pince-façadejához⁸⁴ fogtam. Már most várom Strásai válaszát a sellyei uradalmi mérnökség tárgyában.

4 (P) — A façadét elvégeztem.

5 (Sz) — Este eljött Palcsi és *Soltra Alajos* Debrecenből. Hoztak leveleket is Imrétől.

6 (V) — Reggel átjött Belevári és Tót Ferkó, s elmentek *Egerágra* Vlassits plébánoshoz a kertjét megnézni.⁸⁵

83 Sírfelirat.

84 Homlokzat.

85 Haas Mihály a megye legkiválóbb gyümölcsnemesítői közt említi Vlassits egerági plébánost és az akkori terehegyi lelkeszt, vagyis Pápay apját; utóbbit a Magyar Gazdasági Egyesület ezüst érdempénzzel tüntette ki a gyümölcstermesztésben mutatott példamutató aktivitásáért és oktató tevékenységéért (BML közgy. jkv. 1845/2706).

7 (H) — Édesatyámék átmentek *Csarnotába Nagy Évát, Jeremiásnét* temetni.⁸⁶ Én este felé átsétáltam Viszlóba, három különféle pince-façade-okat vivén magammal.

8 (K) — Elmentünk Gyüdre, s ott meglehetősen társaságban ebédelvén *Bekő* bácsinál, estve hazasétáltam.

9 (Sz) — Hartmannal foglalkoztam, mint szintén Bozzissal.

10 (Cs) — Bernoulliből kivonatot kezdtem. Ma estve 10 órakor halt meg a siklósi bácsi. Estve *Kosina* nálunk szállt.

11 (P) — Édesanyám bent volt Siklóson.

12 (Sz) — Édesatyám Pécsre ment. Munkálatimat (Bernoulli) folytattam, mint szintén Bozzist.

13 (V) — Délután bent voltunk Siklóson Kossa László esperes temetésén. Ott voltak öregatyám és anyám is, kik osztán Terehegyre eljöttek.

14 (H) — Elmentünk Csehibe névnapra.

15 (K) — Reggel 5 óra tájban Pécsre indultam, hol is vasúti gyűlés volt. Igazgató ülés Majláth elnöksége alatt, melyből a földek, anyagok és napszámok árát kimutató oklevél (melynek szerkesztése reám és *Hainer Ignácra* bízott) Hieronymihez fel lőn küldve. A vitelit Majláth vállalta magára. Czindery is jelen volt. *Nagy Imre* jegyző lemondott. Strásai úrral is beszéltem. Megkaptam a sellyei mérnök-ségre való folyamodásomra adott indorsátát⁸⁷ is, melyben felvételésem tudomra adatik. Ez a napló tanúságot tehetne arról, mily kéntelenségben voltam egyszer-másszor, kivált midőn Kanizsán jártam. És mégis, a jelen szerencsém nem tartom nyereségnek reám nézve. Talán nagyszerű jövőmnek vágtam el ezáltal útját, azonban legalább bárminő csapás esetére biztosítva vagyok. Jägertől a vasúti munkálatomért járó 100 pengőforintot felvettem.

16 (Sz) — Kontseknél voltam.

17 (Cs) — Obadich a köpönyeget 25 pengőforintra számította, holott előbb 14 pengőforintba alkudtam.

18 (P) — Megfogadtam Kováts József Abschidos⁸⁸ katonát inasomnak, 60 váltóforint évi bér, és egy téli, egy nyári öltöző-kosztal.

19 (Sz) — Délben hazaindultam. Ma a casinói illetéket is befizettem.

86 Jeremiás (akkor mint vajszlói lelkész) és felesége 1825-ben Pápayék Albert fiának születéskor keresztszülei lettek.

87 Indorsata: „hátratilag”, vagyis a beadott kérvény hátoldalára írt válaszban.

88 Azaz ‘obsitos’, tchát leszerelt katona.

20 (V) — Elmentem Nagybólyban a grófnál tisztelkedni, mit is a gróf otthon lévén, szerencsésen elvégeztem. A tisztartóék szívesen láttak. Estve hazajöttömben *Kádas Pál* úrnál bent voltam.

21 (H) — Sellyében voltam, hol ma éppen makkárverés volt. Ott voltak Strásai úr és neje, *Bencze, Csébi, Ország*. Voltam az özvegy mérnöknénél is leendő szállásomon. Október elején fogok hivatalomba beállni. Estve későn hazaértem.

22 (K) — Újságot olvastam és levélírásokhoz kezdtem.

23 (Sz) — A levélírásokat folytattam Imrének.

24 (Cs) — Levelet írtam Lechner úrnak. Délután Viszlóban voltunk édesapámmal.

25 (P) — Délelőtt Siklóson voltam. Vettem Englnél 1 vég = 261 rőfhoni vásznat 11 pengőforint, 4 fehér zsebbelit à 1 forint 6 krajcár váltóforint, egy selymet 3 váltóforint, két inget. A kasznár kisasszonyoknál hagytam varrni darabját à 3 váltóforint.

26 (Sz) — Leveleket írtam Wavreknek, Hevessynek, Budaynak, *Pap Áronnak*, *Blahunkának* és mindezeket átadtam holnap Siklóra viendőket.

Sellyei fizetése:

lakház Sellyén
készpénz 400 váltóforint
200 font marhahús
100 font borjúhús
50 font öntött gyertya
2 hízott sertés
1 süldő sertés
18 pozsonyi mérő tiszta búza
25 pozsonyi mérő rozs
24 pozsonyi mérő csutás kukorica
1 pozsonyi mérő borsó
1 pozsonyi mérő lencse
100 font kőszó
12 pozsonyi mérő ocsú
24 akó ó fehérbor
12 szekér széna
200 fej káposzta
20 öl kemény tűzifa
szabad legeltetés 4 tehénre, 4 borjúra, 20 sertésre

Ezenkívül Strásai úrnak előadása szerint az *accidentia*⁸⁹ majd 400 váltóforintra megy. Jovicza úrnál, ki ma indulandó Bécsbe, fizettem 20 pengőforintot avégett, hogy hozza meg a nagy Jendlt 16 pengőforintért és kis Jendlt 6 pengőforintért.

27 (V) — Obadichtól egy mellényt megkaptam s a leveleket elküldtem postára.

28 (H) — Bernoullit olvastam, mint szintén Bozzist.

29 (K) — Detto. Egy hivatalos levelet is kaptam, mely szerint október 10. napján reggel 8 órakor Mindszenten kell lennem. Újságot is kaptam.

30 (Sz) — Bernoullin dolgoztam.

1846. október

1-2 (Cs-P) — Detto.

3 (Sz) — Pécsre édesatyámmal bementünk. *Sauska* licitációján⁹⁰ vettem egy íróasztal secretert, egy nyoszolyát s firhangot. Délután visszajöttem Terehegyre, Józsi inast is magammal kihozván. T. *Békássy* sellyei tiszt. úr által *Hölzl* tisztartó úrnak levelet írtam.

4 (V) — Communicáltam. Kocsit küldtem Pécsre a bútorokért. Délután a szőlőbe kimentem. Ui. a kocsistól Kosina mérőasztalát is beküldtem. Tegnap hallottam *Németh Péter* úrtól, hogy szegény Kis András⁹¹ meghalt. Béke hamvaira — én igen jól emlékszem felőle.

5 (H) — Bozzi és Hydraulica voltak foglalkozásom tárgyai. Délután megérkeztek Pécsről a bútorokkal legényem Balás Jancsival, mint szintén a sellyei kocsik is, három hosszú kocsi. Én felpakoltatván még aznap 5 óra tájban kedves szüleimtől érzékeny búcsút vévén, elindultam. Éjfél után 1 óra tájban szép holdvilágos éjjelen megérkeztem Sellyébe, jövődő lakhelyemre.

Tehát a jó Isten csakugyan gondoskodott rólam. Nem kívántam soha többet, mit hogy 30 éves koromig bizonyos statióba jöjjek. Most járok életem 30. évében, tehát e tekintetben vágyam bétölt, azonban eddigi megkötetlen szabad lételemnél fogva módomból volt időmet tapasztalatim nevelésére fordítani, mi által boldognak érzem magamat azok felett, kik prosai munkálatokkal lekötve lévén, ezen esmeretek nélkül örökre ellenni képtelenek.

6 (K) — Estve levelet kaptam hivatalosan *Keresse* úrtól.

---

89 Mellékjövedelem.

90 Ti. a *Sauska* Keresztély alispán csődjét követő árverésen (ld. a Függelékben).

91 A térségben legalább két, Pápay ismeretsége szempontjából szóbajöhető Kiss András is élt: a dárdaí uradalom mérnöke, valamint a csurgói gimnázium volt tanára (1826–1831), aki a közeli Nagytótfalu lelkeszénck, egyben az egyházmegye alepiscopésénck lányát vette feleségül 1831 júliusában.

7 (Sz) — Kimentünk Hölzl tisztartó úrral *Gilvánfára* a határszélt felkeresni s a mappa szerént kituzni.

8 (Cs) — A cancelláriában találtató mérnöki írományokat, mappákat és mérszereket *Lehner* controllor írnokkal inventáltuk. Az asztalost előhivatván megbíztam némely bútorok iránt.

9 (P) — Elmentem *Gilvánfára*, hol délre szinte megjelent *Kerese* fiscalis úr. Délután elmentünk a természettel jobban megesmerkedni, s onnan *Kisasszonyfára* a plébános úrhoz, s ott háltunk.

10 (Sz) — Reggel jókor Mindszentre mentünk, de a vicispán úr el nem jövéen, a határjárás elmaradt. Zsoldossal és *Nagy Sándorral* összejöttem. A parapluiamat⁹² elvesztettem, de utánaküldvén egy gyereket csakugyan megtalálta. Délre hazajöttem Sellyébe. Estve elmentem *Fazekas bácsi*hoz, *Dani bácsi*hoz és a tiszteleteshez.

11 (V) — Levelet készítettem T. Strásai úrnak, s át is adtam tisztartó úrnak elküldés végett, mind szintén Imre öcsém levelét Soltrának. Délután kasznár úrnál voltam, azután a praterben *Lehner* úr meghívására. Ma készüléteket tettem, hogy holnap *Gilvánfára* mérni mehessek. A *bogdásai* plébános úr szerdára meghívott.

12 (H) — Elmentem *Gilvánfára*, a peres szigetek közül egyet felmértem, azonban a *Zsámonyszigetekben*, víz lévén körültek, be nem mehettvén. Délután egy más kanálist is megnéztem s hazajöttem. Ott volt a kisasszonyfai plébános úr is délután.

13 (K) — Levelet írtam Neumannnak a Fekete-víz tervért, mint szintén *Nagy Sándornak* is, hogy határidőt tűzzön ki a kanális kitűzésére. Soltra nálam volt búcsúzni, elmenendő még ma.

14 (Sz) — Elmentem *Bogdásába* tisztartó úrral együtt a plébános úrhoz. Ebédeltünk, s délután kártyáztunk, leginkább a szigeti káplán erős kívánatára. Nyertem 2 pengőforintot.

15 (Cs) — Délután számtartó úréknál voltam látogatóban. Meghívtak szombatra ebédre. Újságokat küldött a tisztartó úr, azokat olvasgattam.

16 (P) — A Pesti Híradóból⁹³ a Duna–Tisza-csatorna ügyében kivonatot csináltam.

17 (Sz) — Délelőtt tisztiszek volt, melyen én is jelen voltam, s a sellyei uradalom 5 kerülete tisztjeivel megesmerkedtem. Pap Árontól levelet kaptam és választam is rá ma. Ebéden számtartó úrnál voltam, hol is délután, *Hunkár* is megjövén, darabig mulattunk.

92 Esernyő (franciául).

93 A Budapesti Híradó felkért külföldi szakértők hozzászólásait közölte 1846. augusztusában; ld. még 1846. október 30.

Horváth Emma ka.⁹⁴ iránt komoly nézetek kezdtek bennem keletkezni. Eddig természetesen nem lévén oly helyzetben, nem is támadt bennem egy hölgy iránt is oly érzés s oly nézet, hogy nőmül venném, tehát H. E. az első. Nem tudom, a jövődő mit hoz.

18 (V) — Délelőtt a bogdásai plébános úr nálam volt. Délután tisztartó úréknál voltam, hol a *fővadászné* asszony, Mitterpacherné és *Hupkáné* is voltak. Estvefelé a kertbe mentünk, a Györgyikéket⁹⁵ megvizsgálandók.

19 (H) — Délelőtt a fővadász úrral a *kákicsi* határba kimentünk a szántóföldeket az erdőktől elválasztó határhoz árokvonalnak kikeresése s mutatása végett. Ma reggel Lehner úr Pécsre menvén, egy levelet küldtem tőle Gedusnak.

20 (K) — *Vertike* felé voltam, Lottner Vitustól átálvanni egy kanális részt.

21 (Sz) — *Tapolcára* indultam Vitussal (Faitli). Terehegyet útbajtettem, de szüléim Kölkeden voltak. Délután a vörösi erdőt körülmérem.

22 (Cs) — A vörösi erdő hátralévő részét mértem, a kanális téri mélyét kiszámítottam. Az ispán úrnak a napóráját a meridianusba igazítottam.⁹⁶

23 (P) — Hazafelé Terehegynek jöttem. Csak édesanyám volt hon. Elhoztam néhány üngöt, ágyterítőt és ablakfüggönyöket. Neumannál bent voltam. Délre ha-
zaértem Sellyébe.

24 (Sz) — Úriszék ma is tartott. Délben a számtartó úrnál ebédeltem. Délután Keresé úrnál voltam. Lottnernek elkészítettem az árok átvételi írományt 20-ára datálva. Imre levelét a csizmával és cipővel megkaptam. Kedvetlen vagyok a tojás [olvashatatlan szó]... — Jovicza úr meghozta a Jöndelt, de a Nagy Jöndelben 73 Folio táblából csak 32 volt. Szerencsére sellyei boltos Lövi Bécsbe felmenvén, ötet megkértem s szíves volt magára vállalni ezen hibának ott fent leendő kiigazítását eszközölni. Mint szintén Littrow-féle kalendáriumot⁹⁷ is committáltam.

25 (V) — Reggel templomban voltam. Délben a fővadász úrnál ebédeltem nagy társaságban, hol is egy vadász ifjú felszabadult, némely physikai s erdészeti s vadászati tanulmányokból kikérdezettvén. Estve is ott mulattunk, egész éjfélig táncoltunk sat.

94 „ka.” = kisasszony; Horváth József uradalmi számtartó lánya.

95 A németül és latinul georgina néven ismert közép-amerikai credetű díszvirág, melynek egyik változata a ma ismert dália; ld. 1846. okt. 26.

96 Betájoltam.

97 Valószínűleg *Joseph Johann von Littrow* (1781–1840), csehországi születésű osztrák csillagász *Kalendariographic* című könyve (Bécs, 1828); a szerző 1819-től a bécsi egyetemen a csillagászat tanára és a csillagvizsgáló igazgatója; művei nagy része népszerűsítő jellegű, pl. a *Die Wunder des Himmels* című (első megjelenés 1834–1836) a század végéig többször újra kiadták.

26 (H) — Reggel jókor felkeltem Pécsre menendő. Pontban délre Pécsre értünk tisztartó úrral, s megértvén, hogy Liszt Ferenc európai híri zongorás most 12 óraker produkálja magát a Hattyú teremben, oda siettünk, Parterr 1 forint pengő. Valóban leírhatatlan ügyesség. Mintha nem is zongorán, hanem valamely vonós instrumentumon játszott volna, úgy összeolvasztotta, s csúsztatta a hangokat. De hát az igazi műértők minő lelkesedéssel hallgatták, mivel játéka nagyszerűségét csak azok foghatják fel igazán, kik magok is csaknem virtuózok — Ruzske és *Gr. Schmidegg*.⁹⁸

Délben a Casinóban ebédeltam, délután a Gyümölcs és Georgina kiállítás⁹⁸ megtekintettem. Csorba főmérnöknél voltam, de maga nem, csak neje volt otthon. Horváth tisztartó leányát ajánlotta. Strásai úrnál is voltam, ki a *virágosi* malom tárgyban kiküldött. Estve Gedusnál az írnokok félittasan mulattak.

27 (K) — Délelőtt a Nádor vendéglőnél kávéztam. 10 óraker Fekete-víz szabályozási gyűlésben voltam. Délben Gyenis úrnál ebédeltam s délután még haza is jöttem. Megvettem *Stampfert*⁹⁹ és Heidert.

28 (Sz) — Újságokat olvastam.

29 (Cs) — Detto.

30 (P) — Detto és kijegyeztem némelyeket, jelesen Horváth József duna-tiszai csatornájáról, és Delytől a Lajos Canalisról.¹⁰⁰ Ma különösen érzem, hogy a jobb ágyékomban valami unatkozott fájdalom van. Talán a D. akar kiütni, mi talán nem volna rossz. Éppen ma van egy éve, hogy kezdődött Szekcsőn, de akkor el lett hajtva.

1846. november

1 (V) — Fazekas nálam volt.

3 (K) — Elmentem tisztartó úrral Tapolcára. Délre Terehegyre mentünk s ott ebédeltünk. Tapolcán voltam — a pincemester, Buchhalter¹⁰¹ és Laczkovits is.

4 (Sz) — Átalmentem Villányba, hol a rétöntözést megnéztem, s onnan Virágosra. Estve Jürsz molnárnál háltam.

98 Taitl Ferenc pécsi kereskedő (1848-ban a választott község szószólója) virágkereskedelemmel is foglalkozott, kertjét a kortársak a város egyik látványosságának tartották.

99 Stampfer, Simon von (1792–1864), a bécsi politechnikumon a gyakorlati geometria tanára (1825–1848), a Magyar Középponti Vasúttársaság igazgatósági tagja; 1846-ban jelent meg *Theoretisch-Praktische Anleitung zum Nivelliciren* c. könyve.

100 Horváth József Hont vármegyei főmérnök cikksorozata a Budapesti Híradóban jelent meg 1846. szept. 20. és okt. 9. között, és a Beszédes-féle Duna-Tisza-csatorna terv bírálatára felkért külföldi szakértők nézetci közül az azt támogatók mellett érvelt. A Lajos-csatorna 1836–1845 közt épült meg Bajorországban és a Dunát kötötte össze a Majnával.

101 Számvető (németül).

5 (Cs) — Átalmentem Bólyba. Voltam T. Strásai úrnál is. Délután egy Juvelir¹⁰² lévén ott, én is átalvettem Laczkovistól egy gyűrűt 10 pengőforintért. Még aznap elmentem *Kövesdre*.

6 (P) — Dologhoz fogtam a *borjádi* malomnál. NB. tegnap átalvettem Keresé úrtól a borjádi, *kis-* és *nagybudméri* mappákat és földkönyveket.

7 (Sz) — Munkámat folytattam s egy kocsit rendeltettem Sellyére a mérő asztalért.

8 (V) — Bólyban voltam.

9 (H) — Munkámat folytattam. A kisbudméri bírónál ebédeltem.

10 (K) — Munkámat folytattam. A borjádi molnárnál ebédeltem.

11 (Sz) — Ma munkámat bevégeztem, egész a virágosi-villányi útban lévő hidakig lelibellván.

12 (Cs) — Hazamentem Sellyére. Terehegyen ebédeltem. Édesapám adott 100 váltóforintot kölcsön és az óráját. Édesanyám egy dunnát és párnát.

13 (P) — A mappa készítésével foglalkoztam. Ma átvettem özvegy Bundalláné asszonytól azt a tehenet, mely Soltráé volt 100 váltóforintért, mely pénzből megadtam 50 váltóforintot.

Egyszersmind a kosztra nézve is tisztába jöttünk: ő bent marad a kvártélyban tavaszi Sz. György napig, én pedig fizetek magamért és legényemért hónaponta 10 pengőforintokat és egy mérő rozsot.

14 (Sz) — Ma éjjeli 12 óráig munkálkodván mind a mappát elkészítettem, mind a főispánnak a resignatiót.

15 (V) — Reggel 6 óra előtt elindulván, 9 óra után Pécsre értünk, együtt Bundalláné asszonnyal. A dirigens úrnak a mappát bemutattam, onnan Csorba úrhoz vittem s ott hagytam. Gazdasági gyűlésben voltam. Estve színházban voltam.

16 (H) — Resignatiómat a főispánnál beadtam. Meggygyűlésen voltam. Délután vasúti gyűlésen, hova Hieronymi úr a költségvetést nem küldte be. Estve Hölzl tisztartó úrral, ki szinte bejött, találkoztam.

17 (K) — Reggel elindultam Pécsről, délben hazaértem. A legényemnek vettem nadrág, dalmány és mellénynek való posztót, magamnak nyakkendőket, sapkát, mint szintén *Weidinger*től Moseleg Mechanicát.

18 (Sz) — Olvasgattam. Még ennyi időre ritkán vagy talán sohasem múlt el a poll. [?] Azt hiszem, ha megházasodom, az egészségem e tekintetben helyreáll.

19 (Cs) — Gilvánfára mentem s az árkot kimértem és libelláltam. Délután a mesterembereket behívtam az alkutételre az *isztárai* ház iránt.

---

102 Ékszerész (németül, helyesen Juwelier).

20 (P) — Itthon voltam, olvasgattam.

21 (Sz) — Tisztiszéken voltam s délben a számtartó úrnál ebédeltem. Ma vettem ki papírost számtartó úrtól. A mesteremberekkel szerződtem és Strásai úrnak egy levelet is írtam.

22 (V) — Templomban voltam.

23 (H) — *Kis Csányban* s *Osztóban* voltam délelőtt. Voltam *Szalai Antal*nál is. A remanentiális¹⁰³ rétek kimérésével felhagytam.

24 (K) — A kákcisi útfélen ásott árkokat sat. mértem fel s vettem által. Estve Damnnál preferancoztunk.¹⁰⁴

25 (Sz) — Ma reggel — bár kissé esett az eső — elmentünk Zsitaberdára, az erdőinspectoré asszony Katalin nevenapjára. Több Lippa urasági tiszték¹⁰⁵ voltak jelen. Egész éjszaka táncoltunk. Voltak néhány szép asszonyságok — a fiatal és mívelt Harantsikné sat. és szépleányok. A házi kisasszony a vígszeszély megtestesülve és nem míveltség nélkül, mit az énekbeni jártassága, szavaláshoz fogékony-sága sat. tanúsít. Sajnálom, hogy némely észrevételeimet éppen nincs időm följegyezni.

26 (Cs) — Reggel hazajöttünk. Tisztartó úr a fekete nadrágomat elhozta Obadichtól.

27 (P) — A számvető úrral elmentem Bólyba. Siklóson ebédeltünk.

28 (Sz) — A tisztiszéken jelen voltam. Dirigens úrnál voltam.

30 (H) — A köveket, melyeket *Gianoni* pécsi kőfaragómester átalvett, felmértem.

1846. december

1 (K) — Bólyban az épületeket, melyek az utolsó három negyedévben¹⁰⁶ készültek, bejártam átelveendő.

2 (Sz) — Virágoson, *Tütösön* vettem által az épületeket.

3 (Cs) — *Trinitáson*, *Ivánmajornál*, Kövesden sat. vettem által.

103 „Maradványföld”: az „elméleti” (vagyis az urbáriumban megadott) és a ténylegesen birtokolt földck közti különbség.

104 Préferance: három személy által játszott, az utlihoz hasonló szabályú kártyajáték.

105 Lippa urasági tiszték: a dárdai uradalom tisztjci, melynek tulajdonát Schaumburg-Lippe ural-kodó hercege néhány évvel korábban vásárolta meg.

106 Elődjé, Bundalla Fercne utoljára 1846. február 16-án vett részt az általában havonta tartott tisztiszéken; valószínűleg betegsége miatt nem tudta betölteni funkcióját (BML XI. 601. 331. doboz).

4 (P) — A számítás átnézésével foglalkoztam. Eddig minden estvére 5 órára digrens úrhoz hivatalos voltam Wiszt partiera¹⁰⁷. — Ataljában egész bólyi létem alatt jól mulattam magamat. Helyesen jegyzé meg valamelyik költő, hogy akkor mulat az ember jól, ha a társaságban vagy körben, melyben van, bizonyos szerepet vihet, bizonyos jelentőséggel bír, mely szerint mások figyelmét magára vonhatja.

Nem titkolhatom el e lapok előtt, mi szerint észrevettem, és ezen észrevevés jól esett, hogy Ilka kisasszony irántami figyelmét minden alkalommal keresi kitüntetni. Hálószobámban ruháimat legszebb rendben öszverakva s elpakolva, olvasó könyveimet éjjeli asztalomra helyezve s különben is minden lehető kényelmemről legkisebb részletekig megelőzőleg gondoskodva találni. Lehetlen, hogy fel ne tűnjön, s ez mind Ilka míve. Szegénynek fiatal szívecskéjében megmozdult az érzetek legszentebbike, a szerelem, mégpedig igazi, önzés és számítás nélküli, tiszta szerelem. Nálam a hideg okosság viszi a főbb szerepet, mely — bármit mondjon is a szív — az ilyen egyenetlen időkorú [áthúzva: rokonérzetbe] vonzalomba bele nem egyezik. A szív az égi rendeltetésénél fogva a nyilvánított érzelmet bárki irányában is rokonérzelemmel viszonzni vonattatik! Vagy talán itt inkább mint másutt?

5 (Sz) — Tapolcára mentem. *Szobovits* is velem jött. Fajtilitól a vörös erdő körüli árkot nem vettem által, mivel nem volt illendő szélességre s mélységre kiásva. Estve Lucz *beremeni* pusztai ispán úr is ott lévén kártyáztunk. Én 1 pengőforintot vesztettem.

6 (V) — Siklóson egy divánt committáltam a Szatlernél.¹⁰⁸ Délben otthon ebédeltem Terehegyen. Édesapámnak visszaadtam a 4 pengőforintot. Estvére Sellyére értünk. A legényem nem volt otthon, nem is jött haza egész éjszaka, kizárt a házamból. A mérnőkné asszony nem volt otthon, Pécsre járt.

7 (H) — Átaladtam számtartó úrnak az ezüstöt, melyet Joller küldött. Az ács-mester számadását átadtam Szobovitsnak visszavivés végett.

8 (K) — Estve a tisztartó úrnál voltunk vacsorán, hol *Prebendár* ispán úr hadnagy testvére és annak egy főhadnagy barátja is voltak. Eljátszottam 3 pengőforintot. Már a kártyán való veszteségeket megsokallottam.

9 (Sz) — Ma egész nap egy kis kávénál és levesnél egyebet nem ettem. Már több nap óta érzem, hogy a gyomromat megülte és nyomja valami és mintha felfelé akarna inkább jönni. Ma kétszer commotiot csináltam. Tegnap és ma újságokat olvastam. Az asztalos hazahozta a játszó asztalt. A székeket (nro 6) átalvettem tőle 16 pengőforintért és két schifonér csinálását 90 váltóforintért vállalta.

107 Az angol credtű whist kártyajáték a bridzs előzménye.

108 Nyerges (németül, helyesen Sattler).

10 (Cs) — Egészségem nemigen mutatkozik jobban. Ma estve Dani bácsit meglátogattam.

11 (P) — Leginkább elegendő mozgás tekintetéből kimentem a *Göru árok* hátalévő részét felmérni az *Endesi hídtől* egész a *Zéh pusztáig*. Délben semmit sem ettem. Estve volt székem, a gyomrom megkönnyebbült. Étvágyamat visszakaptam.

12 (Sz) — A tapolcai ispán úrtól levelet kaptam Faitl által. Ross utazását¹⁰⁹ olvastam. Az egészségem, úgy érzem, visszajött.

13 (V) — Folyvást Ross Capitain északi mágneses pólus feltalálása érdekében tett utazása olvasásával foglalkoztam. Ezen mű olvasása nagy lelki éldeletet okozott, úgy hogy érdemes belőle némelyeket jegyzőkönyvembe átírni. Délután havas eső esett.

14 (H) — Ma az idő egészen megváltozott. Az eddigi lágy időt hirtelen fagy váltotta fel s a tegnap estve és az éjjel esett hó szinte szánnal járható lett. Délután fent voltam a számtartóéknál.

15 (K) — Újságot olvasással foglalkoztam. Krakkó köztársaság eltörlése kellemetlen érdekű tárgy; azonban én mennyivel kisebb vagyok, mint sem segíthetnék, midőn Palmerston és Guizot tiltakozásuk is csak üres szó. Én legalább ide feljegyzem tiltakozásomat, melyet talán soha senki olvasni nem fog.¹¹⁰ Estve Dammnál voltam.

16 (Sz) — A Károly asztalosnak 2 öl fát, a Szepinek 1 ölet eladtam. Édesapámnak egy Tapolcára menő expresszustól¹¹¹ levelet írtam, melyben a jövő heti úrbéri vadászatunkra meghívtam, és egyszersmind a dívánom tárgyában megkértem. Gedusnak Pécsre ispán úr által szinte levelet írtam, őtet is meghíván és egyszersmind sok commissióimban megbízván. — Egészségem jó.

17 (Cs) — Ross utazásából némelyeket kijegyeztem. A fagy folyvást nevezik, úgy hogy már ma a téli ablakok is megfagytak. Nagy testvérektől, kik a bécs-gloggnitzi pálya gépgyárában dolgoznak, levelet kaptam. Estve Lehneréknél voltam disznótorban.

---

109 Utalás *John Ross*: Die zweite Entdeckungs-Reise nach den Gegenden des Nordpols und sein Aufenthalt daselbst während d. Jahre 1829–1833. című könyvére, mely 1835-ban jelent meg Lipcsében.

110 Krakkó osztrák bekebelezésének ügyéről november 24. óta közölt híreket a Pesti Hírlap, ám ezekből az derül ki, hogy Palmerston angol külügyminiszter visszautasította, hogy a Guizot francia külügyminiszterrel együtt erőlycsen tiltakozzon a megszállás miatt.

111 Expresszus: megbízott, meghatalmazott.

18 (P) — Haraszti Sámuel Amerikai utazását¹¹² olvastam. — A házasság szükségességének érzete, gazdaság s háztartás tekintetéből is, de meg a léleknek amaz isteni eredetű ösztönéből, mely szerént keres oly lényt, kinek teljes korlátlan bizodalmt adhatná, s kinek viszont teljes bizodalmt bírná, kivel együtt érezne, gondolkozna együtt, örvendene s szomorkodna, mely lélekegységet szerelemnek hívják, oly értelemben, mint csak azt egy fiatal tiszta szív első gerjedelmében érteni képes sat.; a léleknek ezen ösztönéből mondom gyakran üres óráimban — elevenen nyilatkozik.

Ösmerek már egyént, kinek szívem minden indulatait átadni, kit szeretni tudnék, kiről hiszem, hogy gondos, munkás, jószívű, takarékos, nem hiú s igényei anyagilag nem túlságosak, csak kissé több tudományosság s művészet volnának még benne, azonban ezeket a tulajdonokat később is megszerezhetné. Ezzel talán boldog lehetnék!?

A gazdagság, a vagyon oly fő szerepet játszik ma a világban, mi szerént sokaknak a „rem si potes recte si non quacumque modo”¹¹³ elv vajmi nagy kír minden tetteikből. Igaz, hogy kinek pénze van, független lelkileg s testileg — és e függetlenség, mely nagy kincs!, — annak van becsülete, tisztessége, szóval mindene. Vajon a nőben megkívántató erényeket alá kell-e rendelni a pénznek, a vagyonnak, hogy az ember boldog legyen? Isten látja lelkemet, én jelenleg úgy érzek, hogy a fentebb említett tulajdonok igen, de pénz azok nélkül nem boldogít. De hátha ama tulajdonokban megcsalódnám, akkor a nagy vagyon azon csalatásért mégis némi kárpótlást nyújtana. Azonban a gazdagság az előtt, ki nem bírja, nagy jelentőségű, s ki bírja csekély jelentőségű, így vagyunk minden más dolgokkal is. Azért is egy gazdag hölgy erényi éppen nem vesztegettetik meg vagyona által, hogy ne bírja vagy bírhatná mindazon tulajdonokat, melyeket a szegényebb bír. Minden, ki már a házasság mellett nyilatkoznak. Én E-vel megelégedném. Bár csak vagyonában is ne tudnék tenni kifogást?

19 (Sz) — A Ross utazásáról jegyzéseket bevégeztem. Gedustól levelet kaptam és Weidingertől Jöndl bekötéseit, hol is a Figurákban még mindig hibázik egy tábla.

20 (V) — Tegnap Kontsek úrtól is kaptam levelet, melyben bizonyos ügyben behív. Újságot olvastam. *Fokra* szánkáztam.

21-22 (H-K) — Urbéri hajtó- és körvadászaton voltam. Estvéneként tisztartó úrnál mulattunk, hol is a *vaiszlai* tiszt. úrral is megesmerkedtem.

23 (Sz) — Estve Dammnál voltam.

112 Helyesen *Haraszti Ágoston* (1812–1869), cgykori testőr, aki az 1830-as években az USA-ban tett utazásairól írt, korában gyűjtő hatású beszámolóit; az *Utazás Éjszak-Amerikában* 1844-ben jelent meg Pesten, két kötetben.

113 „Ha birtokolsz, bírd rendesen, ha nem, akkor bármi más módon” (latin).

24 (Cs) — Újságot olvastam.

25 (P) — Karácsony. Templomban voltam, estve a tisztartónál politiából résztvévén a hallerezésben 10 pengőforintot elvesztettem.

26 (Sz) — Az újságból némelyeket kiírtam. — Tegnap vesztésemem való komolyabb gondolkodás azon erős határozatot költé fel bennem, hogy többé soha sem kártyázom nagyban hazard játékokat. Eddig sem voltam kártyás, nyervágy soha agyamban meg sem fordult, s ha egyszer-másszor csupa, a társaság iránti illedelemből elfogadtam a fölhívást, mindig keményen lakoltam érette. Szégyenlem, hogy nem volt bennem annyi erős lélek, annyi önállás, miszerént mondhattam volna, hogy hazard játékokat üzni fogadásom tiltja. Annyi pénzzel akár jótékony célokra, akár a szépirodalom pártolására hírlapok s munkák megszerzése által, mily sok szépet, üdvöst s maradandó becsű élvezetet lehetett volna szerezni. Csudálom, hogy lehet csak egy solidus ember is kártyás. Én ugyan erős fogadást teszek és ezen fogadást ide innepélyesen beiktatom, hogy soha többé semmi hazard játékokat játszani nem fogok, és ezen fogadásomat semmi tekintélynek, barátságának —, mely mihelyt ilyesmit kíván, úgysem lehet igazi — fölláldozni nem fogom. Kívészem azonban azt az esetet, midőn nők társaságában s csak garasokban kellene játszanom.

Ebédre számtartó úrhoz voltam hivatalos. Délután ott billiardoztunk, később játszottunk. Alkalmasint néhány szavat ejtettem, melyből E. észrevehette irántai hajlamomat, mit távolról viszonzva én is tapasztaltam. Vagy talán csak képzeltem tapasztalni?!, vagy talán irántai hajlamom is csak képzelt!? Mik ennek képződésének kútfejei, mi criteriuma? A szív nem csak a szeretetnek, de minden más indulatinknak s cselekvésünknek is fő kútfeje; az ész ennek csak szolgálja vagy kormányi tanácsosa. Ezen tanácsosnak befolyása a szívre, azt hinném, az életidővel nevekszik, míg nem a szív uralma egészen háttérbe szorul. A szív a dynasta, és mégis ő az első folyamodású bíróság s a fellebbvitel annak tanácsosához, az észhez megy. Míg ezen dynasta [áthúzva: zsarnok ereje] álladalma ifjú erejében túlbizakodva zsarnokilag kormányoz — tanácsnoka gyenge lévén a kormányt tőle elragadni —, addig tettei magára nézve soha vagy csak vaktörténetből, kihatólag pedig, vagyis másokra nézve csak akkor üdvösek, ha azon zsarnok szerencsés nevelési conjuncturákból¹¹⁴ jó irányt vehetett magának. Jaj, pedig mind magának, mind másoknak, ha azon irány rossz vala!

Az én életidőm sokkal messzebb haladott, álladalmam [áthúzva: kontár] szerencsétlen, testet illető nevelési conjucturák között s miatt sokkal megroncsoltabb, mint sem hogy a szív — mindamellett is, hogy jó irányárul (áldom érte Istenemet)

---

114 Conjunctura: egybeccsés.

biztos vagyok — ön javam tekintetében a főkormányt kirekesztőleg magának tartathatná. Itt állok én hát e két kormányzó tusái között hányattatva. Győzni fog-e az első az ő módja szerint, de akkor a másik örökös szemrehányásai keserítendik életemet; győzni a másik, azt gondolni sem szeretem. Vagy talán e kettőnek kölcsönös érdekei ki lesznek egyenlítve — ez az, mely feltétele minden boldogságnak, mert hiszen a boldogság nem kívülünk, de bennünk lakozik. Meg van írva: aki hiszen, idvezül!

27 (V) — A bolyi írkokok nálam voltak. Egy ölfát Tilinek eladtam 6 forint. Délután szánkázni voltunk a bogdásai plébános úrnál.

28 (H) — Újságot olvastam.

29 (K) — Tisztiszekünk volt. Délután ismét Bogdásába szánkóztunk. Estve Damm fővadász úrnál, hol délben is voltam ebéden, mindnyájan összejöttek a tisztek. Kártyázással, egyéb mulatsággal töltöttük az időt.

30 (Sz) — Kisasszonyfára voltunk tisztartó úrral a gilvánfai határozás tárgyában hivatalosan, de a vicispán úr ismét nem jött ki. Keresé ügyvéd urat is már nem találtuk ott. A kisasszonyfai plébános úrnál ebédeltünk s kártyáztunk. Ma hallottam, hogy Poszlávszky úr bolyi ispán oly célból járt itt, mi szerint H. E. kisasszonyt eljegyezze.

31 (Cs) — Az év utolsó napja.

1847. január

1 (P) — Délelőtt 9 óra tájban elindultunk *Korósra* Lészay úrhoz. Estve és éjszaka is ott mulattunk, és reggel 4 óra után feküdtem le.

2 (Sz) — Délre hazamentem szüléimhez, délután beszaladtunk édesapámmal Siklóusra.

3 (V) — Reggel onnan hazulról szüleimtől elindulván délre Sellyébe érkeztem. Délután számtartó úréknál billiárdoztunk. Estve midőn az ágyamba vettem magamat, éreztem, hogy feltolult a torkomra valami olyan formán, mintha giliszta hugyozta volna. Több erőltetésre ismét több jött. Így vagy 10–15 köpés után gyertyát gyújtván láttam, hogy vért köptem. Tüstént doctorért küldöttem, ki is azt a vak arany érnek tulajdonítja. Még csak e volt hátra.

4 (H) — Reggel a doctor nálam volt. Tőle két iparműtári sorsjegyet átalvettem. Belevári is itt volt. Mondja, hogy neki is volt ilyen vérköpése. Számtartó úrtól a múlt negyedre szóló fizetésemet kivettem, 123 váltóforint 20 krajcár. Délután *Marocsára* szándékozom.

Február 11 (Cs)

Istenem kegyelméből, eddig megszakadt naplómat ma ismét folytathatom. Hajh!, de azon keserű öntudattal, vagy legalább csüggesztő sejtéssel, hogy egy vagy két év múltán alkalmasint örökösen félbehagyandom.

Azonban — Courage!¹¹⁵ — így biztatta magát Danton, midőn a guillotinra vezetett. De talán könnyebb is egy hirtelen halálnak szemközt menni, mint évekig tartó lassú veszés naponkénti gyötrő öntudatától emésztetni. Add Istenem, hogy képzelt légyen csak bajom, add, hogy csalatkozzam!! Mindenek előtte, amennyire emlékem segít, a múlt napok eseményeit hozom vissza.

Január 5 (K) — Délután deputatum¹¹⁶ búzát, borsót sat. hoztak. Én egypárszor felmentem a padlásra. Estve vacsora után, 8 óra tájban, midőn menőfélben voltam hálósobámba, a vér feltolult torkomra. Hívtam a legényemet, levetkőztem és hirtelen doctorért küldöttem. Valami 2/4–3/4 meszelyni¹¹⁷, többnyire aludt vér jött fel a torkomon. Volt szó az érvágásról, én felhúztam az ingemet és a karomat tartottam. Bundalláné eret vágni nem engedett, és mint a következés mutatta, nagyon helyesen, mivel a vér osztán magától elállott. Az orvos, mint mondják, a másik szobában elájult. Szegény, bár orvoshoz csekély lélekerőre, de mindenesetre jószívűségre mutat.

Ki mondja meg már nékem az okot, mely ezen vérhányást szülte. Ezt szokták okozni: nagy megfázás, nagy hidegről melege való hirtelen jövetel, az aranyér megdugulása, ütés, esés, ugrás, és végre, ha a vér régolta romlott, sós, csípős és híg, mely aztán a véreter kirágja, úgy kiömlik, mely utóbbinak jelenségei, ha az egyén különben is sovány, szintelen. Hát ha hozzáadom, hogy csak tudtomra már 1838-tól fogva bajlódom, vesződöm az obstructiókkal, 4–5 napban lévén egyszer székem, melyre már természetből hajlandó lévén, csak kicsiny rendetlen élés is könnyen is kifejthette. Hát ha hozzáadom, miként a múlt év augusztus havától decemberig sok oly medicalis¹¹⁸ szereket vettem be, melyek a vért meghígították, föloldozták.

Nagy hát a lehetőség bennem, hogy nyavalyám ez utóbbi úton származott. Annyival inkább, mivel sem meghűlés, sem esés, ugrás sat. nem történt rajtam, és ha nyavalyám ezúton származott, akkor a sós és romlott vér ezúton ismét a tüdőre tartván nagyon természetesen abban biandot okoz s onnan vesztét phtysis¹¹⁹ vonja

115 Bátorság.

116 Élelem, járandóság.

117 Meszely: ürmérték, mintegy 0.4 liter.

118 Orvosi.

119 Phthisis = általában sorvadás, de a régi orvosi szóhasználatban a tüdővész. (TBC) neve (latin).

maga után. Azonban az aranyeret illetőleg: a múlt év végén talán 10 napig éreztem a véghurka¹²⁰ végén kis csucsorodást és erős viszketést, melyet mostan is estvéneként, így vélvén, hogy elmúl. Szintén egy hónap olta folyvást éreztem valami nyomást a szív gödribe, melyet gyomornyomásnak gondolván, hetekig nemigen ettem egyebet levesnél. Azért mentem ki a vadászatokra, hogy magamat jól kifárasztván azon nyomás elmúljon. De az nem múlt el. Nem múlt el székürüléskor is. Sőt mintha az az üresség még nagyobb nyomásra adott volna okot, azért ürítés után mindig vizet kellett innom.

6 (Sz) — Tudtomon kívül szüleimért küldtek, kik eljöttek estvére, csaknem kétségbeesve felőlem. Édesatyám pénteken visszament, édesanyám két hétig maradt nálam. Estve 10 óra tájban köptem két száz vért s utána mindég hörgés következett, úgyhogy mintegy erővel tartottam vissza úgy okoskodván, hogy ha a vér ott megalszik, akkor odatapadván nem enged frisset jönni arra az útra, s így is lett.

7 (Cs) — Nem köptem.

8 (P) — Délelőtt 10 óra tájban, és délután 4 óra tájban szintén köptem hörgéssel és ez volt az utolsó mit hörgéssel köptem. Ezen túl, midőn köptem is, soha utána hörgés nem következett.

10 (V) — Mindeddig székem nem volt.

11 (H) — Gyenge laxatívát (Aqua laxat) vevén be volt székem.

13 (Sz) — Édesatyám ismét eljött. Másnap hazament.

17 (V) — Ismét volt székem obstruct.¹²¹ (tehát két hét alatt két ízben), de ezentúl rendesebben kezdett lenni. Tegnap, tegnapelőtt keltem fel az ágyból keveset a szobában sétálgatni, de nem képzeltem, hogy ennyire elgyöngülhessek. Csak alig léphettem elesés nélkül. Ma már átalmentem ebédre az özvegy szobájába.

20 (Sz) — Anyám ma hazament. Nálam naponként délelőtt és délután gyenge sétálás volt rendelve, azonban homaeopath.¹²² orvossággal (nux vomica) éltem. Vért naponként köptem reggelenként, de már schleimmal elegyítve.

26-27 — Talán a túlzott commotio miatt többet köptem, mint előbb és kevesebb schleimmal. Azonban hol a szív táján, hol a jobb oldalon gyenge szúrás-nyomást éreztem.

28 (Cs) — Nevem napján fent voltam számtartó úréknál.

30 (Sz) — Eszembe jutván hazamenni, az orvos nemcsak helybehagyta, hanem tanácsolta is. Bundallánénak kötelezvényt hagytam 60 pengőforintról, a doctornak, Hupka úrnak fizettem 10 pengőforintot. Dolgaim mikénti állásáról szó-

120 Végbél.

121 Székrekedés.

122 Homacopathia.

ló fölvilágosításomat íróasztalomban hagyván hazamentem szüleim gondviselése alá. Folyvást, de mindég kevésbé véres schleimot köptem, míg nem

1847. február

4 (Cs) — reggel a schleim vérnélküli volt.

5 (P) — Bementünk Pécsre Wagner úrhoz — ő semmit nem tudakozott, semmit sem rendelt egyebet aludttemnél. Gyenis úrtól a somberek munkájában kaptam 100 pengőforintot. Mindjárt ki is fizette helyettem belőle édesatyám Obadichot 61 forint 54 krajcárt pengőben. Édesatyámnak is lefizettem adósságomból 40 pengőforintot.

6 (Sz) — Hazajöttünk Pécsről, bár rossz időben, de rám semmi rossz befolyással nem lett.

7 (V) — (P. csak most volt január 7. olt.) Itt volt a *Dincsi Márfáról* és a harkányiak.

9 (K) — Itt voltak estve ebédén Belevári és Dincsi vadászkompanisták.

10 (Sz) — Én és édesanyám Harkányban voltunk délután.

Ezen idő alatt, január 25. a siklósi város megbízottai, úgymint a bíró és Antal bácsi nálam voltak Sellyén, hogy egyedül bennem lévén bizodalom vállalnám fel határjuk felmérését. Én kívántam:

belső telek 1 hold à 1200 négyszögölért	— 24 krajcár
szőlők detto detto	— 18 krajcár
szántóföld és kaszáló detto	— 10 krajcár pengő,

azonban mappa és földkönyvért 200 pengőforintot, de ők ezt hihetően sokallván mai napig sem jelentették magokat.

Azolta kaptam levelet Hevessy úrtól, ki ígéri a pénzemnek tavasszal leendő megküldését. Weigli vendéglő megvette a boraimat 9 akót à 8 forint = 72 váltóforint és le is fizette. Budaytól is kaptam levelet. A dívánomat január 31-én hazaküldtem Sellyére. Joviczánál lévő contomat 14 + 2 forint 30 krajcár = 16 váltóforint 30 krajcár kifizettem. Józsi legényemnek adtam 3 pengőforintot bérbe.

Február 8. (H) — T. Strázsay úrnak levelet írtam, és Julcsa hűgornak¹²³ is, ki nek 5 pengőforintot is elküldtem az ingek varrásáért.

Ezek szerint naplómban a múlt idők kipótolva lévén, ismét annak rendes folytatásába fogok mai napon, úgy mint

123 A szóbajöhető, vagyis a sellyei és terehgyi anyakönyvek szerint Pápay Károlynak nem született ilyen nevű húga, így valószínű, hogy távolabbi nőrokonról van szó. MOL Mf. A. 762. és 806.

11 (Cs) — Délután édesapámmal Viszlóba mentem Belevári bácsihoz.

12 (P) — Az éjjel kevesebb phlegmát köptem. Még eddig minden változás pénteki nap történt rajtam. Ma reggel egyéberánt — talán az igen szép idő is teszi — jól érzem magamat.

13 (Sz) — Édesanyámmal bementem Pécsre. Eddig vettem be nux vomicát, azután Sulphurt 4 port és acidum sulphurist 3 port. Wagner úr adott acidum nitrit. Estve Strásai úrnál voltam, s ott vacsoráltam is. Voltam Gyenis úrnál is egy nyulat vivén.

14 (V) — Délelőtt voltam Kontsek úrnál, későbben Bandlernél, ki is a meljemet megvizsgálta. 10 óra felé hazaindultunk és délután 2 óra után hazaértünk. Én vittem magammal Strásay úrtól is egy könyvet Istrien und Dalmatien.

15 (H) — Reggel a rector¹²⁴ úr *Iványi*-ba menvén, némely commissiókat adtam neki Sellyére.

16 (K) — Délután Gyüdre indultam édesanyámmal, azonban a vérköpés a temetőn túl elfogott. Szerencsére egy *csehi* ember szánon jött hazafelé, annak a szánjára átültem, s a vérköpés nagyja még hazaig elállott. Köphettem mintegy 1 ivópohárra valót. Tüstént egy embert küldtünk Pécsre Wagnerhez.

17 (Sz) — Jobban éreztem magamat. Estvére a rector úr is, a pécsi expressus is megjöttek.

18 (Cs) — Ma reggel nagymértékben jött rám ismét a vérköpés, valamely köhögés következtében, mellyel a megaludt vért akartam kivetni. Köptem jó fél ivópohárral. Édesatyám Siklóra küldött Hellerért. A vérköpés 10–11 óra tájon megállott. Heller kijött, orvosságot rendelt és igen megbiztatott, életével áll, úgymond, jól meggyógyulásomért, és hogy semmi rossz következtései nem lesznek a nyavalyának.

19 (P) — Ma reggel ismét nagy hörgés jött rám, s talán 1½ óráig tartott, de, visszatartván, vért nem köptem. Azonban délután az aludt véreket nagy csomókban köpködtem ki. A kukoricámat elhozattam Sellyéről. 26 mérfő lett morzsolva — fiztettem 8 váltóforintot.

20 (Sz) — Heller ismét kint volt.

22 (H) — Estve itt volt Heller és borkósavót rendelt. A pulsusom átaljában sebesen 1" alatt 85–90 ver, és néha rendetlenül.

23 (K) — Napom eltölt, mint szokott unalommal. Egy *cúni* ember itt volt felszólítani: felvállalom-e határjukat. Én betegségem érzetében lemondtam róla.

24 (K) — Itt voltak ma a visitorok. Belevári sógor is itt volt.

---

124 Rector = elemi iskolai tanító.

25 (Cs) — Ma reggel fogadtam fel Takács Lajos urat segédemnek. Fizetése 100 váltóforint, azonfelül privát munkáért assumtio osztás 14 pengőforint, mappázás és házaamnál 6 pengőforint havonként. A mellemen lévő flastrom tegnap és tegnapelőtt érzékeny fájdalmakat okozott. Csinált is egy-egy borsónyi himlőforma sebeket. Ma a komlógőzön is ültem.

26 (P) — Ma reggel sokkal több phlegmát¹²⁵ köptem, mint máskor, egy kissé még is véreset. Gedusnak írtam Pécsre. Heller úrért beküldtem, de ma nem jött ki.

27 (Sz) — Heller úr itt volt.

28 (V) — Estve a sellyei és *mecskei* tiszt. urak idejöttek hálásra.

1847. március

1 (H) — Hölzl sellyei tisztartó úr itt volt.

2 (K) — Heller úr itt volt, meggyógyulásomról erősen bíztat, azonban pulsumnak délutánokénti igen sebes verése aggasztó.

5 (P) — Legényem, Józsi egy forsponton a sellyei mérnöki archívumot elhozta, melyből a Fényes Elek Statisticai kivonatai¹²⁶ kidolgozandók. Adtam neki 3 pengőforintot. Ma vállaltam fel Cún mérését.

6 (Sz) — Heller úr itt volt, a harkányi fürdőt rendelte.

7 (V) — Reggel 10–3/4 11-ig fürdőben, ezután 11 óra hosszat ágyban voltam. Semmi mellszorulást nem éreztem.

8 (H) — Szintén fürödtem, ittam is harkányi vizet. Estve azonban 16 tájban, midőn a kanapéra ledültem, hörgés jött rám. Későbbben egy nagy torok vért kiköptem. Későbbben kevés hörgés mutatkozott. Egy kis tört sót öntöttem le vízzel a torkomba.

9 (K) — Heller úr itt volt. Savó ivást rendelt.

10 (Sz) — Heller úr Sellyébe — Damm úrhoz menvén — betért, valamely porokat rendelt. Reggelenként phlegmás vért köpök.

11 (Cs) — Ma mentem ki először a gangra február 16 oltá. Részint a savótól, részint a poroktól hasmenésem van.

12 (P) — Magamat a Hasznos Mulatságok olvasásával mulatgatom.

13 (Sz) — Folyvást reggelenként véres flegmát köpök.

14 (V) — Ma reggel szembetűnőleg kevés vér volt a flegmához elegyedve, azonban éjjelenként a flegma igen meggyul, mely a lélegzésben zipitálást¹²⁷, néha

125 Nyál.

126 Feltehetően Fényes Elek (1807–1876) 1841–1843 között megjelent három kötetes Magyarország statistikája című könyve.

127 Zihálás.

önkéntelen köhögést és nehéz lélegzést okoz. A porokat (lac sulphuris craemortartari) napjában 3-szor veszem. Antalnak az asztal árát beküldtem.

15 (H) — Édesapám Siklósra ment. Én írtam levelet Neumannnak a cúni mappa iránt, Józsi legényemnek, Budai Istvánnak. A sok flegma sokat alkalmatlankodik, de már csak kevéssé véres. Itt volt Hölzl és Lészay úr.

16 (K) — Heller úr Kémesre mentében bejött. Adott timsót, melyet savóval kelletik bevennem. Működtünk a Fényes Statisticai adatai tárgyában. Itt volt *Dömötör Dini*.

17 (Sz) — Édesanyám Siklósra ment nékem holmit vásárlandó. Fő tárgyak: vasaló 4 forint 30 krajcár, paplan 10 forint, lábasok, fazekak, sziták sat. Írtam levelet Wavreknek az esmerős Kranitz által küldendőt. Estve 9 órakor, amint lefeküdtem, ismét recidiváltam,¹²⁸ de alig jött több egy gyűszűnyi vérnél. Amint a baloldalomra ereszkedtem, mindjárt éreztem a hörgést, s egy darabig csendesen lévén, később köhéntessel a vér kivettetett. — Antalnál a kerek asztal 30 váltóforint, egy konyha almarjom 12 forint 30 krajcár.

18 (Cs) — Leveleket írtam Hellernek, és Mártának, hogy jöjjön el. Ma reggel flegmás véreket köptem. Hölzl tisztartó úrnak elküldöttem a határok kiszámítását egy levéllel. Délután itt volt Belevári úr. Édesanyám egy vendöl [?] zsírt vett, adott rá 10 pengőforintot.

19 (P) — Heller úr ma délután kijött. Alkalmasint a timsónak tulajdonítja a vérköpést, azért is azt rendelte, hogy azzal felhagyjak, csak tiszta savót igyam. Meg van, ügymond, győződve, hogy a tüdőnek semmi baja és hibája nincs, hanem a vérköpést okozza a vérnek görcsös folyása, Blutcongestion,¹²⁹ és atoriae a bronchiában lévő vékony erecskének gyengesége. Már, hogy a vér köhögés megelőzése nélkül kezd jönni, és hogy csak ily kevés jön egyszer-egyszer, mutatja, hogy nem a tüdőből jön, mert onnan több szokott jönni. A porokkal való élést is megszüntette.

Ma reggel halt meg Damm úr sellyei fővadász.¹³⁰ Tüköre volt a becsületességnek. Béke hamvainak!!! Én Sellyéből való eljöttömkör igen is gyanítottam, hogy nem látjuk többé egymást, de nem azért, hogy ő, hanem hogy én halok meg. Az Isten másképp akarta: én még élek, az ő halálát túléltem.

---

128 Visszacstem.

129 Vértolulás (németül).

130 BML XI. 601. 18. doboz: 61/847 (márc. 15.) Hölzl tisztartó jelentése szerint Damm már második hete ideglázban fekszik és „a bekövetkező halálnak mindenféle jelci mutatkoznak” rajta; a márc. 19-i jelentés (64/847) szerint előző este hunyt el.

20 (Sz) — Ma megérkeztek Sellyéből a kocsik. Délután fel is pakoltak rájuk. Békássy sellyei lelkész úr megküldötte Imre keresztelő levelét, a taxát el nem vevén érte. Józsi is tudósított egyetmásról.

21 (V) — Ma reggel elindultak Sellyére (Takács úrral) a kocsik, útba ejtendők *Aderjást*, Mártáért. Itt volt egy *nagyfalusi* ember a legelőjök egy részének fölosztása tárgyában. Mához egy hétre rendeltem őket értem. Antal bácsi is tudósított, hogy ha a mappák készítése árából 100 pengőforintot kiengedek, a többi tételeket a város elfogadja. Megírtam, hogy kiengedem.

Folyvást reggelenként véres flegmát köpök és hasmenésem van, de napjában csak egyszer, bár a hajtó porokat nem veszem. Tegnap visikartort is tettem fel Heller rendeléséből, de csak addig fenntartandót, míg felvörösödik a helye, akkor pamutot kell rátenni. Ezen műtételt többször kell ismételni. Lábvizet is veszek minden estve, mintegy 10 minutumig. Van benne fél marék hamu és egy kis só.

22 (H) — Ma reggel sűrűbb székem volt, hihetőleg mivel csak egy meszelyre szállítottam le a savót. Ma érzem, hogy a tájon, hol alkalmasint a vér a bronchián kijön, egy kis tompa, de nem fájdalmas szűrés vagy kopogás van néha-néha, melyet akkor is érzek, ha nagy lélegzetet veszek. A flegma, melyet reggelenként köpök, ma — úgymint 5. nap a köpés után — kezd egy kissé kevesebb vérrel vegyítve lenni. A pulzusom verése délutánonként is csak rendesnek látszik, s nem érzek magamban semmi forróságot. Csak jó napok lennének, a szabadbani lassú mozgással erősíteném magamat.

23 (K) — Ma reggel mintha csak kettévágták volna, nem fokonként megszűnőleg, mint máskor: a flegma egészen vérnélküli volt. Magamat különben is jól érzem. Délben a *dancsházi* pap *Szekeres* itt volt.

24 (Sz) — Édesatyámék Gyüdön voltak Gábor napon.¹³¹ Megértettem, hogy Márta nem jött el szakácsnémnnek. Ma gólyát láttam.

25 (Cs) — Édesatyámék Szaparcára mentek lakodalomba.¹³² Én ma ismét véresebb flegmát köptem. Azért elmentem Viszlóba Belevári bácsihoz részint kocsin, részint gyalog. Estvére hazajöttem. Semmi bajom nem lett. Takácstól levelet kaptam s küldtem.

26 (P) — Édesanyámmal Siklóra bementünk. Váradival beszéltem a mérés fölől. A tiszt. néniéknél ebédeltem. Hellerre csaknem 15 óráig vártam. Csakugyan

---

131 Valószínűleg a lelkész Bekő Gábor névnapjára.

132 Aznap egyetlen házasságot kötöttek a faluban: Munkácsi Dániel helyi lelkész lányát vette feleségül nemes Mikó Zsigmond vajszlói sebész, két közeli település lelkészének tanúskodása mellett.

megjött és rendelt orvosságot. Estve későn értünk Terehegyre, mivel lassan mentünk s én többnyire gyalogoltam. Lacitól olvasókönyveket kaptam.

27 (Sz) — Kimentem a szőlőnkbe. Ott ebédelvén, délután hazasétáltam. Úgy tetszik, használt ez a mozgás. Igen sok flegmát, de könnyen köptem.

28 (V) — A cúniak itt voltak, kikkel — mivel nincs mappa — a régi szerződés fölbomlott. Itt volt Kossa Feri a nénivel, a viszlai néni és Dintsi koma. Olvasgattam Nagy Ignác Múlt és jelen és Jósika Élet és Tündérhon című regényeit.¹³³

29 (H) — A cúniak ma reggel ismét eljöttek. Újabb alkura léptünk: a legelő 8, a többi föld és rét 10 pengőkrajcárjával. Délután elmentem Cúnba. A predikátorral 1 váltóforintba egyeztem meg kosztpénzben, mind magamért, mind segédemért egy-egy napra.

30 (K) — Eljött a segédem is, Takács délután.

31 (Sz) — Reggel a kenderföldeket kiosztottuk. A kerek erdőt felmértük és ki is osztottunk egy dűlőt.

1847. április

1 (Cs) — A másik dűlőt felmértük.

2 (P) — Én délelőtt hazamentem. A jó Isten megtartotta egészségemet, a vérköpés nem jött rám.

3 (Sz) — Estvére Takács is haza jött [áthúzva: Hellernél bent voltam].

4 (V) — Húsvét első napja. Gedeon testvérem is itthon volt.

5 (H) — Gedussal bent voltam délelőtt Hellernél (1 pengőforint). Délután édesanyámék Csehiben, én pedig Harkányban voltam, de nem találtam otthon őket.

6 (K) — Elindultam Bólyba. Délre Tapolcára mentem, estvére Bólyba. A kicsi rázás által a vérköpésem nem jött elő.

7 (Sz) — Posa úrnál voltam, kinek is betegségemet elbeszéltem. Összerént az aranyér, vagyis a vérnek disproportiója¹³⁴ és a mell részeire való tolulása az ok. Adott orvosságokat, melyek a vér rendes forgását mozdtítják elő, a sebeket gyógyítják a mellben. Takács kint foglalkozott.

8 (Cs) — Én ismét Posánál mulattam. Délután otthon kártyáztunk etc.

9 (P) — Mint tegnap. Takács *Kistótfaluban* és *Birjánban* volt. T. Posa úr által committáltam egy órát 30 pengőforintért.

10 (Sz) — A legelőt kiszakasztotta.

133 Nagy Ignác (1810–1854) regényének címe (helyesen!) *Hajdan és most* (megjelent 1845-ben); Jósika Miklós (1796–1865) *Élet és Tündérhon* című három kötetes, 1840-ben megjelent könyve kisebb regényeinek összegyűjtött újbóli kiadása.

134 Aránytalanság.

11 (V) — Takácsot Jánosiba elküldöttem, a fiscalis úrral ment egy kocsin. Éjjel egy negyed egyre vérköpésem volt, de alig egy kis gyűszűnyi.

12 (H) — Egészen fent voltam, mintha nem is köptem volna vért.

13 (K) — *Jánosiból* megjöttek. Posa orvosságokat adott. Ma színházban voltam.

14 (Sz) — Délben ott lévén a cúniak, Takácsot velök elküldöttem. Már ma a flegma vérnélküli volt.

15 (Cs) — Elindultam. Kövesden és Trinitáson dolgomat végezvén hazamentem Terehegyre.

16 (P) — Bementem Siklóra. T. főbíró úrral a cúni tárgyban értekeztem, hol is a cúni mindkét párt is jelen volt. Ma esőben és szélben is járván, különben is úja levén a holdnak, aligha meg nem árt. T. főbíró úr ebédre marasztott, de hazasiettem. Jovicza úrnak commissiót adtam Bécsbe a még hiányzó 53. Tábláért Jöndlből, Vasúti mappáért és Welt Panorama című könyvért. Belevári is nálunk volt.

17 (Sz) — Esős, szeles idő volt. Én egész nap otthon voltam.

18 (V) — Az éjjel egy negyed egyre ismét vérköpésem volt. Álom közben jött ki a vér s mikor felébredtem, már megaluva köptem ki akkora forma darabot, mint egy háromágú evővillának egyik ága. A vér folyvást kevesebb, amit köpök, és legalább az a vigasztalásom van, miként meg vagyok az orvosok által arról bízva, hogy bennem organicus¹³⁵ hiba nincs, és hogy azon vér is nem arterialis, hanem venalis.

Még ma mindamellett, hogy vért köptem, kocsira ülven Cúnba mentem. Cúnban alkalmasint fölzavarodik a mérés. Én a papnak kifizettem az eddigi kosszolásunkért, mely 12 napra megy 5 forintot és azon pap azon hallatlan szennyes tettere vetemedett, hogy egy pengőforintjával kívánta volna kifizettetni, azt állítván, hogy úgy alkudtunk, holott világosan én egy ezüst húszast ígértem, s ő úgymond nekem ad egy húszasért, de segédemért legyen, mint, mint Szerdahelyben is fizettem, egy forint. Én Cúnból eljöttem még mai nap s estve Sellyébe értem, hol már a szakácsném is ott volt.

19 (H) — Ma délre megjött a segédem és meghozta a cúniaktól az eddigi munkánkért járandó díjt 66 hold à 10 krajcár = 11 pengőforint. Én voltam holmi perek eligazítására a helységben. Dél előtt voltam számtartó úrnál is, hol is 123 forint 20 krajcár évnegyedi illetőségemet is felvettem.

Délután voltam Bundalláné asszonynál, kinek is kifizettem Józsi februári kosszjáért 5 pengőforint, a lóhere magért 12 váltóforint, egy lajterja, egy rossz nyoszor-

lya, két rossz szék és egy asztalért 10 váltóforint, summa 35 forint (30 krajcárral többet adtam). A 150 váltóforintnyi adósságomról szóló kötelezvényemet be akartam váltani, de úgy mond, hadd maradjon nálam, nálam biztosabb helyen van sat., így hát magamnál tartottam, minthogy valóban szükségem is van a pénzre. Azonban megígértem, hogy interest fizetek tőle. A kertemben némely utakat tűztem ki. Dammné asszony 3 vadászkutya kölkeket küldött hozzám.

20 (K) — Délelőtt béresházak helyét tűztük ki. Délután segédem a görüi földek felmérésevel foglalkozott.

21 (Sz) — Délelőtt itthon voltam, segédem a Görün és *Nagycsány*ban foglalkozott. Délután kimentünk Isztárába.

22 (Cs) — Elmentem a segédemmel Isztárába s ott foglalkoztam az írtásföldek felméréseivel. Estve lábvizet vettem.

23 (P) — Lehner úr elbúcsúzott tőlünk. Elküldöttem tőle a bólyi tisztartó úrnak az ács contóját és a kanális reparatiót¹³⁶ tárgyzázó észrevételeimet. Az éjjel már véresebbet köptem, mint az múlt éjjel.

24 (Sz) — Kint voltam Isztárában, még a munka közt estvefelé vettem észre, hogy az éjjel ismét megjön a vérköpésem. Estve későn jöttünk haza.

25 (V) — Az éjjel nemigen alhattam. Többnyire ébren aludtam és sohasem vettem észre, mikor ömlött ki a vér, s már 10 óra után köptem aludt vért, de csak igen keveset. Ma levelet kaptam a *nyomjai* mészárosától, és t. Piringer úrtól is, hogy holnap Cúnba mennék.

26 (H) — Ma jókor 3/4 5-re elindultam Cúnba. Eljött az inspector úr is s abban állapodott meg a közönség, hogy individualis mérés legyen. Délután 3/4 egy órára hazajöttem, és Soltra és Dani bácsi segítségével vettem 5 darab disznót 66 váltóforinton.

27 (K) — Ma ruhavásár van Sellyén. Ma reggel szinte igen véres phlegmát köptem. Józsi tegnap reggel jött haza Pécsről. Gedustól levelet hozott.

28 (Sz) — Tisztartó úrral oda voltam *Ocsárdon*, *Pázdány*ban, Kisasszonyfán és Gilvánfán. Estve későn 11 óra felé érkezvén haza örvendetesen lepettem meg kedves szüleim ittlétök által. Imre levelét is elhozták.

29 (Cs) — Édesatyámék délig itt voltak. Megnéztük a kertet és igen kicsiny egyéb gazdaságomat. Ebéd alatt Imre öcsém szerencsés házasságáért ittunk, ki lehet, éppen ma tartja menyegzőjét. Délután szüleim elmentek. A Dammné-féle két kis fekete kopókat odaadtam édesapámnak. Délután tisztartó úrtól dinnyemagokat kapván a dinnye kupacokat megcsináltam, holnap a magokat elvetendő.

---

136 Javítás.

30 (P) — Takács úr, ki az estve hazajött Isztárából, ma ismét elment Józsival együtt. A kertben foglalkoztam. Tegnap a földemet az Iványi útfélen 6 napszámos-sal, mint szintén a házi kertemet is elvettetem kukoricával. A külső kertem egy részét Pontyosné kendermaggal feléből elvettette.

Ma estve, éppen midőn azon gondolkodnám, mi módon s mi ürügy alatt küldhetném el tőlem ügyetlen s gondatlan gazdaasszonyomat, kapok egy levelet, melyben férje Odor megtámad, hogy mertem szökevény nejét megfogadni és fenyegetőzik, hogy pandúr által is elviteti. Én Odort ide hívtam, mint hogy maga is a faluban volt és megalkudván vele egy könyv thekára 10 pengőforintért. Azon 4 pengőforintról, melyet ő elvitt, előre felvévén, nyugtatót adott. A feleségét megígértem neki, hogy hazaküldöm.

május 1.

2.

Hölzl tisztartó levele Strázsayhoz: beszámoló a sellyei uradalom

1847. augusztus 3-i tisztiszékéről (részlet)

„A jó, ügyes s valóban tudományosan mívelt mérnök Pápay Károly úr, halálos betegség a vérhányásban 3 nap óta, felgyógyulásához igen kevés a remény, de ha most még egyszer felgyógyulna is, hosszú életre nem számolhat.”

BML XI. 601. 18: 177/847.

3.

Hölzl tisztartó levele Strázsayhoz: beszámoló a sellyei uradalom

1847. október 8-i tisztiszékéről (részlet)

„A Pápay Károly uradalmi mérnök, egy hét előtt Terehegyre költözvén szüleihez, jobb betegségi ápolás végett, hol az e. f. hó 5-én regveli 4 órakor a jobb életre átköltözvén, s 7-én el is temettetvén. Minthogy az utolsó évnegyedre nagyobb részint a deputat. természetvények kiadatván, de ő semmi funkciót sem tett, sem tehet-

vén, azon kérdés támad, hogy a kiadott természetmények visszafoglaltassanak-e vagy sem? melyre Tekintetes úrnak rendelése hivatalosan kikéretik. Az uradalmi archivum s a mérnöki szobák becsukattak, míg a boldogultnak atyja egyetsmását átveendi s elviteti.”

BML XI. 601. 18: 215/847.

4.

Részlet a terehegyi ref. egyházközség halotti akönyvéből

„Tts Pápai Károly úr, selleyi és bólyi urad. mérnök, elhunyt 1847. okt. 5, temetése okt. 7

[kora:] 30 év, [a halál oka:] vérköpés, [a temetés módja:] tanításokkal és oratióval”

MOL Mf. A. 806.

Függelék

A naplóban említett személyek

A lelkészek református gyülekezetek lelkipásztorai, az egyházmegyei posztok a Felsőbaranyai Református Egyházvidékre, a megyei tisztviselők tisztségei pedig Baranya vármegyére vonatkoznak.

Belevári Ferenc, (1801?, Csurgó – 1878, Viszló), ref. lelkész Kiscsányban (1831 körül), majd Viszlóban 1844-től haláláig, Kossa László siklói lelkész egyik veje; az egyházmegyei lelkész nyugdíj-pénztár tervezetének kidolgozója

Bencze Ignác, a baranyavári járás esküdtje

Beszédes József, (1787–1852) mérnök, 1811-től kezdve számos folyó-szabályozási munka irányítója, szakíró, a Magyar Tudós Társaság levelező tagja (1831-től), 1844-ben írja „Duna-tiszai hajózható csatornáról” című munkáját

Békássy József, lelkész Becefán (1835 körül), Drávafokon (1839 körül), majd Sellyén (az 1840-es években), felesége Jeremiás Sarolta, a Jeremiás lelkészcsaládból

Blahunka: feltehetően azonos Blahonka Józseffel, aki 1860 körül Szabolcs megyében mérnök

Boros Frigyes, 1846-ban mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban

Buday István, mérnök, Pápay osztály- és praeceptor-társa a csurgói gimnáziumban és a debreceni kollégiumban, 1850-ben mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban; apja *Buday István* lelkész Somogy megyében

Bundalla Ferenc, a sellye-bólyi uradalom mérnöke (1840–1846)

Czindery László (1792–1860), somogyi és baranyai nagybirtokos, Somogy megye főispánja, aktív szerepet játszik a Magyar Gazdasági Egyesületben és számos dél-dunántúli gazdasági kezdeményezésben

Csányi Dániel (1820–1867), 1842–43-ban és 1845–46-ban mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, utóbb matematika tanár a debreceni kollégiumban, 1863-tól az MTA levelező tagja; apja lelkész

Cséby József, a siklói járás esküdtje (1845–); családja előző nemzedékében megyei táblabíró is szerepel

Csorba János, siklói uradalmi mérnök (kb. 1840-ig), ezután a megye tiszteletbeli mérnöke, majd tisztí főmérnöke (az 1840-es évek közepétől); táblabíró 1845-től; ref. nemes

Damm (vagy Tamm) József, a sellyei uradalom fővadásza (tkp. főerdésze; az uradalom alkalmazottja 1817 óta)

Dezasse, gr; Pozsonyban élő, francia eredetű arisztokrata családból, a pozsony-nagyszombati vasút egyik kezdeményezője

Dincsi — feltehetően Dömötör Dénes beceneve, ld. ott

Domby Péter, 1843–46-ban mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, apja kamarai mérnök

Dömötör Dénes, lelkész Márján (1851-ben említi ekként az anyakönyv); gyermekeinek keresztszülei közt több Kossa szerepel

Grabarits Ernő, a siklói járás al-, majd 1845-től főszolgabírója

Gyenis — a korabeli Baranyában két mérnök is e nevet viselte; József, a Czindery-uradalom mérnöke (1830 körül); János, a sellyei uradalom mérnöke 1840-ig (BML XI. 601. 331.d.); elképzelhető, hogy a két személy azonos

Hainer Ignác (1810–), kismemes; a Védegylet Pécs vidéki osztályának jegyzője, a Pesti Hírlap helyi tudósítója 1841–1843, a Fiume-Vukovár vasútra aláírást gyűjt

Hamar András lelkész Zalátán (az 1830-as évek körül), majd Oldon; utóbb (1861–1870) az egyházmegye esperese

Heller Jakab, zsidó seborvos Sellyén

Hieronymi Ottó Ferenc (1803–1850), mérnök, előbb a folyószabályozásnál, majd a vasútépítésnél dolgozik, a Pozsony-Nagyszombat lóvasút tervezője (1844–47), utóbb a Magyar Középponti Vasúttársaság műszaki tanácsosa

Horváth László, 1839–40-ben és 1846–47-ben mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, előtte a debreceni kollégiumban tanult és földmérői végzettséget szerzett, apja lelkész

Hölzl József, a sellyei uradalom tiszttartója (1807 óta az uradalom alkalmazottja)

Hupka orvos, a sellyei uradalom más tisztjeit is kezelte

Jäger János, pécsi kereskedő, a Pécs–Mohácsi Vasúttársaság egyesületi pénztárnoka

Jeremiás Sámuel, id., lelkész Vajszlón (az 1830-as évek körül), az egyházmegye assessora; azonos nevű fia Csarnótán lelkész az 1840-es évek körül

Jovitza Atanáz, siklói kereskedő, a siklói örökváltás-szerződés aláírásakor (1846) a mezőváros egyik esküdtje

Kajdócsy Antal, drávai katonai biztos a szentlőrinci járásban

Kádas Pál, lelkész Nagytótfalun (az 1830-as évek körül); apja az egyházmegye esperese volt

Keresé György, a sellye-bólyi uradalom alügyvédje, 1845-től Baranya megye táblabírója

Kontsek Ferdinánd, Baranya megye tisztii levéltárnoka és címzetes megyei főjegyző

Kosina Károly, 1842-ben mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, az évtized második felében Baranya megye tisztii másodmérnöke

Kossa Ferenc, Kossa László esperes fia; a kecskeméti kollégiumban tanult (az 1840/41-es tanévben másodéves bölcsész)

Kossa László (esperes, † 1846), lelkész Bogdásán, majd Siklóson 1809-től haláláig; az egyházmegye assessora, alesperese, majd (1838-tól haláláig) ugyanott esperes

Kossa László ügyvéd, szentlőrinci járási esküdt 1846-tól; a csurgói gimnáziumban egy évvel Pápay Károly fölött járt; az előbbi fia, katolikus nőt vett feleségül

Lechner Gyula mérnök, beosztott mérnök Hieronymi mellett a nagyszombati vasútnál

Lehner Károly, ellenőrző 1. tisztii írnok a sellyei uradalomban (1847-ben elbocsájtják)

Madarász József, Baranya megyei főjegyző

Majláth György, ifj., (1818–1883) Baranya megye első alispánja, 1865-től udvari főkancellár, meggyilkolták

Mesterházy Zsigmond, sellyei kerületi kasznári helyettes a sellyei uradalomban

Nagy Imre, 1845-ben a tisztújításon sikertelenül indul a pécsi járási esküdt posztért, 1845 tavaszán a Pécsi Takarékpénztár jegyzője, utóbb jegyző a Pécs-Mohács vasúttársaságnál

Nagy Sándor, uradalmi mérnök

Németh Péter, birtokos nemes és táblabíró Baranya megyében

Neumann Jeromos, 1841-ben és 1843-ban mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, az 1840-es években a siklósi uradalom mérnöke

Obadich József, pécsi kereskedő, len- és gyapjúgyár alapító; az azonos nevet viselő apa és fia közül valószínűleg az előbbi, aki Pécs választott községének szószólója is volt az 1830-as években

Ország Lajos, a siklósi járás alszolgabírája 1845-től; családja előző nemzedékében megyei táblabíró is szerepel

Pap Áron, teológus hallgató Debrecenben Pápay Károly ottani tanulmányai idején

Pápai Antal („Antal bácsi”), asztalosmester Siklóson, az örökváltás-szerződés aláírásakor (1846) a mezőváros egyik esküdtje, Pápay Károly nagybátyja

Pápay Albert („Albert öccse”), mint csurgói diák hal meg (1841, Terehegy), ahol 1834/35-től (a declinista osztálytól) tanult, az anyakönyv szerint halálát tüdőgyulladás okozta

Pápay Benjámín (Pápay Károly apja), református lelkész Sellyén, majd Terehegyen; az 1820-as évektől egyházmegye assessora, majd jegyzője (mint ilyen szerepel 1836-tól)

Pápai Dániel („Dani bácsi”, † 1848), kovácsmester Sellyén, Pápay Károly nagybátyja, felesége Soltra-lány, Lajos fia Csurgón Pápay Gedeon osztálytársa

Pápay Gedeon („Gedus öccse”), a gimnáziumba Csurgóra járt 1832/33-tól (declinista osztály), ahol ellentétben két bátyjával nem tartozott az „eminensek” közé

Pápay Imre („Imre öccse”), (1819, Sellye — 1882, Hajdúböszörmény), a csurgói gimnáziumban, majd a debreceni kollégiumban tanult, 1845-től Hajdúböszörmény ref. lelkésze, 1858-tól esperes (alsószabolcsi-hajdúkerület), majd jegyző, tanácsbíró az egyházmegyében

Pápay László („Laci öccse”), (1830, Terehegy — 1846, Terehegy) gyakornok Baranya megyei igazgatásban

Peczelt József, a pesti egyetemen a mértan, a híd- víz- és építészettan professzora (1841–1848), geodéziai tárgyú előadásai 1847-ben magyarul megjelennek

Pilitzár János, diurnista („napidíjas” írnok) a megyei igazgatásban 1845-től

Piringer-Brengl Sándor, a siklósi-üszögi uradalom igazgatója, 1846-ban királyi engedéllyel Pirényire magyarosítja nevét; ő is, felesége is evangélikus nemesek

Posa Gábor orvosdoktor, gróf Batthyány orvosa Németbólyban, homaeo-pathiával is foglalkozik

Prevendár Antal, sellyei kerületi ispán a sellyei uradalomban

Reitter Ferenc (1813–1874), mérnök, elsősorban a pesti rakpart és egy Pesten a Belvárostól keletre folyó hajózható — meg nem épített — csatorna megtervezéséről ismert; 1848 előtt a vízszabályozásban, ill. a pozsony-nagyszombati vasút építésénél dolgozik

Remenyik Károly, 1846-ban mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban, előtte a pesti Geometricum Institutumot végezte el

Schedius — feltehetőleg vagy *Schedius Károly*, aki érdekelt volt több vasúti vállalkozásban (pl. részvényesként a sopron-németújvári társaságnál), vagy ifj.

Schedius Lajos († 1857), a Helytartótanács tanácsosa

Schmidegg Ferenc, 1845-től tiszteletbeli, 1848-ban megyei főjegyző

Schönerer, Mathias Ritter von, (1807–), 1824, vagyis a budweisi (tehát az első kontinentális) vasút építése óta vezetőként vesz részt a Habsburg Birodalom számos fontos vasútépítkezésében, Bécsben létrehozza az első osztrák mozdonygyárat

Sina György Simon (1785–1856), 1828-tól báró, bécsi bankár, Magyarország egyik legelőkelőbb birtokosa, az ún. jobbparti vasúttervek fő finanszírozója

Soltra Alajos, Csurgón végzi a gimnáziumot (diákja Pápay Károlynak annak praepetori évében), később ráckevei orvos és lelkész

Somossy Károly, 1850-ben mérnökhallgató a bécsi Polytechnicumban
Somssich Pongrácz (1788–1849), korábban Somogy megye első alispánja, alnádor, személynök, 1835-től Baranya megye főispánja, Bécsben él mint állam- és konferencia tanácsos

Strázsay János, a sellye-bólyi uradalom igazgatója, megyei táblabíró

Stummer, von Trauenfels, a földmérés és víziépítés rendes professzora a bécsi Polytechnicumban 1835-től, különböző osztrák vasúttársaságok vezetőségének tagja
Szabó Péter, lelkész Okorágon, Nagyvátyon (az 1810–1820-as évek körül), majd Harkányban (az 1830–1840-es évek körül); az egyházmegyében assessor, alesperes, majd Kossa László utódjaként 1846-tól esperes

Szalai Antal, lelkész Nagypeterden (az 1830-as évek körül), egyházmegyei assessor

Szekeres János, lelkész Csernótán (az 1830-as évek körül)

Szobovits Ferdinánd, a sellyei uradalom ellenőrző 1. tiszti írnoke 1847-től; Szobovits Imre (aki valószínűleg apja) az uradalom számtartója az 1810–20-as években, azonos Pápay Imre egyik keresztapjával

Vachot Imre (1820–1879), 1837-től Pesten újságíró, 1841-ben ügyvédvizsgát tesz, ám főként irodalomból él, 1844-től a Pesti Divatlap szerkesztője

Vásárhelyi Pál (1795–1846), mérnök, Széchenyi pártfogoltja, 1819 óta vesz részt magyarországi folyók szabályozásában, 1829-től a Duna-térképező hivatal igazgatója, majd kormánybiztos, 1835 óta a MTT levelező, utóbb rendes tagja, az Alduna-, majd a Tisza-szabályozás szakmai irányítója

Weidinger Alajos, pécsi könyvkötő és könyvkereskedő, 1848-ban a Fünfkirchner Zeitung tulajdonosa

Zichy Ferenc, ifj. (1811–1900), a pozsonyi váltótörvényszék elnöke, a Magyar Középponti Vasúttársaság igazgatója és több más vasúti kezdeményezés aktív támogatója, 1848-ban Széchenyi minisztériumában államtitkár

Zimpel, Charles F., amerikai vasútmérnök, az ún. balparti vasútvonal támogatói öt bízák meg a tervek elkészítésével; 1838–1839-ben elkészíti Magyarország műszaki térképet, később azonban felmond

A naplóban szereplő települések

A naplótöredék másfél éve alatt Pápay Károly a délbaranyai térség sok településén megfordult. Az alábbi lista ezek fontosabb — és a szöveg megértése szempontjából releváns — adatait foglalja össze, így azt, hogy melyik uradalomhoz tartoztak,

nagyságukat és etnikai–felekezeti hovatartozásukat. Az adatok Fényes Elektől (*Fényes*, 1851), ill. Zimányi Vera levéltári repertóriumából (*Zimányi*, 1962) származnak.

Aderjás (ma Adorjás): magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (172 ref. lakos)

Birján: falu a bolyi uradalom területén, 445 katolikus lakossal

Bodony (ma Siklóbodony): magyar falu az üszögi uradalomban, 1845-ben örök-váltáság szerződést kötött a földesúrral

Bogdása: magyar falu a pécsi káptalani uradalom területén, katolikus és ref. egyházzal (476 ref. és 116 katolikus lakos)

Borjád: rác–német falu a bolyi uradalomban (1058 lakos, többség görög-keleti)

Bóly (ma Németbóly): német mezőváros, gy. Batthyány Iván egyik (25 helységből álló) uradalmának központja (2062 lakosából több mint 200 katolikus)

Cún: magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (260 ref. lakos)

Csarnóta: magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (240 ref. lakos)

Csehi (ma Drávacsehi): magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (700, zömmel ref. lakos)

Dencsháza: magyar falu a mozsói uradalomban, ref. egyházzal (403 ref. és 125 katolikus lakossal)

Egerág: többségében római katolikus magyar falu az üszögi uradalom területén, katolikus plébániával

Endessi: pusztá a sellyei uradalom területén

Fok (ma Drávafok): magyar falu Somogy megyében ref. egyházzal (722 lakosából 654 ref.)

Gilvánfa: zömmel katolikusok lakta magyar falu a sellyei uradalom területén

Gyüd (ma Máriagyüd): magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (540 ref. és 100 katolikus lakos)

Harkány: magyar falu a siklósi uradalom területén, ref. egyházzal (556 ref. és 12 katolikus lakos); ekkoriban váltak ismertté gyógyhatású forrásai

Isztára vagy *Sztára* (ma Drávasztára): katolikus sokákok lakta falu a sellyei uradalomban

Ivánmajor (Iván): falu a bolyi uradalom területén; valószínűleg azonos a Fényesnél Batthyány-Iván néven említett faluval, melynek 242 lakosából 178 katolikus

Iványi (ma Drávaiványi): magyar falu a kamarai uradalom területén ref. egyházzal (487 lakosának nagy többsége ref.)

Jánosi (ma Mecsekjánosi): német falu Batthyány Iván egyik uradalmában, katolikus plébánia 440 lakossal

- Kákics*: magyar falu a sellyei uradalom területén, ref. egyház (403 ref. lakos)
- Kisasszonyfa*: magyar falu a sellyei uradalom területén, katolikus plébánia (120 katolikus lakos)
- Kisbudmér*: német falu a bólyi uradalomban (306 lakosának túlnyomó része katolikus)
- Kiscsány*: magyar falu a siklói uradalom területén, ref. egyháza közös Oszróéval (170 ref. lakos)
- Kistótfalu*: magyar falu a bólyi uradalomban ref. egyházzal (250 ref. lakos)
- Kórós*: magyar falu a siklói uradalom területén, ref. egyházzal (650 ref. lakos)
- Kölked*: magyar falu a pécsi püspöki uradalom területén, ref. Egyházzal
- Kövesd* (ma Villánykövesd): német falu a bólyi uradalom területén, katolikus fiók-templommal (380 katolikus lakos)
- Marócsa*: magyar falu a sellyei uradalom területén ref. egyházzal (300 lakosa ref.)
- Márfa*: magyar falu a siklói uradalomban ref. egyházzal (405 lakosának zöme ref.)
- Mecske* (ma Magyarmecske): magyar falu a Czindery-uradalomban, ref. egyházzal (488 fős lakosságából 477 ref.)
- Mohács*: mezőváros, a pécsi püspök birtokában lévő uradalom központja, országos vásárok helyszíne, több templommal, melyek közül az egyik ref. (mintegy 9000 fős lakosságából 6768 katolikus, 1765 ref.)
- Monyorósd*: magyar falu a sellyei uradalomban (253 katolikus lakos)
- Nagybudmér*: szerb–német falu a bólyi uradalomban (475 lakosának többsége orthodox, kisebbik része katolikus)
- Nagycsány*: magyar falu a siklói uradalomban, ref. fiókegyháza Luzsok alá tartozik (230 lakosa kevés kivétellel ref.)
- Nagyfalu* (ma Siklósnagyfalu): magyar falu a siklói uradalomban ref. egyházzal (535 lakosa néhány kivétellel ref.)
- Nyomja*: német falu a bólyi uradalomban (339 katolikus lakos)
- Ocsárd*: magyar falu a sellyei uradalomban (434 katolikus lakos)
- Oszró* (ma Csányoszró): ref. magyar falu a siklói uradalomban, ref. anyaegyháza közös Kiscsánnal (220 lakos)
- Pázdány*: magyar falu a sellyei uradalom területén (200 katolikus lakos)
- Sellye*: magyar mezőváros, gr. Batthyány Iván egyik uradalmának központja, ref. egyházzal (703 ref. és 340 katolikus lakos)
- Siklós*: mezőváros, Batthyány Kázmér egyik — 23 helységből álló — uradalmának központja, mely 1846-ban megváltotta magát; ref. lelkészei a XVIII–XIX. század folyamán többször a felső-baranyai egyházmegye esperesi tisztségét is betöltötték (3207 lakosából 1747 katolikus, 1058 pedig ref.)

Somberek: német–szerb falu a Sauska-nemzetség birtokában (2475 lakosa nagyjából katolikus, jelentős orthodox kisebbséggel)

Szekcső (ma: Dunaszekcső): a tágabb térségben két ilyen nevű település is található és a szövegből nem derül ki egyértelműen, hogy melyikről van szó; az egyik magyar–német–szerb mezőváros a Dunaparton a Bésán-család birtokában (mintegy 3600 lakossal), a másik Kaposszekcső Baranya és Tolna megyék határán Esterházy herceg birtokán (felerészt katolikus, felerészt evangélikus lakossággal)

Szaporca: magyar falu a siklói uradalom területén ref. egyházzal (322 lakosából 300 ref.)

Szerdahely (ma: Drávaszerdahely): magyar falu a siklói uradalomban ref. egyházzal (612 lakosából 598 ref.)

Tapolca: magyar falu a sellyei adalom területén (267 lakosa kevés kivétellel ref.)

Sztára: ld. Isztára

Terehgy: magyar falu a siklói uradalomban, ref. egyházzal (mintegy 700 lakosából 675 ref.)

Trinitás: Vokányhoz tartozó pusztá a bólyi uradalom területén

Töttös: magyar falu a bólyi uradalom területén (529 katolikus lakos)

Üszög: pusztá, gr. Batthyány Gusztáv, majd fivére Kázmér egyik baranyai uradalmának központja, ma már Pécshez tartozik

Vajszló: magyar mezőváros, a piarista rend baranyai uradalmának központja ref. és katolikus templommal (2080 ref. és 200 katolikus lakos)

Vertike (ma Sósvertike): magyar falu a sellyei uradalom területén ref. egyházzal (258 lakosából 248 ref.)

Villány: többségében katolikus német–szerb falu Károly főherceg béklyei uradalmában (1296 lakos)

Virágos: német falu a bólyi uradalomban (280 lakosának többsége katolikus)

Viszló (ma Diósvizsló): magyar falu a siklói uradalomban ref. egyházzal (1170 lakosából 1150 ref.)

Egyéb helynevek

Brod (Szlavonszki Brod): az egyik ezred központja a határörvidéken, mely a Magyarország az Adriai tengerrel összekötő út szempontjából

Ciffer: szlovák mezőváros a pozsony-nagyszombati országút mentén

Szered: vásáraitól híres magyar–szlovák mezőváros a Vág-parton

Wolfthal: falu Alsó-Ausztriában, Pozsonytól mintegy 10 kilométerre Bécs irányában

A felhasznált levéltári források és irodalom**1. Levéltári források*****Magyar Országos Levéltár (MOL)***

Mikrofilmtár

- A. 646. a diósvizslói ref. egyház anyakönyvei
A. 762. a sellyei ref. egyház anyakönyvei
A. 806. a terehegyi ref. egyház anyakönyvei

Baranya Megyei Levéltár (BML)

- IV. 3. a. a közgyűlési jegyzőkönyvek
XI. 601. a Battyhány–Montenuovo uradalom levéltára

Dunamelléki Ref. Egyházkerület Ráday Levéltár (DmREL)

- A/4. Felsőbaranyai Egyházmegye levéltára

Tiszántúli Ref. Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (TtREL)

- II. 1. e. Classificatio Generalis Academiae

***Csurgói Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium
(Csurgói Ref. Gimn. Lev.)***

- Protocollum Gymnasii Csurgoiensis, 1829–1856 (osztálynapló)
Protocollum Scholae Csurgoiensis (felvételi napló)

2. Felhasznált szakirodalom

(kiadott források, segédkönyvek, feldolgozások)

<i>Andretzky</i> , 1909	<i>Andretzky József</i> : Baranyavármegye nemesei. Pécs, 1909.
<i>Antalfy</i> , 1982	<i>Antalfy Gyula</i> : Reformkori magyar városrajzok. Bp., 1982.
<i>Bódi</i>	<i>Bódi Ferenc</i> : A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I–II. köt. Kaposvár, é. n.
Csurgói album	Csurgói Diákalbum 1931. Szerk.: Écsy Ö. István. Csurgó, é. n.
Egyházi Almanak 1836	Egyházi Almanak 1836-dik esztendőre. Kiadatott a Helvecziai Vallástételt tartó Dunamellyéki Egyház Kerület Előjárósága rendelkezéséből Polgár Mihály Fő Jegyző által. Pest, é. n.
Egyházi Almanak 1842	Egyházi Almanak MDCCCXLII-dik évre. A Helv. Val. tételt tartó Dunamelléki Egyházkerület részéről szerkesztette Polgár Mihály, egyházkerületi főjegyző. Kecskemét, 1842.
<i>Faragó</i> , 1983	<i>Faragó Éva</i> : A magyar memoáriródalom 1945–1980. Bibliográfia. Bp., 1983.
<i>Fényes</i> , 1851	<i>Fényes Elek</i> : Magyarország Geographiai Szótára. 1–2. köt. Pest, 1851. (reprint: 1984.)
<i>Garzó</i> , 1978	<i>Garzó Imre</i> : Életem és abból merített gondolatok. Kiadta: Blazovich László és Varsányi Péter István. Bp., 1978.
<i>Glósz</i> , 1985	<i>Glósz József</i> : Hainer Ignác — A nemesi értelmiség a reformkori Baranyában. In: Baranya Megyei Helytörténetírás, 1983–84. (1985) 25–43. p.
<i>Gyáni</i> , 1997	<i>Gyáni Gábor</i> : A mindennapi élet mint kutatási probléma. In: Aetas, 12. (1997) 1. sz. 151–161. p.

- Haas*, 1845   *Haas Mihály*: Baranya, földirati, statistikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. (reprint, 1985.)
- Héjas*, 1895   *Héjas Pál*: A csurgói evang. reform. főgimnázium rövid története. In: A csurgói államilag segélyezett Ev. Ref. Főgimnázium (XXI) XIII. évi értesítője az 1894–95. tanévről. Csurgó, 1895.
- Kacziány*, 1917   *Kacziány Géza*: A magyar mémoire-irodalom 1848-tól 1914-ig. Bp., 1917. (Könyvtári Füzetek 3. sz.)
- Marton*   *Marton József*: Sellye régi és újabb református temploma. Törökszentmiklós, é. n.
- Szijártó*, 1996   *Szijártó István*: Mi a mikrotörténelem? In: *Aetas*, 11. (1996) 4. sz. 157–182. p.
- Szögi*, 1982   Egyetemünk történetének levéltári és kéziratári forrásai. Tematikus repertórium. Szerk.: Szögi László. Bp., 1982.
- Szögi*, 1994   *Szögi László*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom egyetemein. I. 1790–1850. Bp.–Szeged, 1994. (Magyarországi diákok egyetemjárásai az újkorban)
- Trattner*, 1846   Trattner és Károlyi Nemzeti Kalendárioma. Pest, 1846.
- Zimányi*, 1962   A herceg Batthyány család levéltára. Szerk.: Zimányi Vera. Bp., 1962.

KEREKES DÓRA

EGY VELENCEI KÖVETJELENTÉS AZ OSMÁN BIRODALOMRÓL

1575-BŐL¹

Konstantinápolyban székelő állandó velencei követek, a bailók tizenöt nappal hazatértük után általában hároméves követségükről összefoglaló jelentést tettek,² amely szigorú sémát követett. Először az Oszmán Birodalom kiterjedését, majd a padisah fizikai jellemzőit, neveltetését, képzettségét, feleségeit és gyermekeit kellett bemutatni, ezután következtek a nagyvezír és más divántagok, egymáshoz való viszonyuk, majd a hadseregről és a flottáról (Velencének ez utóbbi rendkívül fontos volt), végül a birodalom pénzügyi helyzetéről szóló információk. Az alábbi jelentés ismeretlen írója nem ragaszkodott mereven e szabályokhoz. A szultánról és környezetéről egyetlen szót sem ejtett, s a főbb vezetőket is éppen csak megemlíti. Igen részletesen informál azonban minket a hadsereg felépítéséről és állapotáról, a közigazgatásról, az adóztatásról, a szultáni szeráj belső szerkezetéről és a birodalom kiterjedéséről. Mivel a követek tudták, hogy relazionjukat olyan emberek jelenlétében fogják előadni, akik maguk is rezideáltak korábban az Oszmán Birodalomban, igen nagy precizitásra törekedtek.³ Ez az 1575. évi jelentés is alapos munka, tévedései a kor általános gyakorlatához képest elenyészőek. Elég nagy pontossággal írta le az idegen kifejezéseket, amelyek jelentősebbik része rendkívül könnyen azonosítható.

Felvetődik azonban az a kérdés, hogy az alábbi jelentést valóban egy állandó velencei követ (bailo) írta-e? Véleményem szerint számolnunk kell azzal a lehetőséggel, amire a jelentés alcíme is utal, hogy itt egy, a követ környezetében hosszabb-rövidebb időt eltöltött kívülálló, vagy valamelyik követségi titkár írásával állunk

---

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani Hiller Istvánnak, Dávid Gézának és Sahin-Tóth Péternek, valamint Oborni Teréznek a dolgozat megírásához nyújtott segítségükért.

2 A relazion-írás eredetéről csak annyit tudunk, hogy 1268-ban már kimondta egy határozat, „*hogy a követek visszatérvén, írják le mind azt, mi az állomásra nézve hasznos.*” Egy évvel később elrendelték, „*hogy a követek jelentéseiket ama tanács előtt tegyék, mely által fölhatalmazásaikat nyerték.*” Egy 1425-ben hozott, és 1533-ban megújított törvény mondta ki, hogy „*relatiókat kell írniok.*” Wertheimer Ede: A velencei diplomácia, különösen a XVI. és a XVII. században. In: Századok, 11. (1877) 114. p. (A továbbiakban: Wertheimer, 1877.)

3 Uo. 114. p.

szemben. Erre utal az is, hogy a beszámoló a bailo relazioneja mellé, mintegy kiegészítő iratként (Beilage) készült.

A jelentés III. Murád (1574–1595) idejében készült, valójában azonban inkább apja, II. Szelim (1566–1574) korának világát tükrözi, hiszen az 1575-öt megelőző három esztendő eseményeiről szól.⁴ A követ és a jelentés írója Szelim sikereinek idején tartózkodtak Konstantinápolyban. 1571 augusztusában, az akkor 47 éves oszmán uralkodó tizenhárom havi ostrom után bevette Velence leggazdagabbnak számító szigetét, s a földközi-tengeri keresztény kalózok egyik bázisát, Ciprust. Így az egész Kelet-Mediterraneum az Oszmán Birodalom befolyása alá került.⁵ V. Pius pápa felszólítására, ha nem is egyszerűen, de létrejött a keresztények összefogása, megalakult a Szent Liga. Velence, a Pápai Állam és a Spanyol Királyság közös hajóhada Don Juan de Austria vezetésével Lepanto (Inebahtı) partjainál legyőzte az oszmán flottát.⁶ A lepantói győzelmet azonban a keresztény Európa nem tudta kihasználni, s így inkább pszichológiai, mint valós stratégiai hatásairól beszélhetünk. Velence 1573 márciusában békét kötött a Portával.⁷ A következő évben pedig az oszmán hadak győzelmet arattak Tunisznál és La Golettánál.⁸

---

4 Murádot 1574. december 22-én kiáltották ki szultánná, a kardfelövezési szertartása pedig csak 1575. január 5-én zajlott le.

5 A témáról bővebben: *Lesure, Michel*: Notes et documents sur les relations vénéto-ottomanes, 1570–1573. In: I. közlemény: *Turcica* 4. (1972) 134–164. p.; II. közlemény: *Turcica* 8. (1976) 1. sz. 117–156. p. (A továbbiakban: *Lesure*, 1972. ill. 1976.)

6 A témáról bővebben: *Hess, A. C.*: The Battle of Lepanto and its Place in the Mediterranean History. In: *Past and Present*, 57. (1972) 53–73. p.; *Lesure, M.*: Lépante. La crise de l'empire ottoman. Paris, 1972.; *Tamborra, A.*: Gli stati italiani, l'Europa e il problema turco dopo Lepanto. Firenze, 1961.; *Uzunçarşılı, İ. H.*: Kıbrıs Fethi ile Lepant (Inebahtı) Muharebesi Sirasında Türk Devletiyle Venedik ve Müttefiklerinin Faaliyetine Dâir Bazı Hazine-i Evrak Kayıtlar. (Néhány levéltári forrás a törökök, Velence és a szövetségeseik aktivitásáról Ciprus bevételre és a lepantói ütközet között.) In: *Türkiyat Mecmuası*, 3. (1926–1933) 257–292. p.

7 *Lesure*, 1972. 134. p.

8 *Braudel F.*: A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. Bp., 1996. 1155. p. (A továbbiakban: *Braudel*, 1996.)

Rövid jelentés II. Murád⁹ szárazföldi és tengeri haderőiről, birodalmának bevételeiről, kiadásairól és a tisztségekről az 1575. évben¹⁰

(Az előző jelentések hasznos ellenőrzésére, megerősítésére és magyarázására)

A Nagy Török birodalmának európai részén körülbelül hatvanezer tímárt¹¹ írtak le, amit javadalomnak neveznek, s szpáhiknak osztják őket, értékük legalább háromezer aszper, ami ötven scudus, és legfeljebb húszezer [aszper]. Akinek bevételei átlépik a tízezer aszpert, annak önmagán kívül egy lovast is ki kell állítania, és akinek húszezre van, annak kettőt.¹² Ha emelést akarnak adni egy szpáhinak, akkor a kis tímárt átváltják nagyra, de kettőt nem birtokolhatnak belőle. Vannak más tímárok is, sokkal nagyobb értékűek, amelyeket azonban nem a szpáhiknak adnak, hanem a szandzsákbégeknek, a pasáknak és más magas rangúaknak, s őket arra kötelezik, hogy minden 50.000 aszper bevétel után egy lovast tartsanak maguk mel-

-
- 9 A jelentés 1575-ből származik, így természetesen III. Murádról (1574–1595) van szó.
- 10 A forrás első kiadása: *Alberi, E.: Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*. Firenze, 1840. Ser. III, Vol. 2. 309–321. p.
- 11 A tímár javadalombirtok, melyet hadi szolgálat fejében kap a katona. Különbözik az európai hűbéradománytól, mivel a föld nem válik a javadalmazott magántulajdonává, helye bármikor változtatható, s csak részben örökíthető. A rendszer eredete vitatott. Fekete Lajos szerint arab–perzsa–iszlám hátterű (*Fekete Lajos: Török birtokrendszer a hódolt Magyarországon. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből*. Bp., 1940. 4–6. p. a továbbiakban: *Fekete*, 1940.), míg Jean Deny a bizánci eredet mellett szavaz (*Deny, J.: Timar*. In: *Die Enzyklopädie des Islam*. Band IV. Leiden–Leipzig, 1934. 830–832. p.). A török szerzők közül mind Mehmet Zeki Pakalin (*Pakalin, M.Z.: Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. III. köt., Istanbul, 1972. 497–498. p. a továbbiakban: *Pakalin*, 1972.), mind Ömer Lütfi Barkan a szeldzsuk eredetet tartja elképzelhetőnek; az utóbbi egyúttal erősen bírálja a bizánci származtatást (*Barkan, Ö. L.: Timar*. In: *İslâm Ansiklopedisi*. XII/1. cilt. Istanbul, 1974. 287–290. p.). Káldy-Nagy Gyula véleménye szerint inkább az iktát vehették — szeldzsuk közvetítéssel — mintául, a pronoiaival pedig akkor találkozottak, amikor II. Mehmed meghódította Konstantinápolyt (1453), s ez végül a két hasonló rendszer ötvöztetéséhez vezetett. (*Káldy-Nagy Gyula: A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára*. In: Mohács. Szerk.: Szakály Ferenc — Rúzsás Lajos. Bp., 1986. 167. p. A továbbiakban: *Káldy*, 1986.). Az első fennmaradt tímár-összeírás 1431-ből Albánia területéről származik, ahol utalnak egy 1415-ös felmérésre is.
- 12 II. Bajezid (1481–1512) korában tímárbirtok esetében 1.000 akese éves jövedelem után ő maga tartozott fegyveresen harcba vonulni. 2.000 akese éves jövedelem után ő maga és egy szolga, 3.000 akese után ő maga, egy szolga és egy vértess. 6.000 akese után két vértessel és egy sátorral. Minden további 3.000 akese jövedelem után egy-egy vértessel bővült csapata. *Káldy*, 1986. 172. p.

lett.¹³ Minden tímárt pénzért adnak, amelyet az első vétel alkalmával becsülnek fel, olyan módon, hogy a haszon ne legyen több rajta, mint a fele.¹⁴ A szpáhik száma mintegy hatvanezer lovas és további húszezer a nagy bevételüekből.¹⁵

Ázsiában ugyanilyen a szpáhik felosztása, de itt sokkal kisebbek [a kiosztott területek bevételei], ezekből a szpáhiknak egy lehet, engedéllyel több.¹⁶ Százötvenezer lovas van itt,¹⁷ de az emberek nem olyan jó katonák, mint az európai részen. A fent mondottakon kívül vannak még a Porta szpáhijai, szám szerint tizennégyez-

13 A régebbi kutatások szerint maximum 20.000 akcese éves jövedelmet húzó javadalombirtokot neveztek tímárnak. Az évi 20.000 és 100.000 akcese jövedelmet adó ziametnek, a 100.000 akcesnél nagyobb bevételt biztosító háznak (nem tévesztendő össze a szultáni ház birtokkal, az előbbi ugyanis általában a magas rangú tisztségviselők kapják javadalombirtokként, míg az utóbbi a szultán saját birtoka). Az az újabb kutatások szerint a birtokok inkább funkcióhoz, s nem értékhatárhoz kötöttek. A katonaállítási kötelezettség a ziameten és a háson is megvolt, azonban az értékhatárok mások. A ziameten minden 4.000, a háson minden 5.000 akcese után kellett egy újabb vértessel bővíteni a hozzájárulást. (Hegyi Klára: Török berendezkedés Magyarországon. Bp., 1995. 98. p. A továbbiakban: Hegyi, 1995.) A szakirodalom nem egységes a tekintetben, hogy kell-e vértést számolni a tímárosnál az első 3.000, ziamet-birtokosnál 4.000, ház-birtokosnál 5.000 akcesra. (Dávid Géza: A simontornyai szandzsák a 16. században. Bp., 1982. 83. p. A továbbiakban: Dávid, 1982.) Tehát a jelentős írója azt jól állapította meg, hogy a nagyobb birtokokat más funkcióban lévő személyeknek juttatták, s azt is, hogy ezekben eltérő a szolgálati kötelezettségek értékhatárai, csak a mértékeket adta meg pontatlanul.

14 Erről a szokásról nincs adatunk.

15 A mai történettudományban nincs egységes álláspont a szpáhik létszámáról. Ömer Lutfi Barkan a 16. században 70–80.000 főre becsüli létszámukat (Barkan, Ö. L.: H. 933–934 (M. 1527–1528) malî yitna ait bir bütçe örneği. In: Istanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 15. (1954) 1–4. sz. 251–329. p.), Halil İnalcik 80.000-re (İnalcik, H.: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600. London, 1994. 48. p. A továbbiakban: İnalcik, 1994.) Káldy-Nagy Gyula ennél jóval alacsonyabbra, kb. 45.000 főre becsülte a ténylegesen katonáskodó tímáros szpáhik létszámát. Káldy, 1986. 181. p.

16 Két tímárt egyszerre nem lehetett birtokolni, csak úgy, ha azokat összevonták.

17 Ez az adat bizonyára túlzó, hiszen — ahogy az fentebb látható — a már említett Ömer Lutfi Barkan birodalmi szinten becsülte 70–80.000 főre a szpáhik létszámát.

ren.¹⁸ Ezeken kívül még az első vezír pasa¹⁹ alatt is szolgál másik ezer szpáhi, és a többi pasák közül az egyik alatt további ötszáz. Ezeknek a zsoldja legalább napi tíz aszper, és legfeljebb huszonöt. Az összes fent említett szpáhi köteles háború idején saját költségén hadba vonulni anélkül, hogy ellátásukra többet kapnának, mint az békeidőben szokásos. Békeidőben kötelességük, hogy a Nagyúr személye mellett álljanak; háború idején viszont alkalmanként nem kevesebb, mint húsz zecchino²⁰ ajándékot kapnak. A tímáros szpáhik viszont békeidőben a tímárjaikon tartózkodnak, és háború idején sohasem kapnak ajándékot,²¹ sem semmilyen kártalanítást. E katonák fegyverzete egy nem túl nagy lándzsából, egy török szablyából, pajzsból, íjból és nyílból áll, védőfegyverzetként nem hordanak mást, mint egy sisakot.

18 Itt az udvari zsoldos lovas alakulatok soraiban lévő szpáhikról van szó, akik nem javadalombirtokot kaptak, hanem zsoldot. Létszámuk II. Mehmed idejében 600 fő, 1514-ben 1.630 fő, 1527-ben 1.993 fő, 1567-ben pedig 3.331 fő. Nem valószínű, hogy 1575-re 14.000-en lettek volna. Amit a jelentés írója adatként megadott, az inkább a hat zsoldos lovas alakulat összlétszáma lehet, ami 1567-ben elérte a 11.252-t (*Inalcik*, 1994. 83. p.), s ez 1575-ig emelkedhetett egy 14.000 körüli létszáma. A hat alakulat: szpáhik, szilahtárok (fegyverhordozók), ulufedzsik (zsoldosok) jobb és bal szárnya, gurebák jobb és bal szárnya.

19 A nagyvezír. A szultán után ő volt a birodalom első embere. Befolyással bírt a kül- és belpolitika alakulására, az igazságszolgáltatásra. Feladata volt a főváros rendjének és ellátásának biztosítása, az államapparátus és a hadsereg felügyelete, valamint a vallási ortodoxia képviselőinek az ellenőrzése. Javaslatot tehetett a belső palota (enderun) vezetőjének a kapuagának (kapuagazsi) személyére. A szultán távollétében ő vezette a diván üléseit, amikor pedig később a szultán teljesen kivonult az közvetlen államigazgatásból, mindig ő clnökölt (*Dilger, K.: Untersuchungen zur Geschichte des osmanischen Hofzeremoniells im 15. und 16. Jahrhundert. München, 1967. 47. p.; Necipoglu-Kafadar, G.: The Formation of an Ottoman Imperial Tradition: The Topkapi Palace in the 15th and 16th Centuries. Cambridge, MA-London, 1991. 40. p.; Fodor Pál: Szultán, birodalmi tanács, nagyvezír. In: Történelmi Szemle (= TSz) 34. (1992) 1–2. sz. 28.; 31. p., A továbbiakban: Fodor; 1992.). Voltak olyan politikai, jogi és kinevezési ügyek, amelyekben önállóan dönthetett. A XVI. század második felétől e tisztség presztízse is egyre csökkent a kinstár állandóan növekvő deficitje miatt. Így a nagyvezírséget inkább a vagyon nagysága, mintsem a rátermettség feltétele alapján kezdték osztani. (Fodor, 1992. 24–25. p.; Röhrborn, K.: Die Emanzipation der Finanzbürokratie im Osmanischen Reich. In: Zeitschrift der Morgenländischen Gesellschaft (= ZDMG) 122. (1972) 121. p. „Ab jetzt kann keiner mehr Großvesir werden, der nicht reich ist, um den Engpaß in der Sold-Zahlung zu überwinden.” Idézi Szclániki krónikájából.)*

20 Velencei dukát.

21 Aki jól vitézkedett az kaphatott emelést (terakki). Fodor, 1992. 33. p.

Utánuk következik a müteferrikák²² csapata, akik kétszázan vannak, s nagyrészt a török előkelő emberek fiai, és mindenekfelett az összes többi főrangút kísérik. Mindig a Nagyúr személye mellett vannak, soha nem küldik őket olyan helyre, ahová Ófelsége nem megy. Vezetőjük nem más, mint ő maga [a szultán], ellátásukra napi 40 aszpert kapnak, ennél többet csak a Nagyúr jóindulatából. Ezekből áll a Nagy Török békében és háborúban egyaránt fizetett saját lovas serege. De ha harcba vonult, akkor mintegy huszonötezer irreguláris lovas is elkísérte. Ezek fizetés és bárminemű zsold nélkül vonulnak háborúba, a rablás szándékával, s megpróbálnak valamilyen rangot szerezni a Nagyúr közelében.

Egész Törökországban nincs más gyalogos katonaság, mint a janicsárok,²³ akiket, mielőtt ezt a nevet megszerezték volna, azamoglanoknak (adzsemi ogran) hívtak, ami annyit tesz „a keresztények fiai”.²⁴ Elbeszélésük szerint a Török Úr a keresztény országokból gyűjtötte össze őket. A megbízottak²⁵ minden évben elmennek, hogy az apákkal azt a számot közöljék, amely szükséges ahhoz, hogy a tizenkétezres létszámot megőrizték. Kiválasztják azokat, akikben reménykedni lehet, hogy nagy erejűek lesznek, és belőlük azonnal törököt csinálnak. A szerájba

22 A törvények szerint a nagyvezír gyermekei müteferrikaként 60, más vezéreké 50, a nisádzsi és a beglerbégek gyermekei 45 akese napi zsoldot kaptak. Élükön a müteferrika basi állt. *Uzunçarşılı, I.H.*: Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı. Ankara, 1945. 428–430. p. (A továbbiakban: *Uzunçarşılı*, 1945.)

23 A janicsárság eredete nem egészen tisztázott. Elcinte az oszmán uralkodók a hadjáratban elfogottakat kezdték besorozni. Ezek voltak az adzsemi ogranok. (*Uzunçarşılı, I.H.*: Osmanlı Devleti Teskilâtından Kapukulu Ocakları, I. Ankara, 1943. 5–21. p. A továbbiakban: *Uzunçarşılı*, 1943.; A janicsárok törvényei. Szerk.: Fodor Pál. Bp., 1989. 3. p., A továbbiakban: *A janicsárok*, 1989.) Mivel a felnőttek sorozatosan próbálkoztak szökéssel, s a hazájukba való visszajutással, az Oszmán Birodalom vezetői megértették, hogy előnyösebb, ha a későbbi janicsárok igen zsenge korban kerülnek a birodalomba. Így alakult ki a gyermekadó (devsirme) rendszere. (*Uzunçarşılı*, 1943. 144–150. p.). Amint a követ is leírja, bizonyos, meghatározott helyeken lehetett gyermekadót szedni. Ugyanattól a családtól általában nem vittek el egyszerre több gyermeket, mint ahogy több évet vártak, mire újra felkeresték őket. (*A janicsárok*, 1989. 6. p.) Összességében a gyermekadó-rendszer nem volt olyan borzalmas, mint azt a szépirodalmi művek és a korai szakirodalom beállította. Sok olyan konstantinápolyi, aki a gyermekadón keresztül került be a központi igazgatásba, kifejezetten kérte, hogy családjából, rokonságából másokat is elhozzanak. Például a Szokollu család tagjai közül Mehmed került elsőként az oszmán fővárosba, s az ő kérésére jött a szeráj iskolájába Musztafa. *Encyclopédie de l'Islam*. Ed. Brill, E. J. — Maisonneuve, G. P. — Larose, S. A. (A továbbiakban: *Encyclopédie de l'Islam*.) tome IX. Leiden, 1997. 736. p.

24 Az adzsemi ogran „idegen fiúk”-at jelent.

25 Szulejmán szultán ideje (1520–1566) óta ezt a feladatot az odzsakok agái végzik el. (*A janicsárok*, 1989. 5. p.)

küldik őket az erre külön megbízottakhoz, ahol egészen tizennégy éves korukig nevelkednek. Ekkor különféle fizikai munkákra fogják őket, mint köhordás, földművelés, a Nagyúr kertjeinek megművelése, és egyéb ehhez hasonló dolgok. Értéküknek megfelelően napi egy–három aszpert kapnak, s amikor robosztus emberekké válnak, janicsárt csinálnak belőlük, akik legalább tizenkétezen vannak.²⁶ Olyan emberek, akik a Nagy Török seregének központi elemét képezik. Az ő fegyverük az archebúz²⁷ és a török szablya, nincs egyetlen védőfegyverük sem. Zsoldként napi négy–kilenc aszpert kapnak. Azonban, mivel szokássá vált, hogy a janicsárok közé más janicsárok fiai [is] bekerülnek, akiket már nem olyan keménységgel neveltek, mint az azamoglanokat, bizonyos mértékben megromlott ezeknek a janicsároknak a katonai fegyelme.²⁸

A Nagy Török a mondott kontingenseken kívül, még segéderőket is használ maga mellett. Ezek Európában a tatárok, a moldvaiak és a havasalföldiek; Ázsiában a grúzok, a kurdok és a tatárok. A tatároknak kánjuk van, ami uralkodót jelent, s aki néhányszor személyesen szolgált a Nagy Töröknek több mint ötvenezer, saját költségén felszerelt lovassal. Nem fizetnek adót, de a Török a vezetőjük. Joguk van arra, hogy bizonyos helyeken 6.000 dukát értékben sót adjanak el.²⁹

26 Ez a létszám Szulejmán idejére, valamint az 1567–1568-as évre igaz. *Káldy*, 1986. 186. p.; *Ágoston Gábor*: Az európai hadügyi forradalom és az oszmánok. In: *TSz*, 37. (1995) 478–479. p.

27 A XVI. századi kézi lőfegyverek közül a muskétánál könnyebb, alátámasztást, puskavillát nem igénylő fegyvert nevezték archebúznak. Sokféle típusa elterjedt, de a közös vonásuk az volt, hogy nem kellett alátámasztani őket. *Kelenik József*: A kézi lőfegyverek jelentősége a hadügyi forradalom kibontakozásában. In: *Hadtörténelmi Közlemények* (= HK), 104. (1991) 3. sz. 93. p.

28 A jelentés írója jól veszi észre, hogy a 16. század utolsó harmadában megindult a szultáni sereg minőségének romlása. Ez több okra vezethető vissza. Megnőtt az udvari zsoldossereg és a szeráj belső személyzetének jelentősége. (*Fodor Pál*: Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai. In: HK, 109. (1996) 2. sz. 61. p. A továbbiakban: *Fodor*, 1996.) A rendszer egyre inkább idegenekkel (edzsnebi) telítődött, akik sokszor alkalmatlanok voltak a nekik adott posztok betöltésére. (*Fodor*, 1996. 62–65. p.; *Fodor Pál*: Állam és társadalom, válság és reform a 15–17. századi oszmán fejedelmi tükrökben. In: Bécs 1683. évi török ostroma és Magyarország. Szerk.: Benda Kálmán — R. Várkonyi Ágnes, Bp., 1988. 128–154. p. Vö: *Káldy-Nagy Gyula*: The Strangers (cencbiler) in the 16th Century Ottoman Military Organisation. In: *Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources in the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe*. Ed.: György Kara, Bp., 1987. 165–169. p.)

29 1475. (Kaffa bevétel) után a Krimi Kánságnak el kellett ismernie az Oszmán Birodalom fennhatóságát. (*Ivanics Mária*: A Krimi Kánság a tizenöt éves háborúban. Bp., 1994. /Kőrösi Csoma Kiskönyvtár/ 17. p. a továbbiakban: *Ivanics*, 1994.; *Inalcik*, 1994. 44. p.) Az utódlási

A moldvaiak görög keresztények, s a Nagy Török adófizetői. Fejedelmüket vajdának hívják, akit a Nagy Török erősít meg [hivatalában]. Ha kéri őket, tízezer lovas tudnak Öfelsége szolgálatába állítani.³⁰ A havasalföldiek szintén görög keresztények és ők is a Nagy Török adófizetői. Az ő fejedelmüket is vajdának neve

jog a helyi uralkodói dinasztia, a Giráj család kezén maradt. A kánoknak joguk volt pénzt venni és menedékjogot adni, nevük a pénteki imában (hutbe) közvetlenül a szultán neve után állt. Belpolitikailag önállóságot élveztek, míg közigazgatási és adminisztratív rendszerük egyre inkább az oszmán mintát követte. 1476-ban és 1538-ban részt vettek a Moldva elleni hadjáratokban, valamint az 1543-as magyarországiban is. A lókereskedelmet és az idegen pénzek váltásából származó részesedést államilag ellenőrizték. Az állam bevételei nagyrészt különböző monopóliumokból és közvetett illetékekből (főleg a só utáni) származtak. (*Encyclopédie de l'Islam*, tome V. Leiden–Paris, 1980. 140–141. p.; *Ivanics*, 1994. 36. p.) A modern oszmanisztika a Krimi Kánságnak a XV–XVI. században valóságos gazdasági és politikai autonómiát tulajdonít. A két állam között kölcsönös egymásrautaltság volt ebben az időszakban. (*Ivanics*, 1994. 40–41. p.) Az oszmán hadvezetés általában először a tatárokat küldte el egy-egy hódításra kiszemelt helyre, akik nemcsak a felderítést végezték el, de sokszor felprédálták az adott territóriumot. Az egyetlen olyan vazallus állam volt, amely nem fizetett adót, sőt sokszor a központi kincstár segítette ki őket. (*Ivanics*, 1994. 18. p.) A Giráj-dinasztia tagjai nem egyszer rokonai kapcsolatba kerültek a mindenkori szultáni családdal. (*Káldy–Nagy Gyula*: Szulejmán. Bp., 1974. 16., 20–21. p.) Az adómentességért cserébe állandóan 20–30.000 lovasal kellett támogatnia a kánnak az Oszmán Birodalom hadseregét. (*Hegyi*, 1995. 22. p.) A témáról bővebben: *Benningsen, A. — Boratav, P.N. — Lemerrier-Quelquejoy, Ch.*: Le Khanat de Crimée dans les Archives du Musée du Palais de Topkapi. Paris–La Haye, 1978.; *Fisher, A. W.*: Les rapports entre l'Empire Ottoman et la Crimée. L'aspect financier. In: *Cahier du Monde Russe et Soviétique*, 13. (1972) 368–382. p.; *Inalcik, H.*: Yeni vesikalara göre Kırım Hanlığının Osmanlı Tabiliğine Girmesi ve Ahidname Mescelesi. In: *Belleten*, 8. (1944) 185–229. p.; *Ostapchuk, V.*: The Publication of Documents on the Crimean Khanate in the Topkapı Sarayı: New Sources for the History of the Black Sea Basin. In: *Harvard Ukrainian Studies*, 6. (1982) 4. sz. 500–528. p.; *Uő.*: The Publication of Documents on the Crimean Khanate in the Topkapı Sarayı: The Documentary Legacy of Crimean–Ottoman Relation. In: *Turcica*, 19. (1987) 247–276. p.

- 30 A Moldvai Fejedelemség már a XV. század második felétől (1455) — ekkor évi 2.000 dukát — adót fizetett a Portának. Jogállását tekintve sokkal kevesebb politikai önállósággal és reputációval rendelkezett, mint a Krimi Kánság. *Özcan, A.*: Bogdan. In: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. IV. Istanbul, 1992. 269–271. p. (A továbbiakban TDV-IA). A témáról bővebben: *Stetton–Watson, R. W.*: Histoire des Roumains. Paris, 1937.; *Guboglu, M.*: Eflak ve Bogdan Voyvodalarının Bâbtâfı ile Münasebetleri. In: *Belgelerle Türk Tarih Dergisi*. Istanbul, 1967. I. 61–67. p. Hegyi Klára adatai szerint Moldva adója a behódoláskor 2.000 arany, majd 6.000 arany. A 16. század közepén 30.000, míg a végén 65.000 arany (*Hegyi*, 1995. 23. p.). Ezzel szemben az *Encyclopédie de l'Islam* szerint 1455-ben 2.000, István vajda alatt 4.000, Petru Rareș idejében 10.000, míg 1619-ben 40.000 arany volt a fejedelemség adója az Oszmán Birodalommal szemben. (*Encyclopédie de l'Islam*. Ed.: Brill, E.J.–Maisonneuve, G.P.–Larose, S.A., tome I. Leiden–Paris, 1960. 112. p.)

zik, s őt is a Nagyúr erősíti meg [hivatalában]. Ha őket kéri, szintén tízezer lovast küldenek.³¹ A grúzok rítusuk szerint szintén görögök, szabadok és nem adófizetők. Vezetőjüket diadanónak³² hívják. Alkalmanként több mint harmincezer lovas-sal szolgálták a Nagy Törököt a perzsák ellen. A kurdok mohamedánok, elfogadják a Nagy Török által nekik adott szandzsákat, ahonnan huszonötezer lovassal és mindenféle zsold nélkül kell háborúba vonulniuk, ha hívják őket. Vannak azok, akiket régebben partiknak³³ mondtak, de sokszor lázadoznak és a perzsáknak szolgálnak.³⁴

Ami a tengeri sereget illeti, a Nagy Töröknek háromszáz gályája van és kisebb hajói is, amelyeket a perai arzenálban³⁵ tartanak. Ezekből száznegyvenöt vitorlás. Húszban, amelyek el vannak zárva, tartják a faanyagot, az evezőket, a vasalásokat és más egyéb, a munkához szükséges dolgokat. Azokat a gályákat, amelyekre nem jut vitorla, anélkül bocsátják tengerre. Van még húsz dereglyéjük és kb. ötven kis hadihajójuk is. Minden alkalommal, ha egy új gályát készítenek, kinevezik a reiszét, ami addig tart, amíg a gálya használható. A reiszek száma több mint háromszáz; rátermettségük szerint személyenként napi nyolc–negyven aszper zsoldot kapnak. Mindannyian részt vesznek a kapudán,³⁶ a patrona³⁷ és két másik ember megválasztásában, akiknek a Nagyúr naponta legfeljebb 7 aszpert fizet. Ezt azért

31 Jogállása megcgyezik a Moldvai Fejedelemségével. A témáról bővebben: *Giurescu, C. C.*: Du caractère des relations entre les Roumains et les Turcs. In: Roumanic. Pages d'histoire 3 (1978) 1–197. p. Havasalföld adója: behódoláskor 3.000 arany, XV. század közepén 10.000 arany, XVI. század közepén 50.000 arany, végén 150.000 arany. *Hegyi*, 1995. 23. p.

32 A szerző nem olyan alakot használt az uralkodó megjelölésére, ami alapján azonosítani lehetne.

33 A 'parti' szó két értelmezésre ad lehetőséget. Egyrészt használhatta a szerző a régi népnévet, s így a 'parthusokra' kell gondolnunk. Azonban előfordulhat, hogy a 'fárszik' bűjnek meg az elnevezés mögött.

34 Kurdisztán több–kevesebb belpolitikai autonómiával rendelkezett, de a helyi emírek örökletes területeiket szandzsákbégi rangban kormányozhatták. *Islám Ansiklopedesi*. VI. c., Istanbul, 1955. 1092. p. (A továbbiakban: IA)

35 Nem lehet pontosan meghatározni, hogy a jelentés írója melyik arzenált mondja perainak. Pera a fővárosnak az Aranyszarv-öböl partján lévő Galatától északra fekvő része volt. Perától keletre és nyugatra egyaránt található volt egy–egy arzenál. Keletre a híres Tophane, amelynek elődjét valószínűleg a genovaiaktól örökölték az oszmánok. Nyugatra pedig Kászim pasa arzenálja feküdt. *Mantran, R.*: Istanbul dans la seconde moitié du XVIIe siècle. Paris, 1962. 70–83. p.

36 *Uzunçarşılı, I. H.*: Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı. Ankara, 1948. 414–420. p.; 433–434. p. (A továbbiakban: *Uzunçarşılı*, 1948.)

37 A flotta vezetőjének, a kapudán pasának a helyettese. *Uzunçarşılı*, 1948. 434. p.

csinálja, hogy mindig legyenek parancsnoklásra felkészült emberei. Azonban, mivel nincsenek felfegyverezve, kis értékű emberek szolgálnak [ezekben a funkciókban] és mégis ezek húzzák a bevételeket. Amikor a felfegyverezésről van szó, bajban vannak, mivel a vezető emberekben nagy hiány mutatkozik; és minden ember meg van fizetve, akár fegyveres, akár nem fegyveres.³⁸ Olyan módon szerelek fel a gályákat, hogy amikor elhatározzák felszerelésüket (amit rendszeren január elseje előtt megtesznek), parancsot küldenek annyi hajós kiállítására, amennyire szükségük van; nagyobb részük majdnem mindig Anatóliából származik. Úgy használják őket, hogy mentesítik azokat az alattvalókat, akik az előző évben már elmentek. A hozzájárulásokat vagy főnként, vagy házanként szedik, minden hajós után ezer aszpert az egyes helyek eltérő szokásai szerint. Néha nem küldenek a mondott hajósok hívására az egész birodalomba parancsot, hanem csak annak egy részébe, aszerint, hogy nagy hadjáratot akarnak-e csinálni, mivel az nagy terhet jelent.³⁹ Az aszpereket kaznákba [hazine]⁴⁰ teszik, és a hajósokat szétosztják a reiszek között, hogy tegyék őket a gályákra. A reiszeknek joguk van arra, hogy belátásuk szerint egy másik hajóst állítsanak a kapott hajós helyébe, ha az nem tetszik nekik. Egyre [hajósra] valamennyien ezer aszpert kapnak, zsoldként pedig, ha keresztények, naponta három aszpert, ha törökök, négyet és napi két font kétszersül-

38 A lepantói vereség után a teljes oszmán flottát újjáépítették. Azonban a jelentés írója is megfigyelte, hogy bár a hajók elkészültek, de gyengébb minőségűek voltak. Ugyanakkor a legénység soraiban is minőségbeli változások következtek be. Az észak-afrikai területek kalózái egyre kevésbé álltak oszmán szolgálatba, inkább saját hasznukra hódítottak, raboltak. Így szakember-hiány lépett fel a szultáni flottában. *Fodor Pál: Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri clőkészületek 1590–92-ben.* In: HK, 107. (1994) 2. sz. 10–11. p. (A továbbiakban: *Fodor*, 1994.)

39 A jelentés írója igen jól érzékeli azt a folyamatot, amely majd az 1580-as években teljessé válik. Bár Lepanto után, mint említettem, teljesen újjáépítették a flottát, az mégis hanyatlásnak indult. Nemcsak minőségben, de szervezetében is. 1574-ben az oszmán flotta bevette Tuniszt, majd 1578-ban sikeresen harcolt Marokkóban a portugál király ellen. 1580-ban végül békét kötött legnagyobb mediterráneumi ellenségével, Spanyolországgal. Így ugyan a hajóhad évről-évre továbbra is kifutott, azonban, mivel béke volt, tényleges harcokra nem került sor, csak kisebb-nagyobb becsapásokra, fosztogatásokra. A kalózkodnak többé nem volt érdekük, hogy az Oszmán Birodalom szolgálatába álljanak, sőt a Porta ellenkezését figyelembe sem véve, saját létfenntartásukra fosztogattak és raboltak. *Braudel*, 1996. 1192–1196.; 1205–1211.; 1213–1214. p. (Vö: *Hess, A. C.: The Battle of Lepanto and its Place in the Mediterranean History.* In: *Past and Present*, 57. (1972) 53–73. p.)

40 Kincstár. Két részre oszlott: a belső (magán) és a külső kincstárra. Az elsőhöz csak súlyos pénzügyi problémák idején nyúltak. *Orhonlu, C.: Hazine.* In: TDV-IA. XVII. c., 1998. 130. p.

tet. Kb. negyven gályát látnak még el rabokkal, akiket jó magaviseletűnek lehet mondani, és másik húszat csavargókkal.⁴¹

Janicsároknak is menniük kell a gályákra, akiket úgy osztanak szét, hogy minden gályára öt kerüljön, ameddig tartanak. A maradékra tengerész szpáhikat adnak matrózként, akik egész Törökország legszomorúbb emberei.⁴² Minden egyes gályára kerül még húsz azab,⁴³ akiknek a gályán felmerülő valamennyi szolgálatot el kell ellátniuk. Ezeknek az azaboknak a száma négyezer, fejenként legfeljebb napi öt aszpert kapnak. Az arzenál szolgálatában állnak, s minden más helyen is elsősorban tengeri szolgálatban. A tengeri kapitány (kapudán pasa) kormányozza a perai és gallipoli arzenálokat, és hat szandzsákot,⁴⁴ Metelinót,⁴⁵ Rhodoszt, Sciót,⁴⁶ Lepantót, Negropontét⁴⁷ és Prevezát.⁴⁸ Gallipoliban van egy másik arzenál húsz viatorlással. Szuezen van egy másik arzenál a huszonöt vörös-tengeri gályának, de ezek nagy része tönkrement, így faanyagot küldtek [oda], hogy újabbakat készítsenek. Ehhez közel van a negyedik arzenál, amelyben huszonegy gálya van. Ezeket a portugálok ellen használják a Vörös-tengeren.

41 Természetesen ők nem a gályák legénységét adják, hanem az evezősöket. A hadifoglyokon kívül zsoldosokat és levendeket is használtak evezősökként, valamint minden 20 ház is kiállított egyet. *Gencer, A. I.*: Bahriye. In: *TDV-İA*, Istanbul, 1991. IV. c. 505. p.

42 Azaz, amíg van janicsár, addig őket osztják be, amikor azonban elfogynak, akkor a szpáhik kerülnek sorra.

43 Ez az alakulat körülbelül egy időben alakult ki a janicsársággal (1360-as évek). Nevük jelentése: nőlen. Minden 20 rájacsalád állított ki egy azabot, akiért kezeskedtek, s 300 akcse fizetést adtak neki. Gyalogos kiegészítő alakulatként íjjal voltak felszerelve, a várakban őrségként, valamint szárazföldi és tengeri könnyűgyalogosokként alkalmazták őket. A XVI. század második felében feladatuk a várak védelme, a flottánál és a hajóépítő műhelyekben való szolgálat lett. A követ jelentésében emez utóbbi értelemben használja a kifejezést. *TDV-İA*. IV. c. Istanbul, 1991. 302–309. p.; *Encyclopédie de l'Islam*. tome I. Leiden–Paris, 1960. 830. p.; *Uzunçarşılı*, 1948. 406–410. p.

44 1568 és 1574 között a kapudán pasa felügyelete alá a következő területek tartoztak: Gelibolu, Agriboz, Karleili, Incbahtı (Lepanto), Ródosz, Szidillü, Cezair-i Magrib.

45 Mytiléné, Lcsbos, Lcszvosz (Görögország).

46 Khios, Hios (Görögország).

47 Chalkis, Euboia, Évia (Görögország).

48 Prévca (Görögország).

A Nagy Török bevételei nyolcmillió arany körül vannak, kb. a következő módon:

Harádzs ⁴⁹	2.000.000
Vám (kivitelkor és behozatalkor is 5%-ot kell fizetni)	1.500.000
Az állatszaporulat után fejenként 2 aszper	1.500.000
Bányák	500.000
Termények	1.500.000

A [hűbéresek és egyéb államok] adóiból a következő módon:

Moldva (aranydukátban)	35.000 ⁵⁰
Havasalföld	35.000 ⁵¹
Erdély	130.000 ⁵²
Raguza	12.000 ⁵³
A velencei Signoria	8.000
A császár	130.000 ⁵⁴

49 Nem muszlim alattvalók fejadója.

50 Moldva adója a 16. század közepén 30.000 arany, a század végén 65.000 arany. *Hegyi*, 1995. 23. p.

51 Havasalföld adója a 16. század közepén 50.000 arany, a század végén 150.000 arany. *Uo.* 23. p.

52 Erdély adóját III. Murád trónraléptekor, 1574-ben 15.000 aranyra emelte. *Sinkovics István*: A békcidőszak az 1570–1580-as években. In: Magyarország története tíz kötetben. 3/I. kötet. Magyarország története, 1526–1686. Szerk.: R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1987. (A továbbiakban: Magyarország története, 1526–1686.) 643. p.; *Barta Gábor*: Az erdélyi fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Erdély története. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp., 1988. 441. p.

53 Raguza adójának mértékét II. Bajezid 1481. november 22-én kelt fermánja éves szinten 12.500 dukátban határozta meg. *Zlatar, Z.*: Between the Double Eagle and the Crescent. The Republik of Dubrovnik and the Origins of the Eastern Question. New York, 1992. 13. p.; *Biegman, N.*: The Turco–Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575–1595) extant in the State Archive in Dubrovnik. The Hague and Paris, 1967. 49. p.

54 Az 1568-ban megkötött és a hosszú török háború idejéig többször meghosszabbított drinápolyi béke értelmében a magyar király (I. Miksa, I. Rudolf) 30.000 arany megfizetésére kötelezte magát. *Sinkovics István*: Az ország megosztottságának állandósulása. In: Magyarország története, 1526–1686. 279. p.

Ezenfelül még ajándékokat is kap a Nagyúr, amelyek bizonytalan dolgok. Akik boldogulni akarnak, kénytelenek díszruhát vásárolni a kincstártól.⁵⁵ A borvámokból egymillió arany körüli bevételt húz [a kincstár]. A rendes kiadások hatmillió arany körül mozognak, beleértve ebbe a fizetett hadi népet, a hadianyagot és a tüzérseget, az arzenálokat, az istállókat, a vadászatokat, az adományokat és egyéb rendkívüli dolgokat, amelyek nem lehettek külön feljegyezve.

Minden helyre, ahol azt a lakosság száma megkívánja, küldenek egy kádit,⁵⁶ aki az ügyeket — írás nélkül — összegezve, egyszerű tanúbizonysággal szolgáltat igazságot.⁵⁷ A Nagyúr birodalma 720 szandzsákra van osztva, mindegyik élén egy, a nép nyugalmára ügyelő szandzsákbéggel.⁵⁸ Elsősorban a katonákat kell engedelmességből tartania, valamint a kádi ítéleteit végrehajtania. Ha háborúba megy, magával kell vinnie a katonáit. A szandzsákbégek fölött 19 pasa áll, belőlük 13 Anatóliában: Van, Esdron (Erzerum), Moszul, Szivas, Karamit, Marah (Maras), Karamánia, Anatólia, Babilónia (Bagdad), Kaffa, Aleppó, Damaszkusz, Kairó. Három Európában: Görögország, Temesvár és Buda. Kettő Afrikában: Algéria és Tripoli; valamint a tengeri kapitány (kapudán pasa). Azonban a legfontosabbak a görögországi [ruméliai] és az anatóliai, olyanok, mint a királyi főkapitányok.⁵⁹

---

55 Ez az ügynevezett hivatalvásárlás az európai történelemben sem ismeretlen.

56 A peres ügyek intézése mellett a pénzügyigazgatásban ellenőrzési és hitelcsítési feladatokat kaptak a kádik, emellett a lakosság hangulatát és a magasabb beosztású tisztviselők tevékenységét is figyeltették velük. IA, 6. c. Istanbul, 1955. 42–46. p.

57 Természetesen írásos módon történt mindez.

58 A szandzsákok az Oszmán Birodalom megyei szintű közigazgatási egységei. Élükön egy-egy szandzsákbég állt, aki a terület polgári és katonai irányítását egyaránt ellátta. Azonban a számuk semmiképpen nem lehetett 720, inkább fordítva, 270. Ayn Ali 1609-ben 279 szandzsák létezéséről tudott.

59 Az oszmán beglerbégségek 1575-ben: Rumélia (Edirne), Anatólia (Ankara és Kütahya), Rum (Amászia és Szivas), Boszna (Szarájboszna), Karamán (Konja), Kefe (Kaffa), Dulkadir (Maras), Erzerum (Erzerum), Dijárбекir (Dijárбекir), Moszul (Moszul), Haleb (Aleppó), Sam (Damaszkusz), Trablusz-Sam (Tripoli, Libanon), Miszir (Kairó), Jemen (Zabid és Szana), Az Égei-tenger szigetei (Gallipoli), Karsz (Karsz), Bagdad (Bagdad), Van (Van), Tunusz (Tunisz), Bászra (Bászra), Tarblusz-Garb (Tripoli, Líbia), Lahsza (al-Kátf), Temesvár (Temesvár), Buda (Buda), Schrizor (Schrizor), Habes (Szuákin és Dzsidde), Kibrisz (Nikoszia). *Inalcik*, 1994. 106. p. (A zárójelcikkben a tartományok székhelyei szerepelnek)

Jelenleg hat pasa van, így Mehmed⁶⁰ nagyvezír, Pijále,⁶¹ Ahmed,⁶² Mahmud,⁶³ Musztafa⁶⁴ és Szinán,⁶⁵ de általában az első vezír a Nagyúr általános helytartója, akit külön is meghallgathat és megbízhat minden ügyben a többi [vezír] távollétében is.

Két kádiaszker⁶⁶ van, az egyik Görögországban [Rumélia], a másik Anatóliában. Feladatuk, hogy intézzék a katonák ügyeit, s mindazokét, akik az egyháztól és

-
- 60 Az Oszmán Birodalom egyetlen olyan nagyvezíre, aki három szultán alatt (I. Szulejmán, II. Szelim, III. Murád) folyamatosan töltötte be ezt a tisztséget 1565. június 27-c és 1579. október 12-c között. 1505 körül egy kis boszniai faluban született, s a devsirme-rendszer által került az oszmán fővárosba. Pályája tipikus, hiszen először a szultáni szceráj, majd a hadi szolgálat következett. Kvalitásai magasabb rangra emelték. *Encyclopédie de l'Islam*. tome IX. Leiden, 1997. 735–742. p.
- 61 Pijále ekkor kapudán pasa volt. Stephan Gerlach naplója szerint egy tolnai horvát cipész fiaként vitték el a gyermekadó-rendszer keretein belül. II. Szelim egyik lányát vette feleségül. 1578. január 20-án halt meg Konstantinápolyban. Uo. 327. p.; *Szakály Ferenc*: Magyar diplomaták, utazók, rabok és renegátok a 16. századi Isztambulban. In: Szigetvári Csöbör Balázs török miniatúrái [1570]. Bp., 1983. 45. p.
- 62 Stephan Gerlach naplója szerint Grácból való, stájerországi renegát, aki Szulejmán egyik unokáját vette feleségül. *Hammer–Purgstall, J. von.: Geschichte des Osmanischen Reiches*. IV. köt. Pest, 1829. 25–26. p. (A továbbiakban: *Hammer; GOR*.) A harmadik vezír rangját töltötte be. *Danişmend, I. H.*: *Izahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. III. c. Istanbul, 1948. 1. p. (A továbbiakban: *Danişmend*, 1948.)
- 63 Szintén Stephan Gerlach naplójából értesülhetünk arról, hogy Mahmud Laibachból származó, krajnai renegát volt, aki Szulejmán egy másik unokáját vette feleségül. *Hammer; GOR*, IV. 25–26. p. A negyedik vezír rangját töltötte be. *Danişmend*, 1948. 1.
- 64 Lala Musztafa bosnyák származású volt, s szerdárként részt vett a jemeni hadjáratban. Hodzsa Szinán intrikái miatt erőll a tisztségéről letették, később 1580. április 28. és 1580. augusztus 7. között a nagyvezíri tisztséget is betöltötte. Szinán, amikor hazatért Jemenből, elérte, hogy Lala Musztafa ezt a tisztséget is elvesztse. *Danişmend*, 1948. 491. p.
- 65 Hodzsa Szinán második generációs albán renegát volt, aki I. Szelim (1512–1520) unokáját vette feleségül. Részt vett a jemeni hadjáratban Lala Musztafa utódaként, majd a nagyvezíri tisztségben is őt követte. Ötször töltötte be ezt a fontos posztot (1580. július 31. — 1582. december 6.; 1589. április 2. — 1591. augusztus 2.; 1593. január 29. — 1595. február 16.; 1595. július 7. — 1595. szeptember 19.; 1595. november 22. — 1596. április 3.). Letételei idején rendszeresen Üszküdarban élt. *Danişmend*, 1948. 492. p.
- 66 Hadbíró, a kádik felettese. A szultáni tanácsban jogi véleményt adott. *Uzunçarşılı*, 1948. 228–241. p.

a vallástól függenek. A defterdárok⁶⁷ négyen vannak. Az ő feladatuk a Nagyúr könyveinek ellenőrzése és bevételeinek összegzése. A nagykancellár felügyel minden hivatalos iratra, hogy ne menjen ki a Nagyúr egyetlen parancsa sem anélkül, hogy ő ne látta volna, egyben ő teszi rá a Nagyúr jelét, ha ki akarják küldeni.⁶⁸

A Nagyúr szerájában az alábbi beosztások vannak. A saját lakosztályában 50 fiatal szolgál, akik a szeráj előkelői; húsz aszpert kapnak naponta és a ruháikat. Vezetőjük az odabasi, aki olyan, mint a főkamrás. A kamarások hárman vannak, akik állandóan kísérik a Nagy Urat, ők a legkedveltebbek. Az első szeliktárnak (szilahtár)⁶⁹ nevezik, s ő viszi a Nagyúr kardját és íját. A másodikat kardarnak⁷⁰ hívják, aki a turbánt viszi. A harmadikat kjúfirnak,⁷¹ aki a vizet és az ételmet viszi. A ranglétra második fokán, melyet hazinénak neveznek, kilencven szolga van, akik napi nyolc aszpert kapnak és ruházatot. Az ő feladatuk, hogy ügyeljenek a Nagyúr ruháira, ékköveire, pénzeire és más dolgaira. Az ő vezetőjük a kaznadár basi (hazinedár basi).⁷² A ranglétra harmadik fokán a kilerdzsik állnak, akiket ugyanúgy fizetnek, mint a fentieket, az ő feladatuk, hogy a Nagyúr étkezésével foglalkozzanak és minden olyan étellel, ami neki készül. Az ő vezetőjük a kilerdzsi basi.⁷³ A ranglétra negyedik foka a „nagy házé”, százötven apróddal, akiket ugyanúgy fizetnek, mint a fentieket. Tanulással foglalkoznak, majd belépnek a Nagyúr kegyében lévő egyéb magas rangúak közé. Az ő vezetőjük a kapu aga.⁷⁴ A

67 A birodalom pénzügyigazgatásának különböző szintű vezetői. *Uzunçarşılı*, 1948. 325–334. p.

68 Természetesen az Oszmán Birodalomban nem nagykancellárnak hívták ezt a fontos tisztséget, hanem nisándzsinnak. Az ő feladata volt, hogy a hivatalos iratokra rárajzolja a szultán jelét, a tugrát. *Uzunçarşılı*, 1948. 214–228. p.

69 Fegyverhordozó.

70 Itt a dülbend (turbán) ágáról van szó, akinck valóban a követ által említett tevékenység volt a feladata. *Uzunçarşılı*, I. H.: *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*. Ankara, 1945. 351–353. p. (A továbbiakban: *Uzunçarşılı*, 1945.) Azonban a rang megjelölését minden bizonnyal tévesen adja meg. Az általa használt kardar aga elnevezés ugyanis valószínűleg a csuhadár ágából származik. Az ő feladata az volt, hogy a szultán csököpenyére, kaftánjára, télen a bundájára ügyeljen. A csuhadár aga rangja előrébb való volt, mint a dülbend agáé. *Uzunçarşılı*, 1945. 348–350. p.

71 Csanigir basi = főcetekfogó mester. *Encyclopédie de l'Islam*. tome II. Leiden–Paris, 1971. 15. p.; *Uzunçarşılı*, 1945. 426–427. p.

72 *Uzunçarşılı*, 1945. 315–322. p.

73 *Uzunçarşılı*, 1945. 313–315. p.

74 A kapu aga rangja a 16. századtól kezdve a szeráj legmagasabb rangjává vált. Ő volt a főcér cunuchok vezetője. *Uzunçarşılı*, 1945. 354–357. p. „Azok pedig, kik az éléstárhoz vagy könyhához tartoznak, az orvosdoktorok, az ételmezők és az asztalnokok, csakis a kapuaga [kapi agaszı], a szeráj főkamrásja engedélyével jöhetnek-mehetnek, akinek feladata örizni eme ka-

ranglétra ötödik fokán a kegyelteket találhatjuk, ők az újoncok, akik fokozatosan lépnek be, s kezdenek el tanulással foglalkozni. Az ő vezetőjük a harab basi. Azokat, akik a Nagyúrnak az élelmet szállítják, csesznidzsiriknek⁷⁵ nevezik, létszámuk százötíz, napi negyven aszpert [kapnak] fejenként.

A Török Úr birodalma a Vörös-tengernél kezdődik, s egészen a Perzsa-öbölíig nyúlik, benne foglaltatik Jemen is. Innen az Eufrátesz és a Tigris partjáig terjed, s a perzsiai végekg, de Tebriz már a másik oldalhoz tartozik. A grúzok, a mingrélek és a cserkeszek [földje] a Nagy-tengerig⁷⁶ még beletartozik. Itt lép át Európába Taurica Chersonesónál⁷⁷ és Kaffánál és egyéb tengeri helyeknél. A Duna túlsó oldalán vannak az adófizetők: Moldva, Havasalföld és Erdély; és onnan a Duna [mentén] minden provinciát birtokol egészen a magyar császár határáig. Övé még Horvátország, Dalmácia, Szlavónia és Albánia részei, valamint egész Görögország. A szigetek közül birtokolja Negropontét és az egész Archipelagust.⁷⁸ A Vörös-tenger másik felén Afrika területét birtokolja egészen Alexandriáig, és onnan a Gibraltári-szorosig, azon kevés kivételével, ami a spanyol királyé. A szultán birodalmával szomszédosak az arabok, a portugálok, a perzsák, a grúzok, a mingrélek, a cserkeszek, a moszkvaiak, a tatárok, a lengyelek, a magyarok, a németek, a velenceiek és a spanyol király.

---

put; ő mindig rendelkezésre áll (ennek okából lakhelye a közelben vagy), fehér eunuchok csoportjával egyetemben miként maga is az." Ottavio Bon a Velencei Köztársaság állandó konstantinápolyi követe volt 1606 és 1609 között. Az idézet „A Nagyúr szerájának leírása” c. munkájából való. Idézi: Lewis, B.: Isztambul és az oszmán civilizáció. Bp., 1981. 82. p.

75 Csanigircek. *Uzunçarşılı*, 1945. 426–427. p.

76 Fekete-tenger.

77 Kikötőváros a Krím-félsziget délnyugati csücskén. Az oszmán korban Bahesiszerájnak nevezték. Westermann Lexikon der Geographie. Hrsg. Tietze, W. Band I. Braunschweig, 1968.

78 Archipelagus: Az Égei-tenger szigetvilága.

BENDA BORBÁLA

FŐÚRI HALKERESKEDELEM A XVII. SZÁZADI DUNÁNTÚLON

A XVII. századi Magyarország gazdaságának, azon belül is kereskedelmének történetéhez szolgál érdekes adalékul a Batthyány levéltárban található alább közölt számadások.¹ E korszakban a legtöbb magyar főúr jelentős mértékben gyarapította vagyonát kereskedéssel. Például a fő kiviteli árunak számító marha és bor mellett Nádasdy Ferenc sóval, a Zrínyi testvérek és a Frangepán család mézzel, sóval stb. üzletelt. A Batthyányokról is tudható, hogy gabonát, bort és marhát közvetítettek.² Batthyány I. Ádám 1648/1649. évi marhakereskedéséről vezetett füzetét Zimányi Vera közölte az Agrártörténeti Szemlében.³ Emellett azonban — ahogy ez kiderül e számadásokból — Batthyány I. Ádám részt vett a halkereskedésben is. Összesen négy évből maradtak fenn elszámolások olyan halkereskedésről, amelyben ő is érdekelt volt: 1650-ből, 1651-ből, 1652-ből és 1657-ből.

Nem tudható, hogy ki készítette ezeket a Batthyáynak szóló számadásokat. Annyi kiderül, hogy ezek a halkereskedők által készített részletes elszámolások „extractusai”, kivonatai. Feltételezhető, hogy Batthyány valamelyik számtartója készítette és valamelyik írnok jegyezhette le őket.

A számadásokon kívül a Batthyány-levéltár gazdag missilis anyagában is találhatók adatok Batthyány I. Ádámnak a halkereskedésben való közreműködésére. A maguktól a halkereskedőktől származó levelek közül eddig csupán kettőről van tudomásunk. Nagy számban találhatók viszont a missilis anyagban azoknak a familiárisoknak a levelei, akik közvetlen kapcsolatban álltak e kereskedőkkel, akik tehát közvetítettek közöttük és Batthyány között: Veszprémben Szili Gergely „sármelléki gondviselő”, Körmenden Nemsem István tiszttartó foglalkozott a halkereskedelem lebonyolításának segítésével. Ezenkívül találunk halkereskedelemre vonat-

---

1 Magyar Országos Levéltár (= MOL) P 1322 Batthyány család levéltára. Körmendi Központi Igazgatóság. (= P 1322) Kereskedelem. 168. cs. fol. 31–43. Itt szeretnénk köszönetet mondani Bódy Zsombornak, Gecsényi Lajosnak, Koltai Andrásnak és Tóth Árpádnak, hogy segítették munkámat.

2 *R. Várkonyi Ágnes*: Gazdaság és társadalom a XVII. század második felében. In: Magyarország története. 1526–1686. 2. kötet. Főszerk.: Pach Zsigmond Pál. Bp., 1985. 1335. p.

3 *Zimányi Vera*: Adalékok a Batthyányok XVII. századi marhakereskedésének történetéhez. In: Agrártörténeti Szemle, 3. (1961) 60–84. p.

kozó adatot Jobbágy Jeremiás németújvári tisztartó és Fejér András Körmenten élő familiáris Batthyány I. Ádámmal folytatott levelezésében is.⁴

A hal mint fontos böjti étel

Magyarországon a hal mindig is a kedvelt ételek közé tartozott. A XVII. században a főurak között végbemenő rekatolizáció következményeként azonban tovább nőtt iránta a kereslet, lévén az egyik legfontosabb böjti étel. A katolizált főurak ugyanis szigorúan betartották a heti kétnapos böjtöt (pl. míg az evangélikus Nádasdy Pál udvarában csupán hetente egyszer böjtöltek, katolizált fia, Ferencében viszont már kétszer) és az évenkénti negyvennapos böjtöt. Főleg ez utóbbi, hosszabb időszakra okozott nehézséget a szükséges halmennyiség beszerezésére.

Batthyány I. Ádám udvarát és uradalmi alkalmazottait friss hallal részben — a többi főúrhoz hasonlóan — uradalmi halastavaiból és tilalmas patakaiból látta el. Ezekből azonban nagy létszámú udvarát nem lehetett elegendő hallal ellátni, ezenkívül a kedvelt halfajták egy része folyókban vagy a tengerekben élt. Emiatt szükségleteik nagyobb részét Batthyány vásárlás révén szerezte be. Böjti asztalára alapvetően két halfajta került nagyobb mennyiségben: a viza és a hering. Ezek egyike sem él meg patakokban, illetve halastavakban. Az átlagosan két méter hosszú és 80–100 kg súlyú viza a Fekete-tengerből ívása idején egészen Komáromig felúszott a Dunán.⁵ A Dunából kihalászva aztán — mivel kedvelt hal volt — az ország más területeire is elszállították. A hering pedig Európa szerte népszerű tengeri hal volt és Magyarországon is szívesen fogyasztották a főúri családok, sőt a kevésbé tehetősek asztalára is jutott belőle.⁶ Beszerzése, úgy tűnik, nem volt nehéz a hazai piacokon. Mind a vizát, mind a heringet — mivel messziről érkeztek — sózással tartósították.

4 Levelezésekből az is kiderül, hogy nemcsak csekken az években folytattak „közösen” kereskedést. Ld. MOL P 1314 Batthyány család levéltára. Missiles (= P 1314).

5 Hermann Ottó: A magyar halászat könyve. Bp., 1887. 756–757. p.

6 „Mind az negyven napi böjt minden esztendőben csik, akkor az mi jószágunkban tilos, hogy schult húst ne vágjanak meg tiltva vagyon hogy senki heringet be vigyen hanem a mi heringünket árulják az kincsk szüksége lésczen rá pénzén adgyanak melyről az bíró számot adgyon de ezt hogy az szegénységre vessék az nem kívántatik hanem a kincsk szabad akarattyá lésczen rá vagy általában meg veszi, hogy ebben is a mi jóvedelmün öregbedgyék.” Instructio pro egregio domino Petro Gadoczi rationista bonorum arcis nostra Leuka. 1657. Szaberndorf/Saibersdorf. MOL E 185 Magyar Kincstári Levéltárak. Magyar Kamara Archivuma. Nádasdy család levéltára. Utasítások.

Az 1646-ból való böjti limitáció⁷ szerint a Batthyányi udvarban sós vizából a negyven napos böjt minden napjára 56 fontot (kb. 28 kg)⁸ számoltak. Ez összesen — a limitáció készítőjének számítása szerint — az egész böjti időszakra 2240 fontot (kb. 1120 kg), vagyis 22 mázsa 40 fontot tett ki. Az 1651-ben készült böjti limitációban 38,5 fontot (kb. 19 kg), 1656-ban már csak 31 fontot (kb. 15,5 kg)⁹ számoltak napi fogyasztásra, vagyis 1540 (kb. 720 kg) illetve 1240 fontot (kb. 620 kg) az egész időszakra.

Egy dátum nélküli — valószínűleg valamikor 1649 és 1654 között —, Németújváron készült, egy karika viza elfogyasztásáról szóló feljegyzés viszont arról tanúskodik, hogy a böjti limitáció alapján nem lehet meghatározni Batthyány udvarának a negyven napos böjt alatti vízfogyasztását, vagyis azt, hogy mekkora mennyiségű vizát kellett valójában vásárolnia erre az időszakra. Ugyanis ebből egyrészt az derül ki, hogy nemcsak közvetlenül az udvar ellátására kellett vizát beszereznie: küldtek például halat a Sopronban tanuló úrfiak számára¹⁰ (egy alkalommal 50 fontot — kb. 25 kg —, de a számadás nem az egész böjti időszakra vonatkozik, tehát valószínűleg valójában ennél többet küldtek), a németújvári ferences barátoknak (kétszer is, összesen 44 font — kb. 22 kg —, ugyanaz érvényes mint az úrfiak esetén). De magasabb rangú familiárisok is igényelték a limitációban leírtakon felül is vizát. Másrészt valószínűleg a napi fogyasztás is ingadozott attól függően, hogy mikor hányan ettek az udvarban (32 font — kb. 16 kg és 65 font — 32,5 kg között).

A számadásokban szereplő halak fajtája és mennyisége

A számadások kétféle halat különböztetnek meg: a vizát és az apró halat. Az 1650-es és az 1657-es számadások részletezik az eladásokat is, és ebből kiderül, hogy az apró hal alatt 1650-ben csukát, 1657-ben pedig csukát és harcsát értettek. Az elszámolásokat készítő a hal mennyiségét karikában vagy hordóban adják meg. A karikát egyértelműen azonos mértékegységnek tekintik a hordóval, vagyis egy karika egyenlő egy hordóval:

7 MOL P 1322 Földesúri familiára vonatkozó iratok 1276. sz.

8 A magyar font 0,49 kg, a budai font 0,4911 kg (hódoaltságban 0,611 kg). *Bogdán István*: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp., 1991. Függelék.

9 MOL P 1322 Földesúri familiára vonatkozó iratok 1276. sz.

10 Batthyány Kristóf és Pál 1649. augusztus vagy szeptembertől 1654-ig tanultak Sopronban. *Fazekas István*: Batthyány Ádám és gyermekei. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon*. Szerk.: Péter Katalin. Bp., 1996, 94–99. p.

„Az költségnek rendszerént való föl jrasa
9 karika Vizát Tolnaj harminczadón minden
Hordtul per fl 4 d 50 Facit fl. 40. d. 50.”¹¹

Látható, hogy az egy hordóra eső harmincadadót kilenccel szorozza be az irat készítője, amikor a 9 karika vizára számolja ki a fizetett össz harmincadadót. Vagyis azonos mértékegységnek tekinti a kettőt. A számadásokban 1 karika hal általában 10 mázsa volt. Előfordul azonban, hogy csupán kilenc:

„Beszprimben minde[n] Massatul per d 15.
essik 9. massátul avagy 1. Karikatul- fl. 1. d 35.”

Néhány sorral lejjebb az apró halak eladásának elszámolásánál viszont tíz mázsát számol:

„Ezen apro halnak el adássa.
Vólt abba[n] az 25. karikába[n] mássa 250.
egyiket pro fl. 10. Facit fl. 2500.”¹²

Még nagyobb változatosságot mutatott, hogy egy hordóba pontosan hány font halat tettek bele. A „tíz mázsás” hordók súlya 100 és 114 font között ingadozott; feltehetőleg aszerint, hogy mennyi fért beléjük. Az 1652-es számadás beszédes e tekintetben: „Vizának eladása. Volt abban a 6 karikában mázsa 60. Mázsáját szám-lálván pro 18 fl 20 cr. Facit 1100 fl. De mivelhogy némely hordóban több találtaték számlálván mázsáját pro 20 fl. Facit 1200 fl.” (Összesen 9 hordó vizát adtak el, fontját 11 krajcárért.) Úgy tűnik az apró hal esetén jobban ragaszkodtak ahhoz, hogy egy hordóba 100 fontot tegyenek.

Más forrásokból is az derül ki, hogy egy karikába (hordóba) változó mennyiségű halat tettek. A már említett dátum nélküli számadásban például az elszámoló szerint egy karikában 9 mázsa 33 font viza volt. Ez a pontatlanság főleg a hal felhasználásakor adhatott visszaélésre lehetőséget a konyhasáfároknak (a konyha el-látásának ellenőrzésével megbízott alkalmazottak).

A böjt idején Batthyánnak és udvarának, melynek tagjaival együtt főleg Rohoncon vagy Németújváron tartózkodott — mint már említettük — eleinte kb. 22 mázsa vizára, később ennél kevesebbre, kb. 15 mázsára, még később 12 mázsára

---

11 MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. 1651-es számadás. fol. 42.

12 MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. 1652-es számadás. fol. 39.

volt szüksége. (Hangsúlyozzuk: ez nem a tényleges vízfogyasztás, mely ennél valószínűleg valamivel több lehetett). A számadások mértékegységeit használva tehát eleinte kb. 3 karika, később kb. másfél, majd valamelyest többet mint 1 karika vizát kellett beszerezni Batthyány limitációja szerint. Ezenkívül a körmendi uradalom is kért 1 karika halat és más birtokrészeken is szükség volt erre a bőjti eleségre. Ezekről az igényekről a tisztartókkal folytatott levelezések tanúskodnak,¹³ arról azonban, hogy valójában mennyi viza jutott nekik, nincs pontos adatunk.

Mint a 2–3. táblázatban is látható, a számadások szerint egy-egy évben 6–15 karika vizát és 25–40 karika apró halat vittek fel Grácba. Nemsem István 1650-ben a számadással megegyezően 6 karika vizáról számol be. 1653-ban viszont 31 karikáról,¹⁴ erről az évről azonban nem maradt fenn számadás. A levelezésekből egyértelműen kiderül, hogy Batthyány vásárolt a halszállítmányokból néhány karikát adott udvara szükségére: 1653-ban például 1 karikát hagytak a kereskedők Batthyáynak.¹⁵ Nemsem István gyakran sürgeti urát, hogy mondja meg, mennyi halra van szüksége. A számadásokból az derül ki, hogy 1651-ben 1 karika vizát, 1652-ben 1 karika vizát és 1 karika apró halat vett meg Batthyány (csupán a vételi árat fizetvén meg). Az 1657-es számadás a legrészletesebb ebből a szempontból: az utolsó lapon lévő összegzésben leírja, hogy Latos Györgyék összesen 38 halat hoztak (ebből 11,5 viza, 9 harcsa és 17,5 csuka) és ebből 1–1 karika vizát, illetve csukát adtak az úr számára (Batthyány I. Ádám udvarának), 2 karika csukát hagytak Körmenden és 1 karika csukát kapott Szili István.¹⁶ Az előtte lévő elszámolásban csak a Batthyány által az udvara számára megvett 2 karika hal szerepel. Valószínű tehát, hogy a többi esetben is adtak el halat például a körmendi uradalom részére is. Ezt viszont nem jegyezték fel azokban az években. Az is tudható, hogy

13 „Keg[yel]mes uram Nag[yság]od Rohoncra hany karikauat vitet föl Nag[yság]odtul Latos Janos tanusagot varok, it Körmcendenis egy karikauat el kelnc az böitön, tudom Uyyvarolis mind penigh Pinkafcién, imar Nag[yság]od tanusagot varok felölc mihez tartczam magamat.” Nemsem István levele Batthyány Ádámmal. Körmend, 1650. február 17. MOL P 1314.

14 „Keg[yel]mes Uram az mi az Sos halat illetj, egiszert mar ide föl hoztak Vasuara, ma be hozak Körmcendre, egeszeri még Niladon Vannak, azokertis ercmentek megh hozak az a hal 31 karika mind viza.” Nemsem István levele Batthyány Ádámmal. Körmend, 1653. január 28. MOL P 1314.

15 „hát 30 szekeret paranczoltassa Nag[yság]od azkik Gereczben vigiök, miuel az egik karikat Nag[yság]od szamara hadgiak...” Nemsem István levele Batthyány Ádámmal. Körmend, 1653. január 28. MOL P 1314.

16 Szily István Batthyány I. Ádám familiárisa, kit Batthyány komornyikjává tett. Életútját ld. *Koltai András*: Batthyány Ádám és udvara (1625–1659). Doktori disszertáció. 1999.

Batthyány más kereskedőktől is vett vizát. Úgy tűnik, rendszeresen csak úgy engedte tovább a halkereskedőket, hogy előbb maga számára vásárolt az árujukból.¹⁷

A kereskedők

A számadásokban szereplő halkereskedők többsége Bölcskén élt. Bölcskét, a Duna mellett található Tolna megyei települést a XVI. század második felében már mezővárosként említik.¹⁸ Az 1617-ben a palotai urbárium szerint néptelen helyként tartották számon. Tíz év múlva viszont az 1628/1629. évi adójegyzék már 33 házat említ.¹⁹ A levelezésekből kiderül, hogy a számadások idején (1650–1657) a kereskedők Bölcskén laktak. Eközben tehát a város biztosan lakott volt. A mezővárost a középkortól a XVII. sz. végéig a Paksi család birtokolta.²⁰ A XVI. század második felétől kezdve lakói reformátusok lettek és a XVIII. század közepéig azok is maradtak.²¹

A bölcскеi kereskedők vezetője a Latos (másképp Látos) család. A családot már 1580-ban bölcскеi lakosokként írja össze a budai szandzsák (Bölcske ide tartozott)²² és még a XVIII. század során is laktak ott családtagok.²³ Szakály Ferenc La-

17 „Taul az minemő Emberek halal keresketennek azok az el mult napokban ere Uitennek uolna negy karika vizat melynek egyket le rakatam es az Nag[yság]od szamara Tartatam az arat azon kereskedő ember igen Solicitalia uagy peniglen az uizat azért Nag[yság]odtwl Tanusagot Varok mit keöllesik Czellednem es ha Teőb hallat Vinennek Ere Keölle Tartoztantom auagy nem: mert az mint halam megh Tizenniolez karika hal uolna megh Ide hatra.” Jobbágy Jeremiás levele Batthyány I. Ádámnak. Németújvár, 1642. február 1. MOL P 1314 No. 22420.; „Az keőrmendy Tiztartoy Jrt egy leuclet hogy hollosra 18 karika hallat hoztanak miuel az Beőyt el keőzelget. azért Jrtam neky migh Isten Nag[yság]odat haza hoza adyig Tartoytassan egy karika vizat es egy karika maas fele hallat ha Nag[yság]od megh nem Veszy mindenkor Viszha adhatny nekyk azon kereskedeő embereknk.” Jobbágy Jeremiás levele Batthyány I. Ádámnak. Németújvár, 1645. február 6. MOL P 1314 No. 22563.

18 „1561. július 9-én Ferdinánd császár oklevele felsorolja Paksi János, Lajos és Jób birtokait, s a Tolna megyecik között két mezővárosról (oppidum), Paksról és Bölcskéről szól.” *Havassy Péter*: Bölcске története és családjai. Bölcске, 1994. (Bölcскеi tanulmányok) 21. p.

19 *Szilágyi Mihály*: Társadalmi és gazdasági viszonyok a Duna mentén, a török hódoltság korában. In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből*. VIII. köt. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, 1978. 29. p.

20 *Havassy P.*: i. m. 21. p.

21 *Múlt és jelen Bölcskén*. Szerk.: Szabó Géza. Bölcске, 1994. 149. p.

22 *Magyarországi török kincstári defterek*. Ford.: Velics Antal. Bp., 1886–1890. 534. p.

23 *Havassy P.*: i. m. 1. sz. melléklet.

tos Jánost „egészen tisztos formátumú kereskedőnek” nevezi.²⁴ Bár a számadásokban csupán az első két évben szerepel, mégis ő tűnik a bölcskei hal- és marhakereskedés megszervezőjének. A levelek többnyire őt említik név szerint,²⁵ és mindkét eddig fellelt levél aláírása „Latos János és társai”.²⁶ Batthyány I. Ádám is névszerint neki küldte leveleit.²⁷

A családnak több tagja is foglalkozott kereskedelemmel. Latos György általában Latos Jánossal együtt szerepel. Az 1657-es számadásban szereplő bölcskei Latos Balázst Geccsényi Lajos is említi²⁸ mint tanút egy, az 1640-es években lezajlott marhakereskedelemmel összefüggő adóssági ügy kapcsán. Valószínű tehát, hogy ő is már régóta kereskedett, de a Batthyány I. Ádámmal együtt folytatott halkereskedésben csupán 1657-ben vett bizonyíthatóan részt.

Ugyancsak Geccsényi Lajos említi Latos Mihályt, aki 1609-ben juhokkal, 1621-ben sertésekkel kereskedett. Geccsényi fehervárinak mondja őt.²⁹ 1604-ben viszont Bölcskén szerepel egy Latos Mihály. Valószínűnek látszik a két személy azonossága és az, hogy Latos Mihály éppen az 1604-ben, a lánya ellen elkövetett erőszakoskodás miatt költözött el Fehérvárra.³⁰

24 *Szakály Ferenc*: A mohácsi csatától a szatmári békekötésig 1526–1711. In: Tolna mezőváros monográfiája. Tolna, 1992. 93–174.p

25 Nemsem István levele Batthyány I. Ádámmal. Körmend, 1650. február 17., 1650. február 24. MOL P 1314; Fejér András levele Batthyány I. Ádámmal. 1651. február 27. MOL P 1314 No. 13586.; Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámmal. Veszprém, 1652. június 2., 1652. szeptember 30., 1652. december 20., 1653. április 24., 1653. április 24.

26 Latos János és társai levelei Szili Gergelyhez. É. n., illetve 1655. október 17. MOL P 1314 No. 28552., No. 47485.

27 „Kett Rendbeli Leuclett Vettem Nag[yság]odnak elsoben az Battjaniak hoztak megh az Nag[yság]od Levelejt mely az Budaj Vezernek, Fejervari seregeknek es Latos Janosnak szollottanak, fogokat ala küldöttem.” Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámmal. Veszprém, 1652. december 20. MOL P 1314 No. 47462.

28 *Geccsényi Lajos*: Győr kereskedelmi kapcsolatainak történetéhez a XVII. században. In: Győri Tanulmányok. Emlékkötet. Győr, 1993. 105. p.

29 Uo. 109. p.

30 „Emerici Toth ...: hogy cő bizonynyal tudná azt, hogy Vargha Bálint fiát, Szalai Mátyásné, Szabó Balázsnét és Latos Mihály leányát, úgy mint azon Vargha Bálint társai felcségit, deli Markó meg fogdozta és fogva vitte szigethben, és el sem csesztette addigh, migh nem az sarc pénzt éppen megh nem atták a deli Markónak, és hogy cőis akkor Bölcskén lakott volna, töröktül és Eörsi Pétertül függvén.” 1604. szeptember 11. A győri káptalan tanúvallatása azokról a hatalmaskodásokról, amcleyket a hajdúk Varga Bálint bölcskei lakos és társai kárára 1601-ben elkövettek. Jelzete: MOL P 590 Rudnyánszky család levéltára Fasc. 24. No. 443. Kiadva: *Havassy P.*: i. m. 2. sz. melléklet 69. p.

Szili Gergely 1657-ben ír egy Latos Istvánról, aki posztvásárlás miatt érkezett Veszprémbe, ahol Eörsi István elfogta és tömlőbe vetette (Latos Mihály lányát is egy Eörsi, Eörsi Péter zaklatta 1604-ben). Latos István is üzleti kapcsolatban állhatott Batthyány I. Ádámmal, legalábbis erre utal az, hogy végül Batthyány közbenjárására szabadult ki rabságából.³¹

A bölcskei kereskedők közül Latos János (1650, 1651), Latos György (1650, 1657), Keresztes István neve szerepel a már említett 1648/1649. évi marhakereskedéséről vezetett füzetben, vagyis ők biztosan kereskedtek marhával is. Érdekes, hogy Nemsem István körmendi tisztartó még akkor is „halas embereknek” nevezi őket, amikor ökröket hajtanak fel Körmendre.³² A többi bölcskei neve csupán a halkereskedésben fordul elő: Böröczki (Bereczki) Péter (1650, 1651, 1657), Győrfi András (1650, 1651), Latos Balázs (1657), Deák Tóth Mihály (1652, 1657), Keresztes Mihály (1651), Keresztes Gergely (1651) és Bán Jónás (1650).³³

Útvonal

Mind a vizát, mind az apró halat hódoltsági területen, a halban gazdag Duna mellett vásárolták: a tolna megyei Nyéken,³⁴ Faddon,³⁵ Földváron,³⁶ Györkön³⁷ és a baranya megyei Laskón,³⁸ innen Battyányba³⁹ vitték. Ettől kezdve az útvonal min-

-
- 31 Szili Gergely levelei Batthyány I. Ádámmal. Veszprém, 1657. május 27. június 28. MOL P 1314 No. 47493.; No. 47495.
  - 32 „Az Halas emberek közül egyik Keresztes István nevet 13 Ökröt de mivel Nag[yság]od ennekem meg paranczolta hogy reá vigiaztassak, s az Nag[yság]od híre nélkül sem[m]i kereskedő embert es ne bocsassak im egy katonát vele atam es Nag[yság]odhoz föl kültem mivel Graczbán akar menni az ...” Nemsem István levele Batthyány Ádámmal. Körmend, 1648. június 18. MOL P 1314.
  - 33 MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. fol. 31–41.
  - 34 Nyék (Alsónyék) — helység Tolna vm.-ben (Tolnától délre)
  - 35 Fadd — helység Tolna vm.-ben a Duna mellett (Tolnától északra)
  - 36 Földvár (Dunaföldvár) — helység Tolna vm.-ben a Duna mellett (Tolnától északra)
  - 37 Györk — helység Tolna vm.-ben (Tolnától délre). Ld. *Szakály Ferenc*: Források Tolna megye XVII. századi történetéhez. In: A Szekszárdi Béri Balogh Ádám Múzeum évkönyve, 4–5. (1973–1974) 277., 280. p
  - 38 Laskó — helység Baranya vm.-ben a Duna mellett. Tolnától messze délen, majdnem a Drávánál.
  - 39 Battyány (Csíkvár néven is említik, ma Szabadbattyán).

dig azonos: Battyány, Veszprém, Vámos,⁴⁰ Vázsony,⁴¹ Tüрге,⁴² Vasvár,⁴³ Ilz⁴⁴ és végül Grác. Az útvonal hódoltsági része attól függött, hogy milyen messziről hozták a halat. Többnyire azonban egy ideig követte azt a kereskedelmi utat, amit Szakály Ferenc a pécs–radkerburgi út csatlakozásának nevezett Tolna és Földvár felé (Faddot és Bölcskét is érintve).⁴⁵

A kereskedés haszna

Az üzletbe a négy évben közel azonos összeget fektettek be a halkereskedelemben: 3260 és 3820 forint között (lásd 1. táblázat). Nincs annak nyoma, hogy Batthyány valaha pénzzel is beszállt volna a vállalkozásba, a befektetett összeg tehát feltehetőleg a kereskedőké volt. A befektetett összeg egyrészt állandó (minden alkalommal előforduló) költségekből, másrészt alkalmi (csupán egy-egy számadásban szereplő) költségekből tevődött össze.

Év	Összköltség	Eladási ár	Össznyereség	Batthyány Ádám része	költség / nyereség ⁴⁶
1650	3641 fl 47 d	4170 fl 33 d	528 fl 86 d	176 fl 29 d	9,6%
1651	3266 fl 81 d	3848 fl 40 d	581 fl 61 d	193 fl 87 d	11%
1652	3816 fl 22 d	4348 fl	531 fl 78 d	177 fl 26 d	9,2%
1657	3589 fl 72 d	3709 fl 36 d	119 fl 64 d	39 fl 88 d	2,2%

1. táblázat. A halkereskedés költségei és a nyereség megoszlása

40 Vámos (Nemesvámos) — helység Veszprém vm-ben.

41 Vázsony (Nagyvázsony) — helység Veszprém vm-ben.

42 Türgyc (Tüрге) — helység Veszprém vm-ben.

43 Vasvár — helység Vas vm-ben.

44 Ilz — helység Ausztriában Gráctól keletre.

45 Szakály Ferenc: A Dél-Dunántúl külkereskedelmi útvonalai a XVI. század derekán. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 4. (1973) 57. p.

46 A kereskedők nyeresége, levonva Batthyány Ádám részét.

Az állandó költségek közé tartozott a halak ára, a szekérbér, a vámok, a harmincadok, a hidpénzek, Grácban fizetett hordónkénti 1–1 forint a bírónak és a halat ki-mérő mészárosnak és 33 dénár a „begmesternek” (waagemeister — valószínűleg mázsálómester német nevének torzítása⁴⁷).

Alkalmi költségként szerepel többek között Grácban a vendégfogadóban a ha-las hordók tárolásáért fizetett összeg, egy-egy szakaszon kísérő katonáknak (törö-köknek és magyaroknak egyaránt⁴⁸) adott pénz, a kereskedők saját költségei, tö-röknek valószínűleg adó fejében vett csimaszin⁴⁹ ára. Az alkalmi költségek egy ré-sze inkább csak abban volt alkalmi, hogy nem mindig írták bele a számadásba. Nem valószínű ugyanis, hogy a kereskedők egyes utazásokon egyáltalán ne költöt-tek volna magukra. Nem derül ki, mitől függött, hogy mikor, milyen költséget vet-tek be a számadásba.

Az egy karikára eső összköltséget nézve egy-egy karika vizára — mivel drágáb-ban lehetett beszerezni — többet kellett kiadni, mint az apró haléra. Viszont a vizát drágábban is lehetett eladni és nagyobb volt rajta a nyereség (lásd 2. táblázat).

Év	Hordó (db)	Egy hordó viza			
		Vétel	Összköltség	Eladás	Nyereség
1650	6	120 fl	168 fl 19 d	210 fl	44 fl 81 d
1651	9	120 fl	133 fl 84 d	225 fl ill. 201 fl	69 fl 82 d
1651/2	6	120 fl	174 fl 9 d	201 fl 6 d	26 fl 7 d
1652	6	120 fl	179 fl 3 d	200 fl	20 fl 6 d
1652/2	3	120 fl	171 fl 74 d	216 fl	44 fl 26 d
1657	9	117 fl	158 fl 70d	166 fl	7 fl 3 d

2. táblázat. A vizakereskedelem költségei és nyeresége hordónként⁵⁰

47 A 'begmester' kifejezés azonosítását Gecsenyi Lajosnak köszönhetem.

48 1651-ben: „későró katonáknak az kik Hollosig késérték őket attam 7 fl 50 d.”, „földvári török-nek, hogy Laskora késerte őket attam 4 fl 50 d”; 1650-ben: „Györfi András úgy adja be szám-adásban, hogy terek és magyar keseronck azon kiveli maga kulcsege teb tarsaival együtt téssen: 39 fl 20 d” MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. fol. 31–41.

49 Csizmazin: egy posztófajta. 1652-ben: „Item töröknek 6 réf csimaszint essik egy hordóra 5 fl id est”. MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. fol. 31–41.

Év	Hordó	Egy hordó apró hal			
		Vétel	Összköltség	Eladás	Nyereség
1650	35 db	25 fl	74 fl 6 d	84 fl	11 fl 40 d
1651	7 db	40 fl	90 fl 28 d	114, 2 fl	23 fl 92 d
1652	25 db	35 fl	89 fl	100 fl	11 fl
1657	22,5 db	35 fl	75 fl 41 d	88 fl	12 fl 59 d

3. táblázat. Az ún. apróhalkereskedelem költségei és haszna hordónként

Mint már említettük, a halakat a hódoltságban lévő Duna melletti településeken vásárolták. A viza ára viszonylag állandó volt: 1657 (ekkor 117 forint) kivételével minden évben 120 forintért vették. Az apró hal ára — jól kifejezve ezzel is, hogy „közönséges” halról van szó — ennél jóval alacsonyabb volt és ingadozott: 25 és 40 forint között (lásd 2. táblázat). A viza ára az összes költségnek a 67–70%-a, az apró halnál ugyanez 33–39%.

A kereskedők a halas hordók elszállítására szekereket fogadtak. A szekerek nem vitték végig az útvonalon a halat, hanem csupán egy-egy szakaszra vállalták a szállítást. 1650-ben például — ahogy kiderül Nemsem István körmenti tisztartó Batthyány I. Ádámnak küldött leveleiből — a „halas emberek” Hollóson és Szezsödön fogadtak szekereket, hogy a Veszprémben hagyott halaikat tovább vigyék Grácig.⁵¹ A számadások szerint ebben az évben a vizát Laskón vették, ahonnan szekerek Bölcskéig vitték, majd innen Veszprémig. Veszprémből a felfogadott szekerek már egészen Grácig szállították az árut. Az apró hal esetén csupán Kehidától⁵² Veszprémig, majd onnan Grácig fogadtak más szekereket. Általában nem jellemző, hogy Veszprémig fogadjanak fel szekereket. Sokkal gyakoribb,

50 1651-ből és 1652-ből két számadás maradt fenn. Az 1651. évi első számadásban 1 hordó vizát 225 fl-ért, 8 hordót pedig 201 fl-ért adtak el, a nyereséget a 9 hordó átlagából számoltam ki. Ebben az évben nem írtak fel számos olyan költséget (pl. kísérek ételc, kísérek katonák fizetése stb.), ami a többi számadásban szerepel. Ez lehet az oka a nagyobb nyereségnek.

51 „Besprimben hoztanak 29 karika halat, Szeczödön es Hollosokon szekereket fogattanak holnap este küldönek az halakert magokis fölmennnek Nag[yasag]od konyhaia szükségere hany karikaval kel megh hagiátom benne, s miczoda halat s azt mongiak hogy hat karika vizanal töb ninczen az töby mind közönséges hal csuka es ponty az it valo város szükségereis egy karikaua köl hadny Nag[yasag]od io akaratiabul ittis kel.” Nemsem István levele Batthyány Ádámmal. Körment, 1650. január 14. MOL P 1314.

hogy a hódoltságból egy vagy két megszakítással Vámosig, majd onnan Grácig. Bár az útvonal Battyántól Grácig biztosan mindig ugyanaz, nem beszélhetünk azonos „szekérváltási” helyekről.

A szekérbér összege természetesen függött attól, hogy milyen messziről szállították a halat. A viza esetén a szekérbér a karikánkénti összköltségek 15–21%-t, az apró hal esetén a 43–45%-t tették ki. A különbség abból adódik, hogy a szekérbér nem függött attól, hogy vizát vagy apró halat szállítottak, így az apró hal viszonylag alacsony értéke mellett a szekérbér nagyobb hányadot képezett. 1653-ban — amikorról nem maradt fenn számadás — Nemsem azt írja urának, hogy ha Batthyány saját jobbágyaival viteti el a halakat Körmendről Grácig, akkor a halkereskedők karikánként 15 forintot fizetnek neki. Az is kiderül a levélből, hogy egy karika halat egy szekéren szállítottak, legalábbis erre utal, hogy a kereskedők 30 szekeret kérnek Batthyánytól a 30 karika hal továbbviteléhez.⁵³ A számadásokban is egy karika hal összköltségének kiszámításakor (már amelyik évben e rendszer szerint számolnak) egy szekér bérét adják hozzá a többi költséghez. A szekerekről nem sok derül ki: feltehető a kereskedők fent említett kérése alapján, hogy Batthyány máskor is vitette jobbágyaival saját birtokairól tovább a halakat. Erre utal az is, hogy 1657-ben a kereskedők szekérbért is fizettek Batthyánnak.⁵⁴ Egyszer pedig feljegyzik, hogy hat szekér bére egy tallérral több volt, mivel ezek szekeresei nemesek voltak.

A kereskedőknek bizonyos helyeken belső vámot kellett fizetniük árujuk után. A vám a viza esetén 1–2%-a, az apró hal esetén pedig 5%-a az összköltségnek. A vám sem függött a halak értékétől: a vámhelyeken mindkét halfajta után ugyanannyit fizettek. Állandóan fizettek vámot Csíkvárnál (1 forint 20 dénár), Veszprémnél (50 dénár), Vázsonynál (50 dénár), Ilcznál (75 dénár), Nevesden (5 dénár), Grassán (5 dénár) és Grácnál (60 dénár). Alkalmanként Türijénél (50 dénár),

52 Nem azonos a zala vm-i Kehidával. Talán egy azóta eltűnt település Tolna vagy Baranya vm-ben.

53 „Keg[yel]mes Uram az mi az Sos halat illietj, egiszcrit mar ide föl hoztak Vasuara, ma be hozak Körmendre, egiszcri még Niladon Vannak, azokertis crtementek megh hozak az a hal 31 karika mind viza. Azert ha Nag[ság]pd maga Jobagiual vitetti el, hát 30 szekeret paranczoltassa Nag[yság]od azkik Gereczben vigiök, miuel az egik karikat Nag[yság]od számara hadgiak. Egik, egik karika haltul 15 forintot adnak im Keg[yel]mek a halas emberek nalam vannak Nag[yság]odat keretik hogy Nag[yság]od az szekereket ne kesleltetne, mennel hamarab el vihetenek annal job volna.” Nemsem István levele Battyány Ádámhoz. Körmend, 1653. január 28. MOL P 1314.

54 „Uram ő nagysága szekérbére térszen 512 fl” MOL P 1322 Kereskedelem. 168. cs. 1657-es számadás.

Hidasfalván (5 dénár), Újpalánknál és Vasvárnál (5 dénár). Nevesden, Grassán és Hidasfalván hídpénzt kellett fizetniük.

Az 1652-es út esetén maguk összegezték a költségeket szekérbér, vám, harmincad címszavak szerint. Itt a vám alatt a hídpénzeket, a gráci bírónak és a (halat kímélő) mészárosnak, a begházban (vagyis mázsálóház) fizetett összeg is szerepel. Ezeket is a vám alá sorolva természetesen magasabb arány jön ki a vámtételre, mivel a gráci bírónak és mészárosnak minden hordótól mindig 1 forintot fizettek. A begházban (vagy begmesternek) hordónként 33 és 51 dénár között fizettek.

Külkereskedelmi határvámot, ún. harmincadot a számadások szerint Tolnán és Veszprémben (csak 1652-től) kellett fizetniük, Hollóson⁵⁵ (1651-ben) és Radafalván⁵⁶ (szintén 1652-től) pedig félharmincadot.⁵⁷ 1651-ben az apró halakat Laskón, 1657-ben a vizát Földváron vásárolták. E két esetben Földváron is fizettek harmincadot, 1652-ben pedig Kehiben,⁵⁸ vagyis a hódoltsági területről kihozott áru után is fizettek harmincadot, még hozzá a töröknek. A kereskedők nyeresége — leszámítva Batthyány részét — 1650-ben 9,6%-a volt a befektetett összegnek, 1651-ben és 1652-ben 11%, 1657-ben pedig csupán 2,2%-a. Batthyány mindig a nyereség egyharmadát kapta. Így 1650-ben 176 ft-ot, 1651-ben 193 ft-ot, 1652-ben 222 ft-ot, 1657-ben 40 ft-ot nyert az üzleten (lásd I. táblázat). Zimányi Vera számításai szerint Batthyány I. Ádám a marhakereskedésből 1648/1649-ben 1998 forint nyereségre tett szert.⁵⁹ Ehhez képest csekélynek tűnik e halkereskedésből való részese-dése (176–222 ft). E csekély összeg felveti a kérdést, hogy miért vett részt Batthyány e számára nem túl nagy hasznot hozó (körülbelül egy tisztartójának éves fizetésével azonos nagyságú⁶⁰) üzletben. Egyrészt feltételezhető, hogy a különböző

55 Hollós — a határtól ugyancsak beljebb, a török hódoltság irányából jövő utak ellenőrzésére az 1647. évi 89. tc. alapján felállított ikervári hivatal hét kirendeltségének egyike. Vö.: *Gecsenyi Lajos*: Nyugat-Magyarország kereskedelmi viszonyai egy harmincadvizsgálat tükrében (1668). In: Győri Tanulmányok, 1995. 53–66.p.)

56 Radafalva — Nedelic fiókja. *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp., 1946. 218. p.

57 Félharmincad — az 1635. évi I. törvénycikk a rendes vámon felül külön félharmincad szedésére adott engedélyt, amit kizárólag a végváraakra költhettek. A félharmincadot is a harmincad-hivatalok szedték, de külön számoltak róla a kamarának. *Ember Gy.*: i. m. 218–219. p. A félharmincad alól a nemesek sem voltak mentesek. Vö.: Magyar történelmi fogalomtár. I. köt. A–K. Szerk.: Bán Péter. Bp., 1989. 177. p.

58 Valószínűleg a már említett Kehida.

59 *Zimányi V.*: i. m. 65. p.

60 Rohonc-szalónaki tisztartója évi 150 forintot kapott a prachendája mellé, a németújvári pedig 200-t. MOL P 1322 Földesúri familiárisok.

alkalmazottait pazarlásuk miatt rendszeresen megdorgáló főúrnak a kis nyereség is fontos jövedelem lehetett. Másrészt feltehető az is, hogy udvarának hallal való ellátását óhajtotta biztosítani azzal, hogy ily módon is támogatta a hal beszerzését a hódoltságból. Ennek ellentmondani látszik az a levél, melyben körmendi tisztartója az iránt érdeklődik, hogy a Veszprémből Hollósra érkező nyolc karika halat tovább engedje Grácba, vagy pedig szüksége van valamennyire belőle Batthyány udvarának. Ebből ugyanis az derül ki, hogy Batthyány más forrásból — más kereskedőktől — is tudott halat szerezni.⁶¹ Viszont az is biztos, hogy nemcsak e számadásokban leírt mennyiségű hallal kereskedett. Lehetett tehát nagyobb is a haszna.

A kereskedők részéről egyértelmű, hogy miért vonták bele Batthyány I. Ádámot üzletükbe. Akárcsak a marhakereskedés esetén, a halkereskedelem hasznából is „kedvezmények és védelem nyújtása miatt részesedett”⁶² a haszonból. Erre utal Latos János két levele és Szili Gergely számtalan írása, amelyekben Batthyáynak Latosék kéréseit közvetíti. Ezekből nyilvánvaló, hogy a hódoltsági területen való biztonságosabb áthaladáshoz Batthyány adott pápens levelet és a végvári kapitányok hatalmaskodásaitól is az ő levele védte meg a bölcskei kereskedőket.⁶³ Valószínűleg dunántúli főkapitányként elegendő tekintélye és hatalma volt, melyet mindkét oldalon tiszteletben tartottak. Így is előfordult azonban, hogy Batthyány — illetve familiárisa Szili Gergely — csupán hosszú követelődzés után tudta behajtani a Veszprémben az ottani vár kapitánya által lefoglalt vizák árát.⁶⁴ Batthyány hozzájárulásának értékét legjobban az a Batthyány halála után, 1660-ban kelt levél mutatja, amelyben Szili Latos Jánosék nevében arra kéri Batthyány Kristófot, Batthyány I. Ádám fiát, hogy a régi szokás szerint küldjön úti levelet és írjon a végvári

61 Nemsem István levele Batthyány I. Ádámhoz. Körmend, 1650. február 17. MOL P 1314.

62 *Zimányi V*: i. m. 61. p.

63 „Kölletik Nag[yságo]dat megh talalnom, mjvel az Halas emberek talalanak megh Levelekkel, szovalis izentek ... az a Nagod klmes jo akarattja egz utj Pasus Leveletis kivanak Nag[yságo]dtul; aztis kivanak hogy az veghbely kapitanionakis iratna Nag[yságo]d kjvalkepen ide Beszpremben hogy joszagokban ne tennenek haborettest es halajinak ell vetelett;” Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámhoz. Veszprém, 1655. december 18. MOL P 1314 No. 47485.

64 „Nag[yságo]datt erőll Kölletck Requivallnom az Mjnmű halakatt az Bőczkejek vjttenek Volna Nagodnak, Ugi mint 32 karjkaua, az it Valo Kapitan Uram Ugy mint Beszpremi Janos Uram, Le vett kett karikavall bene, ugy Vagyon az egike[n] alkumra ment az Bőczkejekkel, de az masikatt mikor le vette hatalmasull, az Boczkejek itben nem Voltanak, En Czajagi Urammal az hall fölől, kertük w kmetüll hogy föl! szabadecza ű klme, de semmj uttal nem akarta w klme föl szabadettanj; Nagod mit czelekeszik fölőle azt Nag[yságo]d tudgya, az Tőb halakall imar föl erkeznck az Nagod Tisztatojnak Jobbagi Uramnak es Nemsem Urajmeknak irtam fölőle hol talalljak az Nagod szekerej.” Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámhoz. Veszprém, 1649. február 17. MOL P 1314 No. 47420.

kapitányoknak is. Ugyanis az előző évben, amikor a bölcseik a Batthyányak levelei nélkül próbálkoztak a kereskedéssel, a veszprémi kapitány 6 karika halat (vásárlási értéke 720 ft) rekvirált el.⁶⁵ Nemcsak a töröktől illetve a végvári kapitányoktól védő levélre volt szükségük Batthyánytól a „halas embereknek”. Nemsem István tiszttartó írja Körmentről urának 1650-ben, hogy Latos György úti levelet kér tőle.⁶⁶ Ez a levél mentesíthette a kereskedőket a vámoktól a Batthyány birtokokon. Viszont nem mentesültek sem a radafalvai félharmincad, sem az 1652 óta létező veszprémi harmincad alól.

Batthyány kapcsolatai révén azt is megtudta érdeklődni, hogy szükség van-e halra Grácban vagy nincs. Tapolcsányi János németújvári számtartó és Jobbágy Jeromos tiszttartó leveleiben többször jelentik uruknak, hogy Grácban van-e kereslet a halra vagy nincs.⁶⁷ Ha még december–január–február idején (viszont a negyven napos böjt előtt) érdeklődött, akkor Latosék is eszerint „hoztak fel” halat.⁶⁸ Ha áprilisban, akkor a negyvennapos böjt után megmaradt készleteit vitette Grácba eladni Batthyány.⁶⁹ Legalábbis a fent említett levelek erre utalnak. Az is előfordult,

65 Szili Gergely levele Batthyány Kristófnak. Veszprém, 1660. november 11. MOL P 1314. No. 47503.

66 „... uramnak akaram ertesere adnom az Halas emberek ugy mint Latos Giorgy ma erkezenek hozam, uty levelet kertek tuilem Besprimben hoztanak 29 karika halat ...” Nemsem István levele Batthyány I. Ádámmal. Körment, 1650. január 14. MOL P 1314.

67 „Az mi az Soos hal dolgat illetj sohun semmi ara nincs az halnak, az Forget Grietze kültem azt referal hogy ha ingyen adnak nem engedninc Varosba be venni, mert valamenny hal Varosba maradot husvet utan mind Muraba be hantak.” Tapolcsányi János levele Batthyány I. Ádámmal. Németújvár, 1641. május. 2. MOL P 1314; „az hal felcöl megh Ertettem azert Nagos Uram en egyeberant fel nem kültem Uolna de miuel csak akkor jüt és monda hogy fel karka Uizanal Teöb sintsen ottfen Grätzben hanem küldgiük fel el kel megh husuet cleöt mint azonaltal az Nagod parantsolattya szerint egy Louas Postat kültem Utanna ha kepzenne hogy el nem köllne azon szekereken mindgyart Uiszha hozza azon leszcek hogy Nagod abbul kart nem Val.” Jobbágy Jeremiás levele Batthyány I. Ádámmal. Németújvár, 1642. április 7. MOL P 1314 No. 22435.

68 „Kölletik Nag[yságo]dat megh talalom, mjvel az Halas emberek talalanak megh Levelekel, szoival izentek hogy imar az karika Halakatt el kesztettek, mint egy 25 karjkaval, avagy talam töbjs Leszen az hal pedig mind viza, s Nag[yságo]dtul akarnak ertenj hogy ha föl vihesscke avagy Nem, igaz hogy Bőczken ü közötttek az Pestis megh nem volt; ük azt kjvanan hogy Greczben vihetnek, Nag[yságo]d mjvel biztattja ükett,” Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámmal. Veszprém, 1655. december 18. MOL P 1314 No. 47485.

69 „Az minémeö három karika hal vagion megh be Szova az Uyhazi alatt Valo Boltban, azzal így cselekedgicnek ... egj karikat ... Greczbenis tudakozák megh ha megh veszik vigiek adá es adgiak ell az mint legh iobban lehet az ket karikához penigh iol lasanak, hogy kart ne Valliunk benne, mert io Néven nem vesszük Valamj job helre kel tennj.” „Németuivári Gondviselőknak

hogy Latosék nem kapták meg időben Batthyány levelét, ezért Komáromba vitték a halat eladni.⁷⁰

Az alább közlendő számadások ismételten bizonyítják, hogy a hódoltsági területek és a Királyi Magyarország kapcsolata több területen is szoros maradt. Mint már eddig is ismert volt a két országrész között továbbra is létezett kereskedelmi kapcsolat. A törökök is szedtek harmincadot, alkalmazva a hódoltsági területen a magyar vámrendszert. Látható, hogy a Királyi Magyarországon élő magyar főúr — aki egyben dunántúli kerületi és Kanizsával szembeni végvidéki főkapitány is volt — a hódoltsági területen is jelentős befolyással rendelkezett. Ezt bizonyítja, hogy pátenstevele a török uralta területen is megvédte a kereskedőket az erőszakoskodástól. Ha a kereskedők különösen veszélyesnek vélték az utazást, a hódoltsági területen török, a Királyi Magyarországon pedig magyar katonákat fogadtak saját maguk és árujuk védelmére (1651–52-ben).

Felvetődik a kérdés, hogy a csak a Dunában található víza mellett miért hoztak a hódoltsági területről közönséges halnak számító csukát és harcsát is. Sőt néha igen messzire elmentek értük, miközben a vizát közelebről szerezték be. Ennek a hal „szűkös volta” lehetett az oka. Erre számos más korabeli forrás is utal. Főleg a levelezésekben és tisztartói utasításokban találkozhatunk gyakran e kifejezéssel. Grácban kelendő lehetett a „közönséges” hal is, és mivel a Királyi Magyarországon „szűkösen” volt, a hódoltsági területen is megérte beszerezni és eladni.

Jól látható, hogy e számadások és a halkereskedéshez tartozó többi forrással kiegészítve érdekes részletekkel szolgálnak, de továbbra is nyitva hagynak néhány kérdést. Például: miért vett részt Batthyány I. Ádám a halkereskedésben, mennyi hallal kereskedett valójában, mennyi volt udvarának valós halfogyasztása? E kérdésekre talán újabb eddig fel nem lett források bevonásával adható pontosabb válasz.

---

miben köölsssek foglalatoskodni mgih Dunantul iarunk.” 1641. április 14. (MOL P 1322 Instructiók. No. 42. fol. 368.)

70 „mitt paranczollyon Nag[yságo]d az Halak felől mcgh erttettem, en Nag[yságo]s Uram az Nag[yságo]d levelett mihelen kezemhez gyűtt masnap bizonios Battjanj Polgar által ala küldöttem Latoscknak magamis irtam nekik hogy föl hozak az halakatt; de nem tudom mjre tekintucn az halakatt mind el vittek Komaromban az Nag[yságo]d Levele nem erte hazoknal ükett es így bar azok ne bizck Nag[yságo]d.” Szili Gergely levele Batthyány I. Ádámhoz. Veszprém, 1656. február 7. MOL P 1314 No. 47487.

FÜGGELÉK

Dunántúli halkereskedők számadásainak Batthyányi Ádám részére készített kivonatai

1.

1650. április 9.

Anno 1650 die 9 Aprilis, Bucskén lakozó Latos Janos, Latos Görgi, Bereczky Peter, Giorffy Andras es Ban Jonás az minemő sos halat Attanak el Greczben, in Anno eiusd[em] mely hal uolt negiuen egi karikaua, idest — No. 41. Aruluvalo számadások: 20

1. Tablay az hal megh uetelének es minden fele kulczegnek

1. vizánnak megh vetele es minden nemo külczege

Kehiben minden hordonak megh vetele eset	fl. 120	
Ugian ot minden hordotul harminczadot	fl. 4	d. 50
Cykuari vamon	fl. 1	d. 20
Veszprimi vamon	fl. -	d. 50
Vasoni vamon	fl. -	d. 50
Kehidatul fogua Bezprimigh egi szekeresnek	fl. 5	d. 50
Beszprimtul fogua Grécigh egi szekeresnek	fl. 22	d. -
Gréczi vamon minden hordotul	fl. -	d. 61
Ilci vamon minden hordotul	fl. -	d. 75
Gréczi Begh mesternek minden hordotul	fl. -	d. 35
Greczi Birónak minden hordotul 10 funt hal		
minden funtiat szamlaluan kraiczar No. 11	fl. 1	d. 83,5
Mezarosnak az ky ky merte	fl. 1	d. -
Radafaluay harminczadon jo pínzul	fl. 3	d. 75
Vas uarat, Grasan es Niuesden per d. 5	fl. -	d. 15
Tartasert minden hordotul vendegh fogadó	fl. 2	d. 50
Summa facit	fl. 165	d. 19,5

2. Az Apro halnak megh vetele, es minden nemo kulczege

Minden hordonak megh vetele eset	fl. 25	
Fulduari harminczadon minden hordotul	fl. 1	d. 50
Uy palanky vamon	fl. -	d. 25
Laskotul fogua Buczkeigh egi szekeresnek	fl. 6	d. 60
Buczketul fogua Bezprimigh	fl. 5	d. 50
Cykuari vamon	fl. 1	d. 20
Vezprimi vamon	fl. -	d. 50
Vasoni vamon	fl. -	d. 50
Ilezi vamon	fl. -	d. 75
Grecy vamon	fl. -	d. 61
Greczi Bogh mesternek minden hordotul	fl. -	d. 35
Greczi Bironak minden hordotul	fl. 1	
Gréczi mészárosnak az ky ky merte	fl. 1	
Radafaluay harminczadon jo pinzul	fl. 2	d. 25
Vasuarat, Grasan, es Neuesden p. d. 5	fl. -	d. 15
Az tartastul miuel hogi vendegh fogadoban		
kellet fizetnunk	fl. 102	d. 50
efile minden karika haltól	fl. 2	d. 50
Bezprimttul fogua Grecig egi szekeresnek	fl. 22	
<hr/>		
Summa facit	fl. 71	d. 66

2.

1650. április 9.

Anno 1650 a die 22 January usque ad diem 9 Aprilis Anni eiusdem Greczben ezen sos halnak el adasarul ualo extractus:

1. Elsőben attunk el uizat hordoual	No. 6	
funtiat aduan per cruciferos	No. 11	
Tezen az ara		fl. 1262

2. Atunk el Cukat hordoual	No. 23		
Funtiat aduan per cruciferos	No. 6		
Tezen az ara		fl. 2300	
3. Atunk el Cukat hordoual	No. 1		
Funtiat aduan per cruciferos	No. 5		
Tezen az ara		fl. 83	d. 33,5
4. Atunk el Cukat hordoual	No. 6		
Funtiat aduan per cruciferos	No. 4		
Tezen az ara		fl. 400	
5. Atunk el ataliaban Cukat hordoual	No. 1		
Pro		fl. 60	
6. Atunk el ataliaban Cukát hordoual	No. 1		
Pro		fl. 50	
7. Atunk el ataliaban Cukat hordoual	No. 1		
Pro		fl. 15	
8. Item muraban és az varos arkaban			
hantunk el Cukat hordoual	No. 2		
miuel hogi megh bidesedet uolt			
<hr/>			
Summaia az hálnak tezen hordoual	No. 41		
Az el adasa in Summa Tezen		fl. 4170	d. 33,5

Az halaknak megh vetele es minden nemő kulcege, az mint Tablabul ky teczik, minden karika hal meni kuczegel jut Grezigh

1. Hat hordo vizának megh vetele és minden		
nemo kulcege eset	fl. 991	d. 17
2. Harmincz eot hordo apro hálnak megh vetele		
es minden nemo kolcege eset	fl. 2508	d. 10
3. miuel hogi 12 karika haltul, minden szekeresnek		
atanak tebet p. fl. 5 mint az tebinek	fl. 60	
4. Latos Janos adot Szekzardy Bonfi mihalinak		
hogi 12 karika halat besozta	fl. 21	
5. Giorfi Andras ugi agia be szamodasban hogi		
Torok és magyar keseronek azon kively		
maga kulcege teb tarsaiual egiut tene	fl. 39	d. 20

6. Latos Giorgis ugi agi be számodasaban, hogi az hal melet megh fel hoztak kultit uolna	fl. 22
Summaia az megh uetelnek es minden fele kulczignek	fl. 3641 d. 47
Maradna az nieresegre	fl. 528 d. 86,5
Ezt harom rezre megh oztuán esik, egi egi, személyre	fl. 176 d. 29

3.

1651. február 9.

Anno 1651. a die 9 Febr[iarius] usque ad diem 18 Marty. Böcsken lakozo Latos Janos, Beöreöczky Péter, és Györfi Andras. Az minemeő Soos halat attanak el Greczben ugymint No. 22 karikavall.

9 karika Vizának minden karikának megvétele maguknak fateallassa szerénth Tall: No. 80	fl. 120
In Summa computalva[n] teszen	
9 karika Vizanak az ara	fl. 1080
Item Apró Hálnak meghvétele minden karikaial per fl. 40.	
Teszen az hét karikanak az ara	fl. 280
Summa mindaz kétféle Hálnak meghvetele Facit	fl. 1360

Az költséghek rendszerént való föl jrasa

9 karika Vizát Tolnaj harminczadón minden Hordtul per fl. 4 d. 50 Facit	fl. 40 d. 50
Hollosj Fél Harminczadón minden Hordotul per fl. 1 Facit	fl. 4 d. 50
Radafalvaj Félharminczadon, az Ausleggal együtt	fl. 23 d. 10
Csikvárj Vamon, minden karikatul per fl. 1 d. 20 Facit	fl. 10 d. 80

Beszprémj és Vásonj Vamon, minden hordotul per fl. 1 Facit	fl. 9
Vasvárj, és Turiaj Vamon, minden hordotull per d. 10 Facit	fl. - d. 90
Ilczj Vamon, minden karikatul per 75 d.	fl. 6 d. 75
Nevesdj és Grassaj és Hidasfalvj Vamon, hjd pénz minden hordotúl kraiczar 7	fl. 1 d. 5
Gréczj Vamo	fl. 7 d. 50
Item Boghmesternek	fl. 4
Item Gréczj Birónak minden karikatul	
Tiz font Viza font per oc 11 facit	fl. 16 d. 50
<hr/>	
Latus facit	fl. 124 d. 60
<hr/>	
Az Apróhalnak megh Fizetése ad diversa	
Tolnaj Harminczadón minden karikatull per fl. 1 d. 50 Facit	fl. 10 d. 50
Hollosj Félharminczadón minden karikátul per fl. 1 Facit	fl. 3 d. 50
Radafalvaj harminczadón az Aussleggal együtt jó pénzul	fl. 9 d. 80
Csikuárj Vamon minden hordotul per fl. 1 d. 20 Facit	fl. 8 d. 40
Beszprémj és Vásonj Vamon minden hordotul per fl. 1 Facit	fl. 7
Vasvárj, és Turiaj Vamon, minden hordotul per d. 10 Facit	fl. - d. 70
Iczj Vámon minden hordotul per d. 75	fl. 5 d. 25
Nyvesdj, Grassaj, és Hydassfalvj hid pénz minden hordotul per Crucifer 7 Facit	fl. - d. 81,5
Gréczj Birónak minden hordotul font No. 10	fl. 7
Gréczj Vámon minden hordotul	fl. 5 d. 85
Gréczj Boghmesternek	fl. 3 d. 46
<hr/>	
Latus facit	fl. 62 d. 27,5

Az Szekereseknek rendszerént való Fizetések

Fadtul foghua kilencz hordo Vizatul minden hordotul per fl. 1 d. 50. Facit	fl. 10 d. 50
Item Böcskétül foghua Várossigh minden hordotul per fl. 5 d. 50. Facit	fl. 49 d. 50
Item Geörkitul foghua hét Apro karika haltul per fl. 1 Facit	fl. 7
Item Tolnatul fogua Böcskeigh minden hordotul per fl. 1 d. 50. Facit	fl. 10 d. 50
Item Bolcskétül foghua Vamosigh het hordó Apró haltul per fl. 5 d. 50 Facit	fl. 38 d. 50
Item Vamostul foghua Greczigh Vizatul és Apró haltul, ugymint 16 Hordotul minden hordotul per fl. 26 d. 50 Facit	fl. 424
Item negyven hat Szekeresnek minden egy ételtül per d. 20. Facit	fl. 9 d. 20
Az Nemeseknek ugymint hat Szekeresnek sze kér bért Egy Talléral fizettük többött Facit	fl. 9
Radaffalvaj harminczadra konyha Halat ugy mint kilencz hordo Vizatul Font No. 18 computalva[n] Fontyat per cr. 11. Facit	fl. 3 cr. 30
Item az Aprohaltul minden hordotul libra 2 lib[ra] Libra szamlalva[n] per d. 10 Facit	fl. 1 d. 80
Ilczj Vámra konyhahalat Aprohalul attunk megh ugy mint lib[ra] 45,5 Facit	fl. 4 d. 55
Item az Meszarosnak az ki az halat mért minden karikátul per fl. 1. Facit	fl. 16
A die 9 Febr[uius] usque ad diem 10 Martz Annj 1651. minden Eteltül Négy személre compu- talva[n] per d. 25 Facit	fl. 49
Item késéreő katonák[na]k az kik Hollosigh késérték eőket atta[m]	fl. 7 d. 50
Item az Gréczben Eőtt Ló Tartástul	fl. 10 d. 50

Item Földvárj Töröknek, hogy Laskora késerte eöket atta[m]	fl. 4 d. 50
Item Böcskejtul foghua Gréczigh kültettök	fl. 12
Latus facit	fl. 669 d. 95
Summa facit	fl. 2216 d. 82,5

Az Halaknak eladása Gréczben

Elseő Hordó Viza arultatvan fontyat per d. 20. Extendaltattott ad	fl. 225
Item 8 karika viza fontyat arulua[n] per cr. 11. Extendaltattott ad	fl. 1613 d. 33,5
Item 7. Hordó Apró haltül arulvatuán Fontyát per d. 10. extendaltattott ad	fl. 800
Summa facit	fl. 2638 d. 33,5
Ezen Summából Subtrahálva[n] az Halnak meghvételét és mindennemeő Keöltségét ugy mint	fl. 2216 d. 82,5
Marad nyereség	fl. 421 d. 51
Ezt háromfele dividalva[n] essik egy személyre Item tavali Harmincadra ugy mint 87. forintra és 75. Pénzre minden forintra computalva[n] P. d. 25. Facit	fl. 140 d. 50 kr. 1 fl. 21 d. 90
Summa facit	fl. 162 d. 40 kr. 1

Item az Egy Hordo Viza, miuelhogy kaposztas
Hordoban csináltak volt be, bűdös volt
Az piarczrul ki köllött Vénnünk Kármelita Baratoknak
attuk kasat (?) No. 8 fl. 106
Az többit attuk el pro fl. 20
Es így az szekérber, Vám, és harmincad
mind raita veszedell. Azon keressék
az halas Emberek, a kiktől vették.

4.

1651. március 21.

Anno 1651. die 21. Marty.

Keresztes Mihály az minemeő Egy Karika Vizat adot Uramnak eő Nag[ység]anak,
az tarsai úgy mint Lattos János, Beőreczky Peter és Giőrrffj Andras, ilyen vigezést
tettek véle az feőllyül meghirt Keresztes Mihályal, valamint Greczben az teőb
Vizat attak el, az szerint számláltaték az eő Halait, melly volt itt Ujvárrat megh
massalva[n] mássa 9. Mázsáiát szamlalva[n]

P. fl. 18 Kr. 20

Facit fl. 165

Ezért az Karika Halért Uramnak eő Nag[ység]anak, Hatt Karika Vizábúl harmad-
részt úgy mint fl. 53. d 33. azon hal araban computalta eő Nag[ység]a, azonkívül
Lattos Janos teőb Tarsaival együt eő tülek esset harmad részbül computalt fl. 36. d
67. ezen Pénzt Lattos Janosnak teőb társaival együt Keresztessj Mihálynak keöl
adnj.

Item ezenkívül marad Latosnak fl. 25. d. 63. Eztis eő nekyk Hordó számra megh
keöl fizetnj Keresztessj Mihálynak

Kereztes Mihaly és Gergely Vizaia volt	No. 6	
Megvétele minden karikájátul		fl. 120
Facit in toto		fl. 720

Tolnaj Harminczad	fl. 27	
Hollossj Harminczad	fl. 3	
Radafaluaj Harminczad	fl. 14	d. 40
Csék Várj Vám	fl. 7	d. 20
Veszprémj és Vasonj Vám	fl. 6	
Vasvárj és Turiaj Vám	fl. -	d. 60
Ilczj Vám	fl. 4	d. 50
Gréczej Vam	fl. 4	
Nyuesdj, Grassaj, és Hidasfaluaj hidpénz		d. 70
Greczj Biroié	fl. 11	
Bökmesteré	fl. 2	d. 60
Kehitül fogua Böcskeigh szekér bér	fl. 4	d. 50
Böcskitül foghua Wamossigh	fl. 33	
Vamostul fogua Gréczigh	fl. 159	
Magunk Etelere	fl. 29	d. 75
Lovaktul	fl. 3	d. 50
Tizenkétt Szekeres Etelétul	fl. 2	d. 40
Harminczadra konyha hal lib 12	fl. 2	d. 19
Ilczj Vámra	fl. -	d. 65
Mesarosznak	fl. 6	
Magunk koltseghe Greczigh	fl. 8	
Summa facit.	fl. 1049	d. 99

Gréczben az hatt karika Vizának el adása.

Hatt karika Vizát eladuán per cr. 11 fontyat		
Eöszueö computaluan Extendaltattot ad	fl. 1210	
Summa facit	fl. 1210	
Ezen Summából Subtrahvalva[n] az Halnak megh vételet és mindenemeö költségét ugy mint	fl. 1049	d. 99
Marad Nyereséghe	fl. 160	d. 1
Ezt három fele diuidalva[n] esek egy személyre	fl. 53	d. 33

Keresztessj mihály adott Ur[amna]k eő Nag[ysá]ganak		
Egy karika Vizát, mellynek		
meghvétele teszen	fl. 120	
Item Szekér Bér Hollossj harminczad, és Va[m]	fl. 24	d. 30
Latus Facit	fl. 144	d. 30

5.

1652. február 9.

Anno 1652. a die 9 February, Usque ad diem 20. Marty. Gréczben az minemeő Soós hal arultattatot úgy mint apró hal 25 Karika lib. Pro d. 10. Viza Karika No. 9 lib. Pro Kr. 11. Ennek az halnak mindennemeő keölczégérül valo reővid Extractus, úgy mint Hordo szám szerint.

1. Vizáról való. 1 Karika Vizának megh vétele Tall. 80 facit fl. 120

Szekér Bér		
Fadtulfoghva Bottyánigh 1 Karikátúl	fl. 5 d. 50	
Bottyántúlfoghva Vámosigh	fl. 3	
Vamostul foghva Vasvárigh	fl. 11	
Vasvártul foghva Gréczigh	fl. 17	
Facit Szekér Bér	fl. 36 d. 50	

Vám		
Csikvárrat egy Karikátúl	fl. 1 d. 20	
Beszprimben	fl. - d. 50	
Vásonyban	fl. - d. 50	
Tűryén	fl. - d. 5	
Vasvárrat	fl. - d. 5	
Ilzen	fl. - d. 75	
Nivesden	fl. - d. 5	
Hidasfaluban d. 2 Grásson d. 5 facit	fl. - d. 7	
Gréczj Vámon	fl. - d. 66,25	

Bironak minden hordotul lib 10 facit	fl. 1 d. 83,5
Boghházban minden hordotul	fl. - d. 33,5
Serpenyeőtül	fl. - d. 9
Meszárosnak a ki halat mérj	fl. 1
Ilzj Vámosnak Konyha halat lib 2 facit	fl. - d. 36,5

Facit Vám	fl. 7 d. 46
-----------	-------------

Harmincad

Tolnán egy Karikátul	fl. 4 d. 50
Item Teöreöknek 6 Réff Czimaszint	
essik egy hordóra fl. 5 id est	fl. 5
Beszprimben minden massátul d. 25.	
essik 9 massátul avagy 1 karikátul	fl. 2 d. 25
Az Aufslagh	fl. 1 d. 12,5

Facit Harminczad	fl. 12 d. 87,5
------------------	----------------

Summa facit egy hordotul az megh vétele[n]	
kivül Szekér Bér, Vám és Harmincz	
ad. fl. 56 d. 83,5 facit 6 karikátul	fl. 341 d. 1
Item az megh vétel	fl. 720

Facit	fl. 1061 d. 1
Item mivel hogy az három Karika Vizának	
Szekér Bére dragábban esset az teöbbinél	
P. fl. 15 fl. id est	fl. 15

In Summa facit	fl. 1076 d. 1
----------------	---------------

Ezen Vizának el adassa

Vólt abban az 6 karikában Mássa 60.	
Massáiat számlálv[n] Pro fl. 18 Kr. 20	fl. 1100

De mivel hogy némelly Hordóban teöb	
találaték számlálv[n] Massáiat Pro fl. 20 facit	fl. 1200

Marad Nyeresség	fl. 124
3 Részre dividálva[n] essik egy részre	fl. 41 d. 33
Tott Mihály Vizáia Karika No. 3. egyik pro fl. 120. Facit	fl. 360
Szekér Bér a mint ide eleőre specificáltatott tudni illik minden karikatul fl. 36. d. 50 Facit	fl. 109 d. 50
Vám egy Karikatul fl. 7. d. 36,5 Facit	fl. 22 d. 9,5
Harminczad csak fl. 7. d. 87,5 mivel az czimaszint ne[m] fizetett az Teőreők[ne]k, Facit az három Karikátul	fl. 23 d. 62,5
Summa Facit	fl. 515 d. 22

Ezen 3 Karika vizának el adása

Tészen Summatim	fl. 648
Marad Nyeresség	fl. 132 d. 78
Essik egy részre	fl. 44 d. 26

2. Apro Halrul való

1. Karika apro halnak megh vétele	fl. 35
-----------------------------------	--------

Szekér Ber

Néktül foghva Bottyánigh	fl. 8 d. 50
Bottyantul foghva Vámossig	fl. 3
Vámostul foghva Vasvárigh	fl. 11
Vasvártul foghva Gréczigh	fl. 17

Facit Szekér Bér	fl. 39 d. 50
------------------	--------------

Vám

Uy Palankban egy Karikátul	fl. -	d. 30
Csikvárrat	fl. 1	d. 20
Beszprimbe[n]		d. 50
Vásonban		d. 50
Türyén		d. 5
Vasvárrat		d. 5
Illczen		d. 75
Nivesden		d. 5
Hidasfaluban		d. 2
Grassa[n]		d. 5
Gréczj Vámon minden Karikátul 40 Kraiczárt Facit		d. 66,5
Bironak	fl. 1	
Bogházban		d. 33,5
Serpenyeőtül		d. 9
Meszarosnak	fl. 1	
Ilczi Vámosnak Konyha halat lib 2 Facit		d. 20
Ajándékba[n] minden hordotul	fl. 1	d. 28
Gazdának az Etelért 1 hordotul	fl. 3	d. 31
Facit Vám	fl. 11	d. 35

Harminczad

Tolna[n] egy Karikátul	fl. 1 d. 12
Beszprimben minde[n] Massatul per d. 15.	
essik 9 massátul avagy 1 Karikatul	fl. 1 d. 35
Az auffslagh	fl. - d. 67,5
Facit Harminczad	fl. 3 d. 14,5

Summa egy Karika apro haltul az Vételen kívül, Szekér	
Bér, Vám és harminczad fl. 53. d. 99,5 Facit 25. Karikátul fl. 1350	
Item az megh vétel tézen	fl. 875
In summa Facit	fl. 2225

Ezen apro hálnak el adássá

Vólt abba[n] az 25. karikába[n] mássa 250.

egyiket pro fl. 10. Facit

fl. 2500

Marad Nyeressigh

fl. 275

3. Részre Dividálva[n] essik egy részre

fl. 91 d. 66 v. 2

In Summa Facit az Nyerességh

fl. 531 d. 78

Essik egy részre

fl. 177 d. 26

Erre attak az Urnak eö Nag[yság]anak egy Karika
vizát pro

fl. 105

Item apró halat 1 Karikat pro

fl. 35 fl. 140

Ezenkívül magok az mint refferállyak feöl iüvet
és ala menet magokra, Lovakra, és késéreőkre
keöltségek essik legh allab

fl. 20

6.

1657. február 4.

Anno 1657. die 4. Febr[uary] Beöczkei Latos Gyeörgy és Péter Deák a
minemeö Soos halat hoztanak, annak feöl írása.

1. Soós vizát - karikával

No. 11,5

2. Soós Harcsa karikával

No. 9

3. Soós Csuka karikával

No. 17,5

Facit karikával

No. 38

Ebben az halban á hovámennit visznek

1. Az Ur Szamára adnak vizát kar[ika]	No. 1
2. Soós Csukát – karikával	No. 1
3. Keörmenden hattak Soós Csukát kar[ika]	No. 2
4. Szili Istva[n] ura[m]ank Soós Csukát kar[ikát]	No. 1
5. Greczben visznek Soós vizat kar[ika]	No. 10,5
6. Soós Harczát kar[ika]	No. 9
7. Soós Csukát kar[ika]	No. 13,5

Facit Karika	No. 38
--------------	--------

7.

1657. február 20.

Anno 1657 die 20. February. Beöczkén lakozo Látos Gyeörgy, Beőrecski Péter Deák, Tót Mihály, és Latos Balás az minemő 32 Karika Soós Halat attanak el Greczben, ugy mint Vizának Funtyát Pro Kr. 10. Czukának 5 Kraiczáron, Harcsának 6 Kraiczáron, arrul valo Számadás.

Ezen Halaknak Helben léveő megh vétele

1. Kilencz Karika Viza, Karikaiát Pro Tall. 78 Facit	fl. 1053
2. Huszon két Karika Apro Hal, Pro Tall. 23 d. 50 Facit	fl. 770
3. Fél Hordo Viza és fél Hordo Harcza, pro	fl. 76

Facit	fl. 1899
-------	----------

Ugyan ezen Halnak mindenémeő Keölczége

1. Feöldvártul fogva, 10 Karika Vizátul, mindeniktül Szekérbér fl. 7 d. 50 Facit	fl. 75
2. Feöldvári Harminczadon minden Karikátul fl. 4 d. 50 Facit	fl. 45
3. Czikvári, Veszprimi, és Vásoni Vám, Karikaiátul fl. 2 d. 20 Facit	fl. 22

Facit	fl. 142
-------	---------

Item apro Hal

1. Feöldvártúl foghva Vámosigh Szekér bér 22	
Karikátul, P. fl. 11 d. 50 Facit	fl. 253
2. Tólnai Harminczad ad, P. fl. 1 Facit	fl. 22
3. Csikvári, Beszprimi, és Vásoni Vám, P. fl. 2 d. 20 Facit	fl. 48 d. 40
<hr/>	
Facit	fl. 323 d. 40
1. Vámustul foghva Hollósigh 34 Karika Haltul	
Szekér bér, P: fl. 11 Facit	fl. 374
2. Urunk eő Nag[yság]a Szekér bére 32 Karikátul	
P. fl. 16 Facit	fl. 512
3. Beszprimi Harmincz adra, 35 Karikatul, Facit	fl. 114 Kr. 21
4. Ilczi Vámra 32 Karikátul P. d. 75 Facit	fl. 24
5. Gréczi Vámra	fl. 19 Kr. 20
6. Gréczi Bogházra	fl. 16 Kr. 42
7. Gréczi Birónak minden Karikátul, 10 funt	
hal Facit	fl. 35 Kr. 40
8. Két Mészárosnak	fl. 12 Kr. 6
9. Gréczi Mártonnak hogj Halat segétette árulnj	fl. 56
10. Magokra, és Lovakra valo Keölczég	fl. 61 Kr. 23
<hr/>	
Facit fl.	1225 Kr. 32
<hr/>	
Summa az Hal megh vételének, és mindennemeő	
Keölczéghek, facit	fl. 3589 d. 72

Ezen 32 Karika Halnak eladássa

1. Kilencz Karika Vizának vólt mása 90 Pro fl. 16 Kr. 40 Facit	fl. 1500
2. Attanak el egy fél Hordó Vizát, melly 2 Esztendeigh	
álot, Item fél Karika Harczát, Pro	fl. 100
3. Kilencz Karika Harczát, Mása vólt 90 Pro fl. 10 Facit	fl. 900
4. Tizenegy Karika Czukat, vólt Mása, 110 Pro fl. 8 Kr. 20 Facit	fl. 916 Kr. 40

5. Item 2 Karika Czuka, mely semmire Keleő vólt óczon keöllet vesztegetnj, árultak beleőle,	fl. 120
Facit	fl. 3536 Kr. 40
Eösze számlálván az Pénzt 32 Karika Halnak az árra extendaltatott ad és így marad az nyerességhre, három részre dividálvan, essik egy részre	fl. 3709 d. 36,5 fl. 119 d. 64,5 fl. 39 d. 88
Az Halas Emberek mit attanak Uram eő Nag[ysa]gának	
1 Karika Vizat, az mint magok vették, Pro Tall. 78 Facit	fl. 117
1 Karika Czukat, Pro	fl. 35
facit	fl. 152
Uram eő Nag[yság]a Szekér bére tészen Item az eő Nag[yság]a része,	fl. 512 fl. 39 d. 88
facit	fl. 551 d. 88
Az feöllyül megh irt 2 Karika Halnak az árrát deffalcálvan belleőle, ugy mint	fl. 152
marad még h feőn,	fl. 399 d. 88

VÖRÖS BOLDIZSÁR

AZ 1918-AS MAGYAR POLGÁRI DEMOKRATIKUS FORRADALOM ÁBRÁZOLÁSA A MAGYARORSZÁGI TANÁCSKÖZTÁRSASÁG OKTATÁSI ANYAGAIBAN

Kun Béla a Bogár Ignáchoz írt, 1919. március 11-i keltezésű levelében megfogalmazott platformtervezetének¹ 10. pontjában már rögzítette az iskola megváltoztatható funkciójáról kialakított kommunista elképzelést. E szerint „Az iskola nyíltan a szocializmusra nevelés szolgálatába állítandó”.² A Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának júniusban elfogadott programja pedig ki mondta: „Az iskolának, amely eddig a burzsoázia osztályuralmának támasztéka volt, a szocializmus megvalósítására lelkileg kell alkalmassá tenni az új nemzedéket”.³

A diktatúra világnézetének terjesztésében nagy szerep jutott a történelem új szellemű oktatásának.⁴ Ennek legfőbb elveit rögzítette a közoktatásügyi népbiztos „a történelmi tanítás új iránya tárgyában” „Valamennyi elemi, felső nép-, polgári,

-
- 1 L. erről: *György Borsányi: The Life of a Communist Revolutionary*, Béla Kun. New York, 1993. (Atlantic Studies on Society in Change No. 75.) 126–132. p.
  - 2 Kun Béla elvtárs levele Bogár Ignác elvtárshoz. In: *Az egység okmányai*. Bev. Weltner Jakab. Bp., 1919. 13. p. — A korabeli szövegeket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően közlöm.
  - 3 A Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártjának programja. In: *Népszava* (a továbbiakban: *Nsz*), 1919. jún. 19. 15. p. — Kun Béla szerint „a mi szempontunkból az a legfontosabb, hogy már az iskolában is szocialista érzelmeket ébresszenek a gyermekek lelkében”. (*Kun Béla: A proletárdiktatúra és a tanítószó*. Kun Béla előadása a tanítók előadóképző tanfolyamán. Bp., 1919. 8. p.)
  - 4 A Közoktatásügyi Népbiztosság Fáklya c. lapjának április 29-i számában jelent meg *Bresztovszky Vilma* cikke, A történelem az új iskolában címmel, amely, többek között, kijelentette: „Az iskola történelme nem maradhat tovább is egyének kultusza, jelszavak hangoztatása, ideológiák hatásának túlbecsülése — hogy ezen a réven emberi ideálként a harci dicsőséget és legfontosabb polgári erényként az egyesek tekintélyének kritika nélküli tiszteltetét oltuk be az ifjúság fogékony lelkébe — hanem a *tömegmozgalmak jelentőségét* kell felismertetni a társadalom fejlődésmentetnének bemutatásával. Ezért az elmúlt eseményeket *szociológiai és közgazdaságtani szempontok megvilágításával* kell bemutatnunk a *történelmi materializmus* felfogásának és módszercinek alkalmazásával.” (Uo. 3. p. — Kiemelések az eredetiben.) Vö. még pl. *Új történelmet!* In: *Új Korszak*, 1919. máj. 9. 2. p.; *Az új iskola*. In: *Új Világ*, 1919. 3–4. sz. 267. p.

közép- és szakiskola történelemtanítóihoz” intézett május 13-i rendelete: „A Tanácsköztársaság valamennyi iskolájában a történelem tanításának az a feladata, hogy az ifjúságot minden eddigi társadalom gazdasági alapjairól, osztálytagozódásáról s elnyomott tömegeinek forradalmi megmozdulásairól tájékoztassa s ezzel a proletariátus felnövő nemzedékét előkészítse a társadalom átforgalmazásának arra a hatalmas munkájára, mely most van folyamatban”. A rendelet, többek között, arra kötelezte a tanárokat, hogy még május folyamán ismertessék a diákokkal „a proletariátusnak [...] a világforradalomban vállalt szerepét”. Kilátásba helyezte továbbá, hogy a népbiztosság kiadásában megjelenő Néptanítók Lapjának mellékleteként közzé fogják tenni az egyetemes és a magyar történelem új szempontok szerint megírt áttekintését, a tanárok pedig ezek nyomán kötelesek tanítani az anyagot.⁵

A rendelet tehát kötelezte a tanárokat a jelenkor történetének tanítására is — ezzel egyébként már a világháború előtt felvetett reformelképzeléseket is megvalósítva.⁶ Ugyanakkor ez együtt járt a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás azon problémájának előtérbe kerülésével, amelyet Szende Pál egy 1915-ös írásában így foglalt össze: „Nálunk általános hangzatos igazság, hogy a legutóbbi évtizedek történetét nem lehet megírni, mert most még hiányzik ehhez a megfelelő objektivitás, a távlat tárgyilagossága, mely az eseményeket személyteleníti, a kortársak viszálykodásait és elfogultságát eltünteti”.⁷

Mindezeket figyelembe véve válik különösen érdekessé, hogy a diktatúra tananyagai miként ábrázolták a Tanácsköztársaságot közvetlenül megelőző polgári demokratikus forradalmat, a népköztársaságot. E szövegek jelentőségét — a polgári forradalom historiográfiájának szempontjából is — nemcsak az adja meg, hogy tananyag voltak következtében hivatalos jellegűeknek számítottak, hanem az is, hogy a Tanácsköztársaság idején megjelentetett történelmi tárgyú írárok legfel-

5 A közoktatásügyi népbiztosnak 1919. évi 91 609. számú rendelete a történelmi tanítás új írása tárgyában. In: Hivatalos Közlöny, 1919. máj. 15. 183–184. p. — A leckék a Néptanítók Lapja 1919. ápr. 24-i, máj. 15-i és jún. 26-i számának mellékleteként jelentek meg.

6 L. erről: *Unger Mátyás*: A történelmi tudat alakulása középiskolai történelemtankönyveinkben a századfordulótól a felszabadulásig. Bp., 1979. 62., 288. p. Vö. még: uo. 67–68., 289. p.

7 *Szende Pál*: A jelenkor történetének tanítása. In: *Huszádik Század*, 1915. XXXII. köt. 397. p. A fent idézett felfogásról Szende így vélekedik: „Nem akarjuk tagadni, hogy ebben a gondolatmenetben némi igazság rejlik” (uo. 397. p.), ám a továbbiakban a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás létjogosultsága mellett érvel. (Uo. 397–399. p.) — Vö. még: *Glatz Ferenc*: A kortörténetírás kérdése a magyar polgári történetírásban. In: *Századok*, 104. (1970) 579–583. p.

jobb érintőlegesen⁸ vagy egyáltalán nem foglalkoztak az októberi magyar forradalommal.⁹

A Néptanítók Lapja április 24-i számának mellékletében jelent meg a Bresztovszky Vilma¹⁰ által írott azon történelmi lecke szöveg, amely az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai számára mutatta be a polgári demokratikus forradalmat.¹¹ Az ábrázolás, amelynek főbb megállapításai egybevágnak a magyarországi szociáldemokratáknak a Népszava és a Szocializmus lapjain közölt korabeli értékeléseivel, a forradalom kitörésének okait a háború által előidézett szenvedésekben és az oroszországi események hatásában látta, illetve láttatta.¹² Az októberi történéseket ismertetve kiemelte a munkásság szerepét a forradalomban, a köztársaság kikiáltását. Az új rendszert pedig a következőképpen értékelte: „Az első magyar forradalom kormánya a polgári demokrácia terén óriási haladást jelentett bár, de intézményei megmaradtak a régi társadalom berendezése, a magántulajdonon nyugvó birtokrendszer mellett”.¹³ A továbbiakban elismeréssel mutatta be a

---

8 *Spectator*: Mi történt március 21-én? A kapitalizmus és imperializmus bukásáról. Bp., 1919. 7–8. p.

9 *Lukács Kornél*: A szocializmus története. Előadta a tanítók előadóképző tanfolyamán: —. Bp., 1919.; *Rudas László*: A társadalom fejlődésének története. A tanítóknak előadta: —. Bp., 1919. Vö. még: *Lett Miklós*: A Magyar Tanácsköztársaság sajtó- és könyvanyagának adattára. Bp., 1988.

10 Bresztovszky Vilma életének, tevékenységének, politikai nézeteinek megismerése még további kutatásokat igényel. (L. róla: Budapest Főváros Levéltára. VII.18. d. Budapesti Királyi Ügyészség iratai 1/1920–IV–13–4461., vö. Politikátörténeti Intézet Levéltára. 652. f. A Budapesti Rendőrfőkapitányság államrendészeti nyilvántartó lapjai a baloldali mozgalmakban résztvevő személyekről B–3570.)

11 *Bresztovszky Vilma*: Bevezető leckék a történelem tanításához. Az elemi, a polgári iskolák és a középiskolák alsó osztályai számára. In: Melléklet a „Néptanítók Lapja” [1919. ápr. 24.] 17. számához, VI–VII. p. A Néptanítók Lapjának április 24-i száma csak e dátumhoz képest jóval később, vsz. májusban jelent meg, mivel a Közoktatásügyi Népbiztosság idézett rendelete (l. az 5. jegyzetet) még mint a jövőben kiadandó anyagot említi. Az iskolai tanítás június 7-én fejeződött be (l. A tanév befejezése. In: Új Korszak, 1919. jún. 6. 4. p.), így tehát nem zárható ki, hogy ezen összefoglalás alapján a tanárok még taníthatták (esetleg egy nyári tanfolyamon is) az októberi forradalom történetét.

12 Varga Jenő szerint „A háború miatti elkeseredés volt az alaptényező a forradalom kitörésében. A másik alaptényező kétségtelenül az orosz és — végső lökésként — a bolgár forradalom példája volt.” (*Varga Jenő*: A diadalmas forradalom. In: Szocializmus, 1918. november–december, 497. p. — kiemelések az eredetiben.)

13 „Kétségtelen, hogy egyelőre inkább politikai és pedig polgári forradalomról lehet szó” — írta Varga Jenő (i. m. 499. p. — kiemelés az eredetiben). L. még a szociáldemokrata párt 1919. február 9-i kongresszusán elfogadott határozatot: Az erő és egység pártgyűlése. In: Nsz, 1919.

kormány szociális intézkedéseit.¹⁴ A történelmi Magyarország felbomlását pedig lényegében gazdasági problémaként értékelte: a megszálló csapatok „elzárták a megmaradt magyar vidékeket igen fontos nyersanyagforrásaiktól”.¹⁵ A népköztársaság válságának leírásánál a szerző hangsúlyozta a polgárság és a munkásság érdekelletéit, a színre lépő kommunista párt hatását. A Tanácsköztársaság politikai viszonyait figyelembe véve pedig igyekezett elkerülni a szociáldemokrata-kommunista konfliktus explicit leírását: „Már véres összeütközésre is került a sor a megfontolva haladók és a rögtönös cselekvést kívánók között” — amikor a Vix-jegyzék nyomán megbukott a polgári rendszer, és létrejött a Tanácsköztársaság.

A Néptanítók Lapja június 26-i számának mellékleteként közzétett történelmi összefoglalásokban a polgári demokratikus forradalmat nem a magyar történelmi lecke mutatta be (amely a századfordulóig tárgyalta részletesen az ország történetét), hanem a polgári radikális szemléletű Sas Andor¹⁶ által írt egyetemes történelmi lecke — immár a világháborúra következő világforradalom részeként: „A világforradalom fáklyáját a magyarországi tömegek szították fel másodszer s vilá-

---

febr. 11. 3. p. — Figyelemre méltó, hogy a lecke az „első magyar forradalomnak” nevezi a polgári forradalmat, ugyanakkor a Tanácsköztársaság létrejöttét nem minősíti „második forradalomnak” — úgy tűnik, e tekintetben Bresztovszky Vilma nem alakított ki határozott felfogást (amint Velinszky László sem, l. a 24. jegyzetet). Az „egy vagy két forradalom” problematikájához l. *Hajdu Tibor*: A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. In: *Múltunk*, 39. (1994) 1–2. sz. 9–14. p.

- 14 Ennek során, tévesen, befejezett tényként említette: „Az egyházi és a világi nagybirtokokat apró darabkákra osztották fel az eddigi földtelen földmunkások számára”. (*Bresztovszky V.*: Bevezető leckék i. m. VI. p.) Vö. chhez: *Márkus László*: A leninizmus hatása a szociáldemokrata történetfelfogásra a Tanácsköztársaság idején. In: *Századok*, 94. (1960) 4. sz. 633. p. — Vö. még: Az 1918. évi I. néptörvény. In: *Nsz*, 1918. nov. 23. l. p.; A munkanélküli segélyezés új rendje. In: *Nsz*, 1918. nov. 28. l. p.; Üzenet Szibériába. In: *Nsz*, 1918. nov. 30. l. p.
- 15 Vö. chhez: A forradalom győzelme — magyar érdek. In: *Nsz*, 1918. nov. 12. l. p.; A területi integritás hazug jelszava. In: *Nsz*, 1918. dec. 5. 1–2. p.; Súlyos gond... In: *Nsz*, 1918. dec. 21. l. p.; Amerikai bizottság. In: *Nsz*, 1919. jan. 10. l. p. — A fentiekben idézett rész után a Bresztovszky-szöveg így folytatódik: „Jellemző az uralkodó osztályok hazafiságára, hogy a megszállott területen színmagyar püspökök, nagybirtokosok közül sokan letették a hűségcsküt a megszállóknak, hogy vagyonukat biztosítsák, ellenben a nemzetiségi munkásság, tisztviselőkar sztrájkba állott. Nem hazafiságának pusztá hangoztatásáért, hanem azért, mert a magyar Népköztársaság jobb viszonyokat biztosított számára, mint a cseh, szerb és román állam, amelyek a polgárság régi formájú uralmának és a magántulajdonnak erősítésére törekednek.” (*Bresztovszky V.*: Bevezető leckék i. m. VI. p.) Ehhez vö. pl. A kitűnő családok. In: *Nsz*, 1918. dec. 11. 3. p.; Erdély. In: *Nsz*, 1919. jan. 25. l. p. — L. még a 29. jegyzetet.
- 16 *Párkány Antal*: Sas Andor helye a csehszlovákiai magyar kulturális életben. Bratislava, 1975. 9–10., 161. p.

gítanak vele nyugat felé”.¹⁷ A felsőbb osztályok oktatóinak szánt szöveg nemcsak a háborús szenvedésekben és az orosz forradalom hatásában látta, illetve láttatta a magyar polgári forradalom okait, hanem a monarchia, illetve Magyarország társadalmi-politikai viszonyainak hibáiban is.¹⁸ Sas szerint „1918. október 31. jelentősége: 1. megszünteti a kizsákmányolók érdekében folytatott háborút. 2. leszámol a feudalizmus képviselőivel: a királysággal és a főrendiházzal. 3. kiküzdí az elszakadást Ausztriától.” Ez az értékelés pedig nagyon hasonlít Podach Erich Frigyesnek a Huszadik Század című folyóiratban közzétett megállapítására: a forradalom e szerint „Mint a béke revolúciója az ország, mint köztársasági a polgárság, mint a függetlenség forradalma a nemzet forradalma volt.”¹⁹ — Az új rendszert Sas a következőképpen értékelte: „Tulajdonképpen az októberi forradalommal győz nálunk a polgári demokrácia. De míg 1848-ban a polgári demokrácia lobogója alatt vívott forradalomban a magyar polgárság még nem elég erős s helyette a középnemesség lendül uralkodó osztállyá hét évtizedre, addig 1918-ban a polgárság már nem rendelkezik elegendő hatalommal arra, hogy a maga malmára vezesse a forradalmat. A munkásság tömegei mozgatják a forradalmat”. Ezután a szerző röviden bemutatja a forradalom balratolódását (párhuzamot állítva fel a nagy francia és az orosz forradalommal), röviden írt az új rendszer terveiről, problémáiról, a kommunista párt színre lépéséről. Sas megítélése szerint a polgári demokratikus rendszer bukását elsősorban az okozta, hogy „a földmives szegénység országszerte megváltás nélkül szocializálja a nagybirtokokat s így a tiszta kommunizmushoz csatlakozik”, továbbá az antant politikájának hatására bekövetkező területveszteségek.

De nem csak a közoktatásügyi népbiztos által tanításra kijelölt ezen anyagok foglalkoztak a polgári demokratikus forradalommal. Velinszky László, a Fejér megyét irányító Forradalmi Tanács közoktatásügyi népbiztosa²⁰ március 24-én, vala-

---

17 Sas Andor: Leckék az újkori kapitalizmus s a bórmunkásság korából. In: Melléklet a „Néptanítók Lapja” [1919. jún. 26.] 26. számához, XXI–XXII. p. — kiemelések az eredetiben. Mivel e szöveg a Néptanítók Lapja június 26-i számának mellékletében jelent meg, a tanítás június 7-i befejezése miatt (l. a 11. jegyzetet) e szerint már csak nyári tanfolyamokon taníthatták a polgári forradalom történetét.

18 Vö. ehhez: Magyar Lajos: A magyar forradalom. Élmények a forradalom főhadiszállásán. Bp., 1919. 5–6. p.

19 Podach Erich Frigyes: Az októberi forradalom. In: Huszadik Század, 1918. XXXVIII. köt. 325. p.

20 Strasszer György: A Tanácsköztársaság Fejér megyében 1919. március 21.–augusztus 8. In: A munkásmozgalom Fejér megyei története. A forradalmak kora 1918–1919. Szerk.: Élő Zoltán, Kiss Géza. Székesfehérvár, 1979. 62–63., 124. p. — Velinszky politikai nézeteinek pontosabb megismeréséhez még további kutatásokra van szükség.

mennyi tanító számára kiadott Forradalmi parancsában már így rendelkezett: „A hazai történelemből az 1514-iki parasztforradalom, az 1848-iki Irányi és Petőfi-féle forradalom és ennek alapján 1918. október 31-iki és március 20-iki forradalmak ismertetendők, mint amelyek elősegítői voltak annak a mai állapotnak, amely szerint a társadalom igazságos berendezkedése megteremthető”.²¹ Velinszky irányításával²² készült el május végére-június elejére²³ három olvasókönyv a Fejér megyei elemi iskolák I–II., III–IV. és V–VI. osztályai számára. A III–IV. osztályos olvasókönyv *Mit hozott a forradalom?* című szövege a nép elnyomását, kizsákmányolását, a háború okozta szenvedéseket jelölte meg a forradalom okaiként.²⁴ Ismertette

- 21 Az idézett rész előtt a következő felszólítás olvasható: „A történelem tanítása egészen a proletariátus eszméi, a szociális eszmék szerint változtatandó meg; kihagyván belőle mindazt, ami a régi társadalmi rend dicsőítésére vonatkozik, tehát azt az egész gondolatmenetet, amelyre a múlt történelemtanítása építve volt.” (Fejérvármegye és Székesfehérvár Sajtóügyi és Közoktatásügyi Népbiztosa. 7. sz. Fejérvármegye Valamennyi Tanítójának! Forradalmi parancs. L. Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C/39. Imre II. Sándor iratai. 22. cs. Tanácsköztársaság alatti rendeletek és egyházak nyilatkozatai. sztl. — Az Imre Sándor-hagyatékban található tanácsköztársasági anyagokra Benda Gyula hívta fel a figyelmemet, szívesse géért ezúton mondok köszönetet.)
- 22 L. ehhez: *Tóth György István*: Fejér megye sajtója a Tanácsköztársaság idején. In: *A Tanácsköztársaság Fejér megyében*. Székesfehérvár, 1969. (Fejér megyei történeti évkönyv. Tanulmányok és források Fejér megye történetéhez 2.) 350–351., 354. p. — Lénárd Sándor így emlékezett: „Velinszky Lászlót, a nagyszerű forradalmár pedagógust a Tanácsköztársaság első napjaiban ismertem meg személyesen, amikor mint nyomdász a szocializált székesfehérvári Egyházmegyei Nyomdában szedtem azoknak az új tankönyveknek egyik-másik olvasmányát, melyeket Velinszkynek, mint a megyei művelődésbizottság vezetőjének irányításával egy pedagógus munkaközösség írt.” (*Lénárd Sándor*: Emlékeim Velinszkyről. In: *Pedagógusok Lapja*, 1969. 10–11. sz. 2. p.) — Vö. még: *Dr. Juhász Viktor*: A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott. Székesfehérvár, 1927. (Közlemények Székesfehérvár város történetéből I.) 22., 236., 282., 396. p.
- 23 L. Az új iskolakönyvek. In: Székesfehérvári Friss Újság, 1919. máj. 22. 3. p. és a Fejér megyei munkástanács művelődési osztályának 2344/919. sz., az elemi iskolai tanítókhöz intézett, június 10-i keltezésű rendelkezését: „Minthogy pedig e művelődési osztály is gondoskodott folyó tanév részére is olvasókönyvekről, ezek el is készültek, felhívom, hogy (1, 2-ik oszt.) I K., (3–4-ik oszt.) K 1.20, (5 és 6-ik oszt.) K 2.– fejenként a tanulóktól szedjen be, s Eisler nyomdától (Székesfehérvár színházal szemben) készpénzfizetés mellett azonnal vegye át, a tanulóknak ossza szét, hogy a szünidőben olvashassák.” (Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum D. 77.15.7.) — L. még: *Tóth Gy. I.*: i. m., 351., 354. p. Mindezek nyomán valószínű, hogy az olvasókönyveknek legalább egy része a tanulókhöz is eljutott.
- 24 *Mit hozott a forradalom?* In: A fejérmegyei tanácsköztársasági iskolák olvasókönyve III. és IV. osztályos növendékek részére. Összeáll. és kiad. a Fejérmegyei Művelődési Biztosság. H. és é. n. [Reprint: Bp., 1969.] 33–34. p. (A forradalom okaihoz I. még: *Hogyan éltünk a forradalom előtt?* In: Uo. 32. p., közvetlenül a tárgyalta szöveg előtt.) Figyelemre méltó, hogy az ol-

a népköztársaság kikiáltását, az ország függetlenségének létrejöttét — ám a belpolitikai viszonyok, történelemes közül csak a munkásság radikálisabb képviselőinek követeléseit, valamint a kommunista párt fellépését említette, ezek után pedig a Tanácsköztársaság létrejöttét. Az ábrázolás feltűnő egyoldalúságára azonban magyarázatot ad az V–VI. osztály számára kiadott olvasókönyv *A köztársaság* című olvasmányának a magyar népköztársaságról szóló rövid — a kommunistáknak a magyar polgári demokráciáról kialakított elítélő véleményével²⁵ rokon — értékelése: „a népköztársaság alig különbözött valamit a királyságtól. Megtartotta e kormányforma a népet elnyomó összes szerveit és amellet a külföldi államoknál sem volt képes az országnak semmi jót elérni, miért is 1919. évi március hó 21-én Károlyi Mihály és kormánya lemondott, átadták önként helyüket a munkásság vezetőinek.”²⁶

Noha már nem jelent meg, fennmaradt egy, minden bizonnyal felnőtt analfabéták számára készített tankönyv kefelevonatának részlete, amelyben egy olvasmányosorozat összefoglalja az egyetemes és a magyar történelmet. A két magyar forradalom című fejezete tárgyalja a polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetét.²⁷ (Bár e szöveg nem tekinthető véglegesnek, főbb megállá-

---

vasmánycímekben „a forradalom” szerepel, s a *Mit hozott...* című olvasmány is így ír a polgári forradalomról: „Ezzel azonban a forradalom még nem végződött be” (uo. 33. p.); ugyanezen olvasmány a Tanácsköztársaság létrejöttét így értékeli: „Ez volt a második forradalom.” (Uo. 33. p.) Velinszkynek tehát, úgy tűnik, Bresztovszky Vilmához hasonlóan, nem volt véglegesen kialakított felfogása az „egy vagy két forradalom” problematikáját illetően. Vö. még a 13. jegyzettel.

25 Vö. ehhez: *Ellenforradalom!* In: *Vörös Újság* (a továbbiakban: VU), 1918. dec. 11. l. p.; Kiécheztetés. In: VU, 1919. febr. 8. l. p.; Kiállotta a tűzpróbát... In: VU, 1919. jún. 27. l. p.; Az osztályharcok eredménye. In: VU, 1919. júl. 2. 3. p.

26 Az olvasmány a háború okozta szenvedéseket tekinti a forradalom legfőbb okának. L. A köztársaság. In: A fejérmegyei tanácsköztársasági iskolák olvasókönyve V. és VI. osztályos növendékek részére. Összeáll. és kiad. a Fejérmegyei Művelődési Biztosság. H. és é. n. 89–91. p. — Az olvasmány a Tanácsköztársaság tárgyalásánál megállapítja: „E kormányforma teljesen új, ma még csak a nagy Oroszországban és Bajorországban van ilyen köztársaság”. (Uo. 90. p.) Mivel a Bajor Tanácsköztársaság 1919. április 7–május 3. között állt fenn, e szöveg végső változata ebben az időszakban készülhetett. (Vö. *Mészáros István: A Fejér megyei népiszkolai olvasókönyv*. In: „A szent, a várt szélvész”. Tanulmányok a Tanácsköztársaság közoktatásügyéről. Szerk.: Mészáros István. Bp., 1970. 49. p.) — A tanácsköztársasági tankönyvkiadással részletesebben foglalkozott: *Köte Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Bp., 1979. 179–189., 206–207. p.

27 Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára. C/39. Imre II. Sándor iratai. 24. b. cs. Az I. Elemi iskolai tankönyv kefelevonata tételen belül a kötet (feltételezett) 1. oldalának felső részére ceruzával felírva: „Felnőtt analfabéták”, ezen belül sztl-k. Vö. *Imre Sándor: Nép-*

pításaival mégis érdemes foglalkozni.) Az októberi forradalom című olvasmány részletesen leírja a háborús szenvedések, a vereség, a hadsereg felbomlása következményeként kirobbanó polgári forradalom eseményeit. A következő alfejezet felsorolja a kormánynak a munkásság érdekében hozott, „fontos újítás”-okként értékelt intézkedéseit, ám ezeket nem tekinti elégségeseknek. (Ugyanakkor az intézkedések ábrázolása, értékelése a korabeli szociáldemokrácia nézeteivel rokonítható.²⁸) Majd a szöveg megállapította: „Sok tekintetben pedig nem is tudott a köztársasági kormány jó reformokat (újításokat) csinálni. Tagjai nagyjából a burzsoáziához (polgári rendszer) tartoztak és irtóztak minden olyan reformtól, amelyet veszélyesnek tartottak a burzsoáziára.” Az új rendszer legfőbb bajaiként az élelmiszer és a ruha hiányát, valamint a munkanélküliséget jelölte meg. Ezek kapcsán a történelmi Magyarország feldarabolását e szöveg is csak gazdasági problémák előidézőjeként ábrázolta.²⁹ A rendszer válságának további fontos tényezőjét pedig a következőkben látta, illetve láttatta: „Másik nagy baj volt a közrend és munkafegyelem fölbonlása. A kapitalizmus csak fegyveres erőszakkal bírta fönntartani a rendet és a munkafegyelmet. *Önként* sohasem engedelmeskedtek volna neki a kizsákmányolt proletárok. Most, hogy a hadsereg szétzüllött, hogy az erőszakszervezet megszűnt: most nem volt erő és hatalom, amely a rendet fönntarthatna volna. Bebizonyult, hogy a kapitalizmus csak addig bír a munkásokon uralkodni, amíg a fegyveres hatalommal rendelkezik.” Mindebből pedig a szerző levonta a következőt: „A kapitalista rendszer Magyarországon megbukott. Új rendszernek kellett következnie.” Az oroszországi forradalmak bemutatása után az olvas-

---

oktatás. In: A bolsevizmus Magyarországon. Szerk.: Gratz Gusztáv. Bp., 1921. 640–641. p. — A szövegek témaválasztása, problémakezelése és stílusa is megerősítik azt a feltételezést, hogy az anyag felnőtt analfabéták tankönyvének készült. A szöveg szerzőjét nem sikerült kiderítenem. — A Tanácsköztársaságot bemutató részlet befejezése segítséget nyújt az olvasmány, illetve e változata keletkezésének meghatározásához: „1919. június 13-án és 14-én az egyesült szocialista párt országos kongresszust tartott. Itt ezt a nevet vette föl: Szocialista–Kommunista Munkások Magyarországi Pártja.

Június 15-én megnyitották a Tanácsok Országos Gyűlését. Ezzel Magyarország proletárjai végképpen a kezükbe vették sorsuk intézését.” („Felnőtt analfabéták”, sztl.) Bár mindhárom dátum hibás (feltehetően a kefelevonat javítása során helyesbítették volna azokat), hozzájárulnak ahhoz, hogy megállapítsuk, mikor keletkezett a szöveg utolsó változata: ezek szerint az június 15. és a Tanácsok Országos Gyűlésének befejezése, június 23. között készülhetett el. Ha ugyanis a kongresszus már lezárult volna, akárcsak a pártgyűlés említésénél, minden bizonnyal itt is megadták volna a zárónap dátumát és írtak volna az alkotmány elfogadásáról.

28 L. ehhez a 14. jegyzet.

29 A történelmi áttekintés a világháború okaiként is szinte kizárólag gazdasági tényezőket sorol fel, l. „A világháború okai” c. részt. („Felnőtt analfabéták”, sztl.) Vö. még a 15. jegyzet.

mány szólt a magyar kommunisták hazatéréséről, nézeteikről, törekvéseikről. A szöveg szerint a magyar kommunisták szovjet-országi tapasztalataik alapján tudták, hogy a kapitalizmus megbukott és létre kell hozni a proletárdiktatúrát — azaz felismerték a történelmi szükségszerűséget! A váltás történelmi szükségszerűség voltát az olvasmány már a magyarországi viszonyok tárgyalásának végkövetkeztetéseként rögzítette. E részletében az ábrázolás egyértelműen kommunista felfogást tükröz.³⁰ A szöveg explicit tárgyalja a szociáldemokrata-kommunista elentétet, foglalkozik a KMP megerősödésével, a Vix-jegyzékkel, majd, A márciusi forradalom című részben a kormány bukásával, a pártegyesüléssel, a Tanácsköztársaság létrejöttével. E történesek kapcsán ismét megállapította: a burzsoázia csak erőszakkal tarthatta fenn uralmát: „A meglévő csekély katonaság majdnem egészen szocialista volt. A burzsoázia tehát teljesen hatalom nélkül állott itt; kénytelen volt az uralmat átengedni a proletárságnak.”

Áttekintve e különféle oktatási funkciójú, természetszerűen minden esetben leegyszerűsítéseket alkalmazó anyagok polgári demokratikus forradalom-ábrázolásait, megállapíthatjuk: mindegyikben jelen voltak a népbiztosi rendeletben meghatározott, a Tanácsköztársaság történelmi tárgyú szövegeiben, anyagaiban is felfedezhető szemléleti elemek.³¹ Ugyanakkor annak nyomán, hogy az egyes szerzők — valószínűleg részben saját politikai nézeteik nyomán, részben talán pedagógiai megfontolásokból, esetleg igyekezvén megfelelni a diktatúra vélt vagy valós elvárásainak — a forradalom mely részleteit, eseményeit emelték ki (s mivel nem volt egy olyan „központilag jóváhagyott” ábrázolás, amelyhez igazodhattak/igazodniuk kellett volna), meglehetősen eltérő általános értékelések jöttek létre. Elég csak összevetni Bresztovszky Vilma elismerést is tartalmazó véleményét a Velinszky-féle V–VI. osztályos olvasókönyv sommásan elítélő összefoglalásával. (A szociáldemokraták és a kommunisták ellentétének explicit tárgyalását — a feltehetőleg a felnőtt analfabéták számára készült olvasmány kivételével³² — valamennyi szöveg elkerülte.) Ugyanakkor ezen ábrázolások vizsgálata azt is jól mutatja, hogy a diktatúrában miként éltek tovább, illetve érvényesültek (ha csak egy elemzés rész-

30 Vö. ehhez: Sirba a kapitalizmussal. In: VU, 1918. dec. 7. 2–3. p.; Államválság. In: VU, 1918. dec. 14. 1. p.; Kommunisták a helyzetről. In: VU, 1919. jan. 11. 1. p.; Engedjék szabadon a kommunistákat. In: VU, 1919. márc. 11. 1. p.

31 A tanácsköztársasági történelemfelfogással részletesebben foglalkozott: Márkus L.: i. m. és Bellér Béla: A Tanácsköztársaság történetiszemléletéről. In: Századok, 103. (1969) 5–6. sz. 1134–1163. p.

32 Bár nem zárható ki, hogy a kefelevonat javításakor ennél a résznél átalakították volna a szöveget.

leteként is) a még korábban kialakított szociáldemokrata, kommunista és polgári radikális nézetek. — A Szende Pál által a jelenkortörténet-írással kapcsolatban említett problémát pedig ezek az ábrázolások nem tudták megoldani — ami persze abból is adódott, hogy a diktatúra is a saját politikai-ideológiai céljainak szolgálatába állította a történelemoktatást, akárcsak az általa ezért is kárhoztatott, bukott politikai rendszerek.³³ A Szende Pál által leírt probléma pedig továbbra is a jelenkortörténet-írás, illetve -tanítás egyik fő problémája maradt. „Nem kétséges, hogy a jelen és a közelmúlt történetének megírása a legnehezebb történetírói feladatok közé tartozik. Főleg két dolog teszi szerfölkött nehezzé: 1. az anyaggyűjtés erősen korlátolt lehetősége, 2. az ún. történeti távlat hiánya” — fejtegette Balanyi György a Századok 1920-as évfolyamában,³⁴ immár a Magyarországi Tanácsköztársaság történetét tárgyaló, 1919 és 1920 során megjelent munkák ismertetésénél...

-
- 33 Vö. még chhez: *Vörös Boldizsár*: Történelmi személyiségek ábrázolása a Magyarországi Tanácsköztársaság hivatalos jellegű anyagaiban. Kandidátusi értekezés kézírata, Bp., 1997.; *Finácsy Ernő*: Négy hónap a magyar közoktatás történetéből. (1919. november.) In: *Finácsy E.*: Világnézet és nevelés. Tanulmányok. Bp., 1925. (Filozófiai Könyvtár 8.) 73–76., 90–92. p.
- 34 *Balanyi György*: Szabó László: A bolsevizmus Magyarországon. A proletárdiktatúra okirataiból. Budapest, 1919. [...]; A proletárdiktatúra Magyarországon. A bolsevista rémuralom hiteles története. Kiváló szakfőrfiak közreműködésével szerkesztette Huszár Károly. Budapest, 1920. [...]; Guthcil Jenő: A kommunisták uralma Veszprémben. Veszprém, 1920. [...]; Fraccaroli, Arnoldo: Magyarország a bolsevizmus alatt. Budapest, 1920. [...][Ismertetés] In: *Századok*, 54. (1920) 4–6. sz. 393–398. p.

FEHÉR CSABA

A MAGYAR RÁDIÓ TÖRTÉNETE NÁRAY ANTAL ELNÖKSÉGE IDEJÉN (1942–1944)

A második világháború viharában vergődő Magyarország legjelentősebb propaganda-intézménye, a hírközlés és tájékoztatás fellegvára, a kormánypolitika tükörképe volt a Rádió. Az általam vizsgált két éves időszakot Náray Antal neve fémjelezte.

Náray Antal 1893. november 25-én született Ópauzán (Szerém megye, Horvátország). Édesapja, nemes nárai Náray Lajos, tisztviselőként szolgált a Magyar Államvasutaknál. Édesanyja Horváth Rozália, elemi iskolai tanító leánya, a kor szokásainak megfelelően háztartásbeli volt. Antalnak négy fiútestvére született. A gimnázium és a hadapródiskola elvégzése után Ludovika Akadémián folytatta tanulmányait. A háború alatt összesen 52 hónapot szolgált szakasz-, majd századparancsnoki beosztásban, valamint ezred segédtisztként. 1920–22 között a József Műegyetem, 1922–24 között a vezérkari tisztképző Hadiakadémia hallgatója volt. Rövid próbaszolgálat után 1924-ben, századosi rangban a vezérkarhoz került, majd vezérkari tisztként a budapesti I. vegyesdandár parancsnokságán, ezután pedig a Honvédelmi Minisztériumban szolgált. 1932-től hadtörténelmet oktatott a Hadiakadémián, továbbá tervszerű honvédelmi ismereteket a József Műegyetemen és a Pázmány Péter Tudományegyetemen.

1935-ben vezérkari alezredesként a Honvédelmi Minisztérium 3/b. (gépkocsi) osztályának vezetőjévé nevezték ki. Működése során sokat tett a honvédség korszerű szállítóeszközökkel való ellátása és felszerelése érdekében. A gépkocsiállományt néhány tucatról közel kétezerre sikerült növelnie. Ebben a munkában segítette őt és vált barátjává Horthy István, akivel együtt megszervezték a hazai tehergépkocsi-gyártást. 1937-ben a minisztérium 9. (katonai képző- és nevelőintézetek ügyei) osztályának vezetői posztjára került, 1938-ban vezérkari ezredessé léptették elő. 1939. augusztus 1-jén a honvédelmi miniszter, Bartha Károly tábornagy szárnysegédjévé nevezték ki. 1940. február 1-jéig látta el ezt a feladatkört, majd a Honvédelmi Minisztérium anyagi (III.) csoportfőnökének helyettesévé nevezték ki tábornoki beosztásban, valamint a vezérkar szállásmesteri teendőit is intézte.¹

---

1 Szakály Sándor bevezető tanulmánya alapján. In: Náray Antal visszaemlékezése. 1945. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Szakály Sándor. Bp., 1988. 6–15. p.

A második bécsi döntés után feladatává vált az észak-erdélyi és a „keleti részek”-en élő polgári lakosság ellátásának megszervezése. Ekkor ismerkedett meg Teleki Pállal, akivel jó kapcsolatba került. Az ő javaslatára nevezte ki Horthy Miklós 1940. november 1-jén Nárayt a Legfelső Honvédelmi Tanács² vezértitkárává és egyben jegyzőkönyvvezetőjévé. Teleki halála után Bárdossyval, az új miniszterelnökkel viszonya megromlott, és az új vezérkari főnök, a Werth Henriket felváltó Szombathelyi Ferenc is szívesen látott mást a vezértitkári posztton. Horthy döntésére csapatnál kellett volna folytatnia szolgálatát Szolnokon, de Kozma Miklós halálával a Magyar Rádió és MTI megüresedett elnöki székét kapta meg.

A művelt, olaszul, franciául, németül, horvátul is beszélő, irodalom és zene iránt fogékony Náray lelki alkatához talán ez a beosztás közelebb is állt.³ Katonai pályafutásának ugyan vége szakadt, ezt azonban tábornokként szerette volna lezárni, így előléptetését szabta feltételként az új poszt elfogadásához. 1942. január 31-én felmentették a Legfelső Honvédelmi Tanács vezértitkári beosztásából, és mint „mindennemű szolgálatra alkalmatlant” 1942. március 1-jével nyugállományba helyezték. 1942. április 1-jével, 1942. március 30-i ranggal, 4. rangszámmal vezérőrnaggyá nevezték ki és nyugállományba helyezésének napját 1942. május 1-jére módosították.⁴ 1942. február 20-án elfoglalta a Magyar Rádió és a Magyar Távirati Iroda Részvénytársaság elnöki székét.

1944. áprilisától a Hadilevéltárban kapott beosztást, tiszteletdíjas nyugállományú vezérőrnagyként, ahol a II. világháborús tapasztalatokat, jelentéseket rendezte, értékelte és az 1938–1944 közötti időszak hadtörténelmének megírásával foglalkozott. 1944. október 15-e után Sümegen a ferencesek rendházában bujkált, majd Balatonarácsra, családjához költözött, ahol letartóztatták a nyilasok. Budapesten és Sopronköhidán raboskodott, majd a nyilasokkal Ausztrián át Németországba került, és végül 1945. április 28-án amerikaiak szabadították ki Bajorországban, Simbachban.

Magyarországra való visszatértekor, 1945 augusztusában Győrben letartóztatták, és a Népbírószági rendelet 13 §. 6. és 15. § 2. pontjaiba ütköző bűncselekmé-

2 A Legfelső Honvédelmi Tanácsot, amelyet a miniszterelnök elnökléssel a kormány tagjai és a vezérkari főnök alkottak, 1928-ban hozták létre.

3 Szilágyi Imre pályázatán 1929-ben és 1931-ben első díjat nyert „Hej, virágnak” és „Hej, suhogó juharfa” című szerzeményeivel. Zenét komponált az „Ave Mariá”-hoz és az „Erdélyi induló”-hoz. „Árva Anikó” címmel 1936-ban, „Minden tudó kis Makra” címmel 1941-ben mesckönyvei jelentek meg.

4 Honvédségi Közlöny, (1942) 14. sz. 208. p.

nyekkel vádolták.⁵ 1945. november 20-án szabadlábra helyezték és 1946. január 20-án bűncselekmény hiányában felmentették.⁶ A Bárdossy László elleni népbíró-sági perben tanúként hallgatták ki. 1951-ig honvédségi nyugdíjat kapott, majd család-jával együtt kitelepítették Fegyvernekre, ahol 1954-ig lakott. 1954-ben Solymárra költözött, és zeneoktatással, fordítással, nyelvtanítással foglalkozott. A hatvanas évek elejétől Budapesten élt, 1973. augusztus 3-án bekövetkezett halálá-ig.

A rádió helye a kormányzat tájékoztatáspolitikájában

Az első világháborút és a forradalmakat követő új politikai rendszer felismerte a tá-jékoztatásban rejlő lehetőségeket, ezért a két világháború közötti korszak tömegtá-jékoztatása gyakorlatilag állami felügyelet alatt működött. A kormány a sajtó mellett a rádiót is igyekezett ellenőrzése alá vonni.

A Magyar Távirati Iroda, amely 1921-től vállalkozási formában működő hír-ügynökség, ténylegesen a kormány félhivatalos fóruma volt, a Telefonhírmondó Rt. megvásárlásával 1925-ben — annak műszaki háttéréből — fejlesztette ki a Ma-gyar Telefon- hírmondó és Rádió Rt.-t.

Az MTI és a kormány viszonyát 1921-től szerződés szabályozta, amely az MTI számára monopol jogot biztosított a hivatalos és félhivatalos hírek terjesztésének területén. Teleki Pál miniszterelnök 1940. március 31-én megerősítette a korábbi, 1921. április 14-én kelt megállapodást és módosításait, amelyben a kormány fel-ügyeletét a következő pontok biztosították: a Miniszterelnökség számára nemkívá-natos híreket mellőzni kell a híradásokból, és a híreket jelenteni kötelesek számukra. A Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium által kijelölt hírszolgálati szervekkel együtt kell működniük a kormány irányítása és ellenőrzése alatt. A korábbi szerződésben előírt, kormányközegek által gyakorolt helyszíni ellenőrzés helyett kötelesek minden felvilágosítást megadni az illetékes szerveknek. Része-hajlástól mentesen, kizárólag nemzeti irányban, a keresztény Magyarország nem-zeti érdekeinek szolgálatában kell működniük. A Kormány kötelezi magát, hogy csak az MTI-nek szállít híreket és lapkiadási engedélyt csak az MTI hozzájárulása-

---

5 Háborús hírcsér szolgálatában végzett szellemi munka és közhivatali ténykedés során népel-lencs törvények és rendeletek előírt végrehajtásának túllépése, valamint a személyes szabad-ság vagy testi épség veszélyeztetése, sértése, vagyoni romlás elősegítése.

6 1946. május 14-én hivatalosan is megszüntették a nyomozást. Budapest Főváros Levéltára (= BFL) XXV. 2. a. Budapesti Népgyógyáság. El. I. D. 704.

val ad ki. Kedvezményeket biztosítottak a hírszolgálat számára a postai díjfizetések terén, az állami vezetékes és vezeték nélküli telefon és távíró vonalak használata esetében.⁷

A Rádió publicitása vetekedett az írott sajtóéval, ráadásul a rádióhullámoknak a trianoni határok sem állhatták útját.⁸ Ezért nem véletlen, hogy a minisztériumok és a pártok megpróbálták befolyásolni műsorait. Az 1920-as évek végén a kultuszminisztérium megpróbálta rátenni a kezét a Rádióra és „tanteremmé tenni az egész országot” a klebelsbergi falusi, tanyasi népművelő elképzelések jegyében. A Kozma Miklós akkori rádióelnök ellenállásán megbukott a gondolat. Kozma védte a Rádiót a pártok politikai propagandájától, és a tanító, nevelő, szórakoztató műsorokat részesítette előnyben. A propagandakövetelésekkel szemben a közönségigény kielégítésére hivatkozott, mivel a Rádiónak magánvállalatként kötelessége biztosítani a hasznát a részvényesek számára. Utóda, Náray Antal ugyanezt a vonalat képviselte.⁹ Stier Miklós állítja, hogy csak a visszaemlékezők szerint volt politikamentes a Rádió, a valóságban vezetői személyén keresztül (Kozma, Havel Béla, Preszly Elemér, Hlatky Endre) nagyon is kapcsolódott ahhoz.¹⁰ Annyi leszögezhető, hogy a hivatalos kurzustól eltérő szélsőséges eszméket kirekesztették az éterből. Hóman Bálint, a Gömbös-kormány kultuszminisztere 1932–33-ban körvonalazott terveiben a Rádiót a nemzetnevelési ideológia szolgálatába kívánta állítani. Kozma tiltakozó leveleket írt Antal Istvánnak és a Rádiót propagandaeszközzül felhasználni akaró minisztereknek, amelyben kifejtette, hogy nem szabad direkt propagandát erőltetni, mert az csak ellenérzéseket szül a hallgatókban. A keresztény-nemzeti ideológiát így az aktuális évfordulós megemlékezések, istentiszteletek, szentek ünnepe, a magyar „faji” műsorok (magyar nóta, irodalmi alkotások) terjesztették.¹¹

7 Magyar Országos Levéltár (= MOL) K 26 Miniszterelnökségi Levéltár. Központilag iktatott iratok. 1382. cs. XXIII. t.

8 A Rádió bevallott célja és feladata a külpolitikai hírszolgálat.

9 Kókay György–Buzinkay Géza–Murányi Gábor: A magyar sajtó története. Bp., é. n. 174–178. p. Továbbá „Kozma a jobboldal liberális szárnyához tartozott, és sokszor bátran, mindig okosan ellenállt a rádiót durva propagandacszközként használni akaró gömbösi törekvéseknek, még a háború alatt is a különböző katonai és szélsőjobboldali követeléseknek. Zecnében, irodalomban, ismeretterjesztésben elment addig, ameddig lehetett.” Schöpflin Gyula: Szélkiáltó. (Visszaemlékezés). Bp., 1991. 196. p.

10 Stier Miklós: Rádió és politika az 1930-as években. In: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből. 1925–1945. Szerk.: Frank Tibor. Bp., 1975. 104–149. p.

11 Glatz Ferenc: Kultúrpolitika, hivatalos ideológia és rádió (1927–1937). In: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből i. m. 58. p.

A Műsormegállapító Bizottság jegyzőkönyveiből kiderül, hogy 1938. december 13-án elhatározták, „zsidó művet” nem tűznek műsorra, majd 1939. január 24-én elrendelték a nyilvántartásban a „nem árja” kartotékok megjelölését. Február 7-ei ülésükön elhatározták, hogy keresztényeknek kell lenniük a fordítóknak is. A határozatokat azonban nem tudták következetesen végrehajtani, mert a zsidó szerzők száműzése a zenei műsorok létét fenyegette.¹²

Az MTI és a Rádió tényleges irányítását a Miniszterelnökség mellett külpolitikai vonalon a Külügyminisztériumból, belpolitikai szempontból a Nemzetvédelmi Propagandaminisztériumból látták el a negyvenes években, míg gazdasági vonatkozásban a Pénzügyminisztérium felügyelte működését.

A Rádió jogállása

Az MTI Rt. 1922-ben megvásárolta a Telefonhírmondót és a helyreállítási, átalakítási munkálatok befejezésével és a koncesszió megszerzésével 1925. december 1-én megkezdte a sugárzást az új intézmény, a Magyar Rádió.

A műszaki feltételeket a Posta biztosította, amelynek a Rádióhoz kapcsolódó szervezete a következőképpen alakult: A kereskedelemügyi miniszter 81.300/1896. számú rendeletével állította fel a Posta- és Távirá-vezérigazgatóságot, a minisztérium V. osztályaként. A rádió műszaki szolgálatnak a sok átszervezés után csak 1941-ben lett kifejezetten szakirányú igazgatási szerve, amelynek neve a Magyar Királyi Posta Központi Rádiófelügyelősége lett.¹³

Már a korábbi jogszabályok (1888:XXXI. tc., 1914:XVI. tc.) is leszögezték, hogy adóállomások létesítése és a fennhatóság gyakorlása kizárólag az államot illeti meg. A rádiózás jogi háttérének végleges rendezését jelentette a „rádiórendelet”, amely 1925. november 10-én a kereskedelemügyi miniszter 32.350. számú intézkedéseként látott napvilágot, és miniszteri engedélyhez kötötte az adók üzemeltetését, műszaki felügyeletére pedig a Postát jogosította fel. Az antennák építésének kérdését a 43.702/1926-os rendelet szabályozta. Végül a 9.557/1927. számú rendelet a fenti kettőt egységes keretbe foglalta.

A rádiókoncesszió kérdésében az évek óta tartó vitát lezáró döntés 1925. november 26-án született, de az engedélyokiratot 1926. március 6-án állította ki a ke-

---

12 *Szász Zoltán*: A Magyar Rádió a második világháborúban. (1939–1944). In: Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből i. m. 174. p.

13 *Sugár Gusztáv*: Megszólal a rádió. Bp., é. n. 8–11. p.

reszkedelmi miniszter a Telefonhírmondó Rt. számára. A Posta létesítette és tartotta fenn az adót és a műszaki berendezéseket, de a stúdióhelyiségek biztosítását az engedélyes feladataként határozták meg. Az engedély húsz évre szólt, és felmondás híján automatikusan, évente meghosszabbodott. Mások hasonló engedélyt ez alatt nem kaphattak. Az engedélyes hétköznap 7, vasárnap 8 órán keresztül köteles volt műsort szolgáltatni, amelynek költségei terhelték, de részesedett az előfizetői díjak bruttó összegéből. Az engedélyes részesedése 20 ezer előfizetőig 80%, 60 ezerig tízezerenként 5%-kal csökkent, 60 és 70 ezer között 57%, 80 ezerig 55%, 90 ezerig 52%, százezernél 50%. Két év múlva az előfizetők száma meghaladta a százezret, ekkor az engedélyes részesedését négyszázezerig 50%-ban, e fölött 20%-ban állapították meg. Az engedélyes nevét hivatalosan 1927. május 16-án Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaságra változtatták.

Technikai feltételek

A rádióadás alapfeltételét jelentik az antennák, a stúdiók és a hangrögzítési technika állapota. A háború alatt Budapest I. műsorát a lakihegyi 120 kW-os nagyadó 314 méter magas tornyából sugározták az 560 méteres hullámhosszon, míg a régi 20 kW-os adó Budapest II. műsorát a 834.5 méteren. Közvetítő állomások voltak az 1,25 kW-os pécsi, magyaróvári és miskolci, valamint a 6,25 kW-os nyíregyházi adóállomások. A nyíregyházi adót 1938-ban Kassára telepítették át, majd 1942-ben elkészült a kassai 30 kW-os adó. A közvetítő állomások számára engedélyezték az önálló hullámhosszon való sugárzást, így Nyíregyháza a 267,2 m-en, Magyaróvár a 227,1 m-en, Miskolc a 208,6 m-en és Pécs pedig a 204,8 m-en közvetíthette a Magyar Rádió műsorát.¹⁴ A földrészek közötti összeköttetést biztosította 1934 karácsonyán a Székesfehérvárról megindított rövidhullámú műsorszórás, amely az amerikai földrészen élő magyarokhoz szólt. A negyvenes években felmerült egy másik nagyadó építésének terve, ami a háború miatt nem valósult meg.

A háború alatt az adókapacitáson többször változtatni kellett, aminek katonai indokai voltak. 1940. október 1-jétől 21 órakor befejezték a sugárzást légvédelmi okokra hivatkozva, de 1940. december 25-től ismét éjfélig tarthatott az adás. Jugoszlávia megtámadásának napjától Budapest II. műsorát két hétre beszüntették. 1942. május 1-től újabb korlátozást vezettek be, és amikor Bécs kérte — szövetség-

---

¹⁴ Sugár G.: i. m. 102–104. p.

ges bombázók berepülése miatt — leállították az adást. 1942. szeptember 11-től 1943 tavaszáig Budapest II. műsorát teljesen beszüntették, míg Budapest I. esetében a 17 óra utáni időszakra vonatkozóan teljesítménykorlátozást fogantatosítottak. 1943. június 30-tól Budapest I. 21 óráig, Budapest II. pedig 22 óráig teljes energiával működhetett. November 27-től megszűnt Budapest I. délelőtti műsorszünete és egész napossá vált a műsorszolgáltatás, így az utolsó negyedévben napi 18 órát sugárzott. Lakihegy teljesítménycsökkenését 1943. augusztus 30-tól megszüntették, mert a Kállay-kormánynak az volt a célja, hogy a Budapest I. hullámhosszán sugárzott francia, angol és német nyelvű híreket külföldön is jól lehessen venni.

A Telefonhírmondó Rákóczi úti épületéből 1928-ban költöztek a Sándor utca 7. szám alá, ahol kialakították a Magyar Távirati Iroda és társvállalatai — a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság, a Magyar Film Iroda, Magyar Hirdető Iroda — központját. Az ingatlanon álló kétemeletes épületre újabb két emeletet húztak fel, valamint egy teljesen új épületet emeltek az udvaron a Rádió számára, amelyben két stúdió is helyet kapott. A stúdiófal márványból készült, és vastag függönyök segítségével lehetett szabályozni az akusztikát.¹⁵ A technikai berendezéseket azonban az „Erősítő” nevű helyiségben helyezték el, és az éppen zajló élő előadás stúdiójának mikrofonvezetékét kötötték rá az erősítőkre, tehát ez a helyiség volt a rádió központi kapcsolóterme. A stúdiók melletti megfigyelőkben, sőt az igazgatói irodában is kivezérlés-mérőket helyeztek el. A stúdió és az erősítő közvetlen kapcsolatának hiánya miatt azonban egy bonyolult jelzőrendszerre volt szükség ahhoz, hogy a készenlétről és az adásba kapcsolásról tájékoztatni tudják egymást. A „Rádióépület” bővítésére két ütemben került sor, mivel a műsoridő bővülésével további stúdiókra támadt igény. 1932–34 között megépítették a 2-es és 3-as számú, valamint a 6-os stúdiókat. 1939–40-es építkezések során két emeletet húztak a már meglévő kettőre. Végül 1944-re tizenhárom stúdióval büszkélkedhetett a Rádió, valamint egy új „erősítő” is létesült.¹⁶

Tomcsányi István és Ránky Béla, a posta szakemberei 1942 nyarán németországi tanulmányúton vettek részt. A Reichs Rundfunk Gesellschaft berlini székházának és breslaui stúdiójának megtekintése után megállapították, hogy a német rádió-technika a mikrofonok minősége (kristálmikrofonok), az erősítők méretének

---

15 A stúdió utánhangzási ideje 0,7–0,9 mp, míg a berlini rádióstúdiónál ez az idő 1,5 mp. Tomcsányi István és Ránky Béla jelentése németországi tanulmányútjukról. 1942. augusztus 25. BFL VI. 454. Magyar Királyi Posta Központi Rádió-felügyelősége. 14 716./1942. ikt. szám (a továbbiakban Tomcsányi és Ránky jelentés).

16 *Heckenast Gábor–Horváth Gyula*: A stúdiók világa. A Rádióstúdió műszaki története. 1925–1993. Bp., é. n. 20–26. p.

csökkentése (hordozható erősítők) és a hangrögzítési technika (Magnetophon) terén megelőzi a Magyar Rádió színvonalát. Továbbá a helyszíni közvetítéseknél használatos vágókocsok száma jóval nagyobb, mint a magyar gyakorlatban. Viszont a magyar stúdiók hangminősége jobb a németnél, mivel alacsonyabb az utánhangzás. Kapcsolási rendszereik a keresztlemezes váltók segítségével és a Tuchlkontaktusok beiktatásával gyorsabbak és biztonságosabbak. Az ottani tapasztalataik alapján javasolták a stúdiók decentralizálását, amely nagyobb önállóságot biztosítana az egyes stúdióknak, mivel a megfigyelőkbe külön erősítőket szerelnének fel. Ezzel összefüggésben növelni kellene a stúdiók személyzetét mind az adminisztráció, mind a műszak terén, valamint a technikusok általános felkészültségét. A Posta vezetése támogatásra méltónak tartotta a javaslatokat, de a változtatásra már csak a háború után került sor.¹⁷

A hangrögzítés technikája fontos feltételét jelentette a Rádió működésének. Pusztán csak helyszíni közvetítésekkel és hírolvasással, valamint élő műsorokkal megemelkedtek volna a költségek, és pénzügyi akadályokba ütközött volna a folyamatos adás biztosítása. A rádiósok munkáját könnyítette meg az elektromos hangszedő feltalálása és a hangnak viaszlemezre való rögzítése. Neumann-gyártmányú viaszvágókat már 1932-től használtak a stúdiókban, a helyszíni közvetítésekhez pedig 1936-tól Telefunken gyártmányú zselatinvágókat, amelyek azonban csak az Edison-féle viaszhengeres hangrögzítés modernizált eszközeinek tekinthetők. Az újdonság a Philips-Miller rendszerű készülék volt, amely filmszalagon őrizte meg a hangot. A Rádió Náray elnöksége alatt jutott egy ilyen készülékpár birtokába. A másik hasonlóan működő eszköz a Selenophon volt, amelyet a Rádió még az Anschluss előtt vásárolt Ausztriából. A drótszálla, majd mágnesezhető papírszalagra történő hangrögzítés megjelenésével lényegesen könnyebbé vált a szakemberek munkája. A negyvenes években a Rádióban néhány Webster Model 18 típusú drótos magnót és két Brusch-Soundmirror papírszalagos magnót használtak a külső közvetítésekhez, valamint 1941-ben beszereztek egy AEG-Magnetophont is.¹⁸

A Magyar Rádió technikai színvonala közép-európai viszonylatban kiválónak mondható, korszerű volt. A technikai újítások eljutottak Magyarországra, de a német gyártók a háborús termelés miatt a tömeges igényeket nem tudták kielégíteni — az angol és amerikai gyártók természetesen nem szállítottak —, ezért a magyar összességében a német birodalmi rádiózás színvonala alatt maradt.

¹⁷ Tomcsányi és Ránky jelentés.

¹⁸ *Heckenast–Horváth.*: i. m. 68–81. p.

Szervezeti felépítés¹⁹

A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Részvénytársaság a Magyar Távirati Iroda érdekközösségébe tartozó vállalatok egyike volt. A társaság döntéshozó szerve a részvényesek közgyűlése által „választott” igazgatóság, amelynek tagjai vitéz Náray Antal elnök, dr. Frigyesy János²⁰, dr. Havel Béla²¹, gróf Haller Ferenc²², dr. Lázár Ferenc²³, báró Perényi Zsigmond²⁴, dr. Preszly Elemér²⁵, dr. Wünscher Frigyes²⁶ és 1943-tól Aigner Dezső²⁷, dr. Hlatky Endre²⁸, Láng József²⁹ és leveldi Kozma György³⁰ helyett vitéz dr. Darányi Béla³¹ és Gyarmathy Béla³² voltak. Az igazgatóságban a Posta és a miniszterközi ellenőrző-bizottság³³ is képviseltette magát.

19 A fejezetben szereplő neveket és tisztségeket a Nagy Magyar Compass 1942–1943. és 1943–1944. évi vonatkozó részeinek figyelembevételével pontosítottam.

20 1897–1981

21 1889–1982, az MTI ügyvezető alelnöke.

22 1892–?, villamosmérnök, földbirtokos.

23 1883–1964, kir. közjegyző, felsőházi tag, a Budapesti Közjegyzői Kamara elnöke.

24 1870–1946, ügyvéd, országgyűlési képviselő 1927–1933, belügyminiszter 1919. aug. 15.–szept. 11. között, 1933-tól koronaőr, a Felsőház alelnöke 1939–1944, Kárpátalja kormányzó biztosa 1939–1940.

25 1877–?, nyugalmazott államtitkár, magyar királyi titkos tanácsos, országgyűlési képviselő (Vác, Cegléd), több ízben Pest vármegye főispánja.

26 1892–1946, földbirtokos, 1921–1933 az MTI ügyvezető igazgatója, a „Hangya” Szövetkezet alelnök-vezérigazgatója, felsőházi tag, egyetemi magántanár, kormányfőtanácsos.

27 A Magyar Királyi Posta vezérigazgató-helyettese.

28 1895–1957, a Külügyminisztérium, majd a Miniszterelnökség sajtóosztályán dolgozott, 1928–1931 között Bethlen István személyi titkára, 1931–1932 a sajtóosztály vezetője.

29 1876–1943, Gazdák Biztosító Szövetkezetének vezérigazgatója 1916-ban, az OMGE választmányi, a Hangya, a Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, MTI és a Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt. igazgatósági tagja.

30 1885–?, jogász, író, főispán 1933–1938 között Zemplén, majd Csongrád vármegyékben. Kozma Miklósnak, az MTI és a Rádió 1941-ben elhunyt elnökének fivére.

31 1894–1949, a Futura Magyar Szövetkezeti Központok Áruforgalmi Rt vezérigazgatója.

32 1901?–1957?, a Magyar Királyi Posta vezérigazgató-helyettese.

33 A tulajdonképpeni Műsorellenőrző Bizottság, amelynek tagjait a kereskedelmi miniszter nevezte ki. Feladatkörében az adásba kerülés előtt legkésőbb egy héttel ellenőrizte a műsorterveket. Továbbá a miniszter a vállalat igazgatóságába és felügyelő bizottságába is delegált egy-egy tagot. A Honvédelmi Minisztérium, a Belügyminisztérium és a Miniszterelnökség is delegált tagot a műsorellenőrző fórumba. A Rádiót K. Halász Gyula képviselte.

A felügyelő-bizottságot dr. Havas Ferenc³⁴ elnök, Parakovits Ferenc³⁵, Marek Loránd³⁶ és dr. Jalsoviczky Béla³⁷ alkották. 1944-ben Havas Ferenc helyett dr. Lukász Alfonz³⁸ és dr. vitéz Rapaich Ferenc³⁹ kerültek a felügyelő-bizottságba.⁴⁰

A végrehajtó-bizottságot, amely intézte a Rádió ügyeit, a következő tagok alkották: vitéz Náray Antal, dr. Frigyesy János, dr. Havel Béla, leveldi Kozma György, dr. Wünsch Frigyes és Temesváry Béla jegyzőkönyvvezető. A legfőbb szellemi irányítást, a mindenkori kormányzat intenciójának megfelelően, a Rádió elnöke, Náray Antal gyakorolta. Frigyesy János volt a Rádió vezető-igazgatója, majd 1943 márciusától a vezérigazgatója, aki a főosztályok munkáját fogta össze és ellenőrizte, valamint hozzá tartozott a gazdasági, kereskedelmi, pénzügyi vezetés és a személyzeti ügyek. Igazgató dr. vitéz leveldi Kozma György, majd Kozma Sándor. A péztáros Mispál Lajos volt.

A Rádió cégvezetője és műsorszerkesztője dr. Ágotai Géza, aki dr. Mallász Ottmárt váltotta ezen a poszton. Cégvezető volt még Jenőffy Jenő, és 1943 áprilisától Purpriger Ernő váltja Ágotait. Purpriger főkönyvelői beosztásában dr. Linke Károly kapott helyet. A következő főosztályok működtek: műsorszerkesztés, kereskedelmi ügyek, műszaki ügyek (műsor-lebonyolítás, vezetői Baranyi Károly és Szabó Bendegúz, 1943-tól csak utóbbi) és óraüzem. Mellettük működött a Telefonhírmondó és a Rádióélet szerkesztősége.

A műsorszerkesztés — a tulajdonképpeni műsorosztály, amelynek adminisztrációs vezetője dr. Koncz Sándor — hírszolgálati (Bosin Endre és Haraszty Elemér), zenei és hanglemez (Fessler Antal, 1943-tól Laczkovics János), irodalmi-, drámai-, prózai- (Cs. Szabó László) és a helyszíni közvetítések (Csanády György) alosztályára tagolódott. A műsorigazgatói posztot Ágotai Géza, 1943. február 1-jétől K. Halász Gyula, a titkári teendőket Legényei József látta el. A műsorok tervét hat hétre előre a műsorülésen alkották meg, majd jóváhagyásra felterjesztették a miniszterközi ellenőrző-bizottsághoz. A műsormegállapító ülésen, amelyet állandó elnökként Frigyesy vezetett, az osztályok vezetői jelentek meg. A műsor összeállítását a műsorülés eredményéhez képest a műsorigazgató végezte.

34 A Magyar Királyi Posta főigazgatója.

35 Hangya Szövetkezet ügyvezető igazgatója.

36 Gazdák Biztosító Szövetkezet ügyvezető igazgatója.

37 Hangya Szövetkezet helyettes igazgatója.

38 A Pénzügyi Központ jogügyi igazgatója, a Budapesti Kir. Törvényszék könyvszakértője.

39 1911-?? Az MTI cégvezetője.

40 MOL K 613 II. a. A Magyar telefonhírmondó és Rádió Rt. iratai 1924–1950. Működési és ügyviteli iratok (a továbbiakban MOL K 613) I. cs. I. t.

A hivatalos utasítások az elnöktől a vezető-igazgatón keresztül jutottak el a műsorszerkesztésig, ahol a műsor készítését és kivitelezését végezték, valamint a kapcsolatot tartották az erősítővel. A műsorosztály bonyolította le a műsorokat. A külügyi osztályt (Nelky Jenő⁴¹) szervezetileg Náray irányította és a vezető-igazgatón keresztül kapcsolódott a műsorosztály vezetőjéhez. A gyakorlatban a külügyi osztály és a hírszolgálat a Külügyminisztérium sajtóosztályától (Ullein-Reviczky Antal) és a Miniszterelnökségtől közvetlenül kapta az anyagot, amely változtatás nélkül, szó szerint került adásba. Az MTI cenzúrázott híreit olvasták be a szakminisztériumok ellenőrzése mellett. A műsorszerkesztéshez utalt munkakörök voltak a könyv- és kottatár, a műsorutalványozás, a műsorszámok készítése, a sajtó és propaganda ügyek, a honvédséggel és a Vöröskereszttel kapcsolatos műsorszámok.

A műsorosztály egyik részlege volt a zenei osztály is, amelynél az irányítást és művészeti felügyeletet a főzeneigazgató, Dohnányi Ernő és az osztályvezető, Fessler Antal látta el. Az osztályvezető-helyettes Laczkovics János (később osztályvezető) a műsor összeállítását és az adminisztrációt intézte. Szervezetileg ide tartoztak a komoly- és a szórakoztató zene előadói, valamint a hanglemmez osztályt kiszolgáló személyzet, a Rádiózenekar, a karnagyok és a zongorakísérő.

A Rádió irodalmi és a drámai „arculatát” Cs. Szabó László (tudományos előadások és szépirodalmi osztály), valamint Németh Antal főrendező és dramaturg határozták meg. A helyszíni közvetítések osztálya két részre oszlott. Az osztályvezető Csanády György a „Városnapokat” és az évfordulós időponttól szervezte, míg helyettese, Budinszky Sándor az aktuális riportokért vállalta a felelősséget. A Rövidhullámot egy tényleges katonatiszt, Somogyváry Gyula igazgató, később Bornemissza János vezették. Külön egységet képviselt a Kassai Rádió is, természetesen a műsorosztálynak alárendelten.

A műsor-lebonyolításhoz tartozó részlegek: a titkárság, gépírónők, műsorírási, irattár, hangfelvételi osztály, a műsorfelügyelők, a stúdió-felügyelők, a bemondók, a forgatók és a tájékoztató iroda.⁴² A kereskedelmi osztály, amelynek vezetője dr. Mallász Ottmár lett, a pénzügyi, gazdasági és személyzeti feladatokat intézte, majd 1943-tól Purpriger Ernő vette át ezt a posztot. Az óraüzem (Fehrentheill Károly) a nyilvános villamos időjelzők karbantartását végezte. A Telefonhírmondó (Jenőffy Jenő) gyakorlatilag a Bp. I. műsorát sugározta, míg a Rádióélet a heti műsort közölte.

41 Imrédy Bélának, a Magyar Megújulás Pártja elnökének sógora, az MTI igazgatságának tagja.

42 MOL K 613 b. 4. cs. 8. t.

Gazdasági viszonyok

A Rádió alapításától kezdve nyereséges vállalkozásnak bizonyult. 1942 augusztusára viszont az előző év hasonló hónapjában kimutatható megközelítőleg 205 ezer pengős nyereséggel szemben körülbelül 46 ezer pengős veszteséget könyvelhetett el az igazgatóság, amire az alapítás óta nem volt példa. A kiadások (légvédelmi költség, műsorköltség, tisztviselői fizetések és munkabérek) erősebben emelkedtek, mint a bevételek, annak ellenére hogy az előfizetők száma növekedett. A vállalat likviditása is romlott, de az előző évben felhalmozott tartalékok felhasználása javított a helyzeten. A kiadásokat csökkenteni nem tudták, ezért a bevételeiket kellett emelni.⁴³ Megállapították, hogy a Miniszterelnökségnek fizetendő 40 ezer pengő (éves támogatás) átutalása nem áll módjukban.⁴⁴ A Rádió 900 ezer pengős hiányának fedezésére a pénzügyi kormányzat hozzájárult az előfizetői díj havi 2 pengő 40 fillérről 2 pengő 60 fillérre való emeléséhez — 1944 elején már 3 pengőt kellett fizetni —, és az ekként előálló bevételi többletet, a koncessziós szerződés alapján 750 ezer előfizető felett előfizetőnként és havonként járó 10 fillért, átutalta. A stúdió bővítésének ellentételezésére a 800 ezer pengő feltételes kötelezettséget elengedte a Pénzügyminisztérium. Az előfizetési díjak felemelése 1942. december 1-től vált esedékessé.⁴⁵

A szerzői jogdíjak kérdése állandó problémaként jelentkezett a Rádió működése során, amely egyes esetekben bíróság elé is került.⁴⁶ Frigyesy János vezérigazgató javaslatára a Magyar Szövegírók, Zeneszerzők és Zeneműkiadók Szövetsége számára, amely eddig a Rádió bruttó bevételeinek 6%-át kapta, a megemelt előfizetési díjakból befolyó jövedelem után 3%-ot fizettek.⁴⁷

A Magyar Színpadi Szerzők Egyesületével és a Színpadi Kiadókkal új szerződést kötöttek a Rádió által fizetendő jogdíjak tárgyában, amely 1942. április 1-jén lépett érvénybe, és 1945. december 31-én szűnt meg, azonban kikötötték, hogy eseti megállapodások lehetségesek. Megállapodtak abban, hogy Kassán a buda-

---

43 MOL K 613 a. 3. cs. 4. t.

44 Magyar Rádió Archivum. Az MTI, MOT, MFI, Rádió végrehajtó-bizottságának jegyzőkönyvei (a továbbiakban Rádió VB jkv.) 1942. augusztus 28., 15. számú határozat.

45 Rádió VB jkv. 1942. szeptember 15., 2. számú határozat és október 16., 13. számú határozat, november 20., 6. számú határozat.

46 Özv. Pósa Lajosné szerzői jog bitorlása című kezdeményezett eljárást a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. ellen. BFL VII. 1. d. Budapesti Királyi Ítéltábla iratai. Peres iratok. P. XIV. 1882/1942.

47 Rádió VB jkv. 1942. december 30., 8. számú határozat.

pesti jogdíjaknak csak a 20%-át fizetik ki, továbbá a viaszlemezről és hangrögzítő-ről történő lejátszáskor a teljes jogdíj csak premier esetén jár, ha pedig nyilvánosan már elhangzott az alkotás, akkor nem fizetnek. Második alkalommal a jogdíj 75%-át, három vagy több alkalommal a jogdíj 60%-át fizetik ki. Harmadik személy által rögzített anyag esetében 60%-os a jogdíj folyósítása. Az alkotások Rádióban elhangzott időtartamát a Posta rögzítette.⁴⁸

A közellátásügyi miniszter 1942. december 9-én kelt engedélyével a villamos időjelző berendezések egyszeri szerelési díját 25%-kal, a bérleti és karbantartási díját pedig 20%-kal emelték.⁴⁹ A miniszterrel lezajlott egyezkedő tárgyalások eredményeképp 1943 március végétől az órakarbantartás díja 25%-kal, az egyszeri szerelési díj pedig csak 20%-kal emelkedett.⁵⁰ A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. 1942. évi XLVIII. üzletévének mérlege és eredménye a következőképpen alakult:

Mérleg 1942. december 31-én⁵¹

Vagyon	Pengő	Teher	Pengő
Pénztárkészlet	228.569,91	Alaptőke	900.000,00
Ingatlan	424.966,68	Tartalékalap	540.000,00
Berendezés	134.581,96	Fel nem vett osztalék	207,00
Árúkészlet	204.721,04	Hitelezők	1.059.255,75
Értékpapír	171.958,00	Átmeneti tételek	28.244,37
Adósok és bankbetét	1.155.586,38	Nyereség	118.170,79
Átmeneti tételek	325.493,94		
Összesen	2.645.877,91	Összesen	2.645.877,91

48 Magyar Rádió Archivum. Levelezés dr. Palágyi Róbert ügyvéd irodájával. 1942–1945.

49 Rádió VB jkv. 1942. december 11., 24. számú határozat.

50 Rádió VB jkv. 1943. március 26., 20. számú határozat.

51 A két mérleget és a két eredményt tartalmazó táblázat „A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. igazgatóságának és felügyelő-bizottságának jelentései az 1942. és 1943. évi XLVIII. és XLIX. üzlet évekről.” című tanulmányban található. Magyar Rádió Archivuma.

Eredmény 1942. december 31-én

Veszteség	Pengő	Nyereség	Pengő
Műsor, hírszolgálat, szerzői jogdíj, propaganda, Rádió műszaki fejlesztés költsége	5.622.952,66	Nyereség az előző évről	3.166,22
Személyi kiadás (fizetések és munkabérek)	951.129,91	Rádió előfizetési díj	8.022.853,38
Adó, illeték és egyéb közterhek	1.028.545,76	Telefonhírmondó előfizetési díj	192.833,73
Kamat	5.202,95	Órakerbantartás és bérleti díj	220.609,39
Segély és adomány	197.261,66	Egyéb bevétel	302.569,83
Nyugdíjjárulék és díjtartalék kiegészítés	182.140,74		
Általános igazgatási, adminisztratív, nemzetközi érdekképviselési költség	573.197,61		
Műszaki költség	88.570,06		
Leírások	4.860,41		
Nyereség	118.170,79		
Összesen	8.742.032,55	Összesen	8.742.032,55

A Rádió 1942. évi nyeresége a mérlegkészítés előtt és a leírások figyelembe vételével 327.170 pengő és 79 fillér volt. Ebből átutaltak a társulati adóval megterhelt szabadtartalék-számla javára 99 ezer pengőt, az alkalmazottak segélyalapja javára

60 ezer pengőt és az MTI és társvállalatainak sportegyesületei javára 50 ezer pengőt.⁵²

A fennmaradó tiszta nyereséget, amely 118.170 pengő és 79 fillér volt, a következőképpen osztották meg: 72 ezer pengőt mint osztalékot szétosztottak a részvényesek között, 18.324 pengő jutalékot az igazgatóság tagjai között osztották ki, tehát fejenként 1.527 pengőt, 27 ezer pengőt a tartalékalap javára tettek el. A fennmaradó 846 pengőt és 79 fillért az új számlára vitték át. Az igazgatóság tagok számára tiszteletdíj fejében 5.073 pengőt, a végrehajtó-bizottsági tagok részére 2.400 pengő költségtérítést folyósítottak a bizalmas kiadások számla terhére. A felügyelő-bizottság elnöke 800, a tagok 700 pengőt kaptak.⁵³

A műsorköltség kereteknek 1943. január 1-től 20%-kal való bővítését határozták el, amely Budapest I., Budapest II., a rövidhullám, és Kassa havi összköltségét 140.100 pengőről 28.020 pengővel 168.120 pengőre növelte, továbbá az óráüzem fejlesztésének szüneteltetését határozták el az árdrágaságra és az anyaghiányra hivatkozva.⁵⁴ 1943 januárjában a végrehajtó-bizottság a Telefonhírmondó és az Óráüzem leépítése mellett döntött.⁵⁵ A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. 1943. évi XLIX. üzletének mérlege és eredménye az alábbiak szerint alakult:

Mérleg 1943. december 31-én

Vagyon	Pengő	Teher	Pengő
Pénztárákészlet	290.317,22	Alaptőke	900.000,00
Ingatlan	424.972,98	Tartalékalap	567.054,00
Berendezés	391.708,99	Fel nem vett osztalék	17,00
Árukészlet	298.703,32	Hitelezők	1.028.362,10
Értékpapír	141.164,00	Elfogadvány	345.000,00
Adósok és bankbetét	1.134.768,26	Átmeneti tételek	80.718,70
Átmeneti tételek	512.168,90	Nyereség	272.651,87
Összesen	3.193.803,67	Összesen	3.193.803,67

52 Rádió VB jkv. 1943. február 12., 17. számú határozat.

53 Rádió VB jkv. 1943. február 12., 17–19. számú határozatok.

54 Rádió VB jkv. 1942. november 27., 16. és 26. számú határozatok.

55 Rádió VB jkv. 1943. január 29., 38. számú határozat.

Eredmény 1943. december 31-én

Veszteség	Pengő	Nyereség	Pengő
Műsor, hírszolgálat, szerzői jogdíj, propaganda, Rádió műszaki fejlesztés költsége	7.418.667,94	Nyereség az előző évről	846,79
Személyi kiadás (fizetések és munkabérek)	1.142.693,49	Rádió előfizetési díj	10.228.984,80
Adó, illeték és egyéb közterhek	938.136,55	Telefonhírmondó előfizetési díj	200.585,87
Kamat	37.804,99	Órakerbantartás és bérleti díj	320.288,52
Segély és adomány	178.796,88	Egyéb bevétel	417.370,56
Nyugdíjjárulék és díjtartalék kiegészítés	173.781,78		
Általános igazgatási, adminisztratív, nemzetközi érdekképviselési költség	925.298,12		
Műszaki költség	53.609,00		
Leírások	26.635,92		
Nyereség	272.651,87		
Összesen	11.168.076,54	Összesen	11.168.076,54

A Rádió 1943. évi nyeresége a mérlegkészítés előtt és a leírások figyelembe vételével 667.820 pengő és 37 fillér volt. Ebből átutaltak az alkalmazotti segélyalap kiegészítésére 37.123 pengő 83 fillért, átalakítási költségekre 278.861 pengő 98 fillért, a társulati adóval megterhelt szabadtartalék javára 50 ezer pengőt, az alkal-

mazotti üdülőalapra 15 ezer pengőt, a szerzői jogdíjakra 8.182 pengő 69 fillért és az operaházi zenekari tartozásra 6.300 pengőt.⁵⁶

A fennmaradó tiszta nyereség 272.651 pengő és 87 fillér volt, amelyet a következőképpen osztottak meg: a részvényesek számára 72 ezer pengő osztalékot fizettek ki, az igazgatóság tagjainak osztalékra 18.324 pengő jutott, tehát fejenként 1.665 pengő és 80 fillér — egy személy esetén 1.666 pengő —, a vitéz leveldi Kozma Miklós alkalmazotti nyugdíjpótló alapra 108.672 pengőt helyeztek, míg a Láng József alkalmazotti segélyalapra 50 ezret. A tartalékalapra 23 ezer pengőt tettek és az új számlára 655 pengőt és 87 fillért utaltak át. Az igazgatóság tagjai tiszteletdíj címén 4.934 pengő 20 fillért — egy esetben 4.934 pengőt —, a végrehajtó-bizottság tagjai pedig 2.400 pengőt kaptak a bizalmas kiadások számla terhére. A felügyelő-bizottság elnöke 1.000 pengőt, a tagok 800 pengőt kaptak.⁵⁷

Mindkét év esetében a bevételek a rádió és a telefonhírmondó előfizetői díjaiból és az órákban tartott üzemtől befolyt jövedelmekből származtak. (Teljesebbé válik a kép, ha figyelembe vesszük, hogy a rádió-előfizetői díjakat — az igazán nagy hasznót — 400 ezer előfizető után 50, felette 80%-ban a Posta kapta meg, tehát 1942-ben 14.899.585 és 1943-ban 18.996.686 pengőt.). A kiadási oldalon a hírszolgálat, a rádiófigyelő központ, a rádiószerkesztőség és Budapest I. és Budapest II. műsorköltsége, a műszaki költségek, segélyek és adományok, adók, járulékok és közterhek szerepeltek.

Az 1944. évi műsorköltség keretét a szerzői jogdíjak 25%-os emelése miatt 25 ezer pengővel növelték.⁵⁸ Az előfizetők száma 1944. januárjában meghaladta a 900 ezret, és a Rádió Rt.-nek, az 1943. szeptember 16-i végrehajtó-bizottsági ülésen történt megállapodás alapján, módjában állt volna a koncessziós szerződésben meghatározott díjrészesedés megváltoztatása érdekében a szükséges tárgyalások megkezdése az illetékes kormányhatóságokkal, azonban a kérdés felvetését az akkori helyzetben nem tartották időszerűnek.⁵⁹ Náray munkássága a Rádió elnöki székében a német megszállással megszűnt, így az 1944-es „csonka” üzletét nem elemeztem.

---

56 Rádió VB jkv. 1944. február 17., 28. számú határozat.

57 Rádió VB jkv. 1944. február 17., 28. és 31. számú határozatok.

58 Rádió VB jkv. 1944. február 22., 29. számú határozat.

59 Rádió VB jkv. 1944. március 2., 18. számú határozat.

Rádió és politika

Náray Antal elnökségének időszaka az MTI és a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. élén⁶⁰ csaknem egybeesett Kállay Miklós miniszterelnökségével.⁶¹ A miniszterelnök nevével fémjelzett politika — vagy ahogy gyakran nevezik „hintapolitika” — természetesen meghatározta a rádió elnökének mozgásterét is.

Mielőtt Náray elfoglalta volna a Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. elnöki székét, 1942. január 26-án a kormányzó kihallgatáson fogadta. Horthy leszögezte, hogy az MTI-ben és a Rádióban kerülni kell az olyan megnyilatkozásokat, amelyek a háborúban küzdő feleket megbotránkoztatják. A felelős kormány tagjainak, vagy megbízottjainak politikai megnyilatkozásain kívül más politikai hang a Rádióba nem kerülhet. Ez főleg a pártpolitikai és a zsidókkal kapcsolatos közleményekre vonatkozott. Felhívta Náray figyelmét Imrédy Béla és Rátz Jenő személyére, valamint a nyilasokra, akiknek lázító szövegei szintén kerülendők. Végül megígérte, hogy támogatni fogja a Rádió gazdasági vállalkozásait.⁶²

Náray elnöksége alatt folyamatosan tartotta magát a Horthy által meghatározott irányelvekhez. Emiatt a szélsőjobboldal részéről folyamatosan támadások érték. A kormány és a kormányzó nyilvánosan sohasem védtek meg, annak ellenére, hogy az általuk előírt politikát képviselte, és távol tartotta a szélsőjobboldalt a Rádiótól, valamint a nyugati szövetségeseket sértő műsorszámok adásba kerülését is megakadályozta. A német megszállásig (1944. március 19.) a Rádió nem szolgáltat német érdekeket. Békés polgári hang volt, amely hírányagát jórészt az angol rádióra alapozta.

Háború- és náciellenes beállítottsága miatt Nárayt gyakran támadta nyilas képviselő (Gál Csaba) és kormánytagok is (Antal István, Lukács Béla, Csatay Lajos).⁶³ A budapesti német követség is többször kifogásolta a Magyar Rádió tevékenységét. „Zsidómentőnek” és „zsidóbérencnek” nevezték, mivel megakadályozta az intézmény zsidó alkalmazottainak munkaszolgálatra való behívását⁶⁴, és zsidó szerzők műveit is műsorra tűzette.⁶⁵ Az igazsághoz hozzátartozik, hogy Náray 1942.

---

60 1942. február 20-tól 1944. április 1-ig.

61 1942. március 9-től 1944. március 22-ig.

62 *Náray A.*: i. m. 63–67. p.

63 Uo.: 12–13. p.

64 Polgár Tibor zeneszerzőt és karmestert két alkalommal sikerült a munkaszolgálat alól mentesítenie. BFL XVII. 789. A Budapesti 399/a. számú Igazoló Bizottság iratai. 1945–46. Náray Antal igazolási ügye.

65 A szerzeményeket névtelenül, vagy más név alatt játszották.

március 18-án kelt igazgatói utasításának 7. pontjában kijelentette: „...fokozatosan és szívósan előre kell lépnünk a zeneirodalom zsidómentesítésének vonatkozásában...”⁶⁶ Ezen utasításának hangvétele nem illeszkedik a róla kialakult képbe. Valószínűnek tartom, hogy ez a Kállay-kormány kialakulatlan, ekkor még német párti politikájának tükörképe.

A nyilasok túl magasnak találták Náray fizetését és a Rádió költségeit. Nem tartották megfelelőnek az előfizetői díjakkal való elszámolást sem. A Pénzügyminisztérium 1943 folyamán könyvvizsgálatot rendelt el a Rádiónál. Náray állítása szerint a vizsgálat során rendben találták a vállalat gazdasági ügyeit. Valójában az MTI és a PM között nézeteltérés keletkezett 1942-re kivetett társulati adóalap kiszámításának tárgyában. A könyvvizsgáló bizottság ugyanis az MTI adóalapjába be kívánta számítani azt az 1.022.826 pengőt, amely leányvállalatának a Magyar Hirdető Iroda Rt.-nek eladott részvényei vételár-kiigazításából és további 30.041 pengőt, amely az MHI Rt.-nek eladott nyomda vételárának kiigazításából származott. A kincstár élni kívánt az 1940:VII. tc. 17. §-ban foglalt jogával, miszerint ha a vállalat adózási szempontból kedvezőbb helyzetben lévő tagjának eladja vagyontárgyait, aggály merülhet fel az ár esetében, amelyet a hatóság köteles kiigazítani. Viszont az MTI veszteséges volt és nagy alaptőkéje folytán adótöbblet sem jelentkezhetett nála, míg az MHI Rt. nyereséges, nem adómentes és alacsony alaptőkéjű vállalat, tehát itt jobban érvényesült a társulati adó fokozatossága. Az MTI álláspontja az volt, hogy az aggálynak nincs helye, mert a kincstár részére befolyó adó nem csökkent. A részvények átadásának oka pusztán formalitás és nem nyereségszerzés volt. Politikai indoka, hogy a hírszolgáltató vállalkozásról (MTI, Rádió, Magyar Országos Tudósító Rt.) le kívánják választani a gazdasági tevékenységet végző egységeket (Magyar Filmiroda Rt, Magyar Nemzeti Gazdasági Bank Rt., Magyar Nemzeti Apolló Mozgófénykép Rt., Star Filmgyár és Filmkereskedelmi Rt., „MONE” Orvosi Műszerüzem és Kórházberendező Rt. és a Szatmár és Bereg Nyomdai és Lapkiadó Rt.).⁶⁷ Az adásvétel háttérében a részvényesek bizalmatlansága húzódott meg, akik a megbízható, „közülük való”, részvényekkel rendelkező Kozma halála után kellenlenül fogadták a Kormányzót képviselő új elnököt. Elhatározták, hogy megszüntetik az MTI holding jellegét és ezért az MTI részvényesei részvényeik arányában először megvásárolták az MHI részvényeit, majd az MHI vásárolta meg az MTI kezelésében lévő többi vállalat részvényeit. A tranzakció

66 MOL K 613 b. 4. cs. 8. t.

67 Feljegyzés a Pénzügyminisztériumhoz az 1943. évi könyvvizsgálatról. Magyar Rádió Archivum. Ez csak az írem egyik oldala. A könyvvizsgáló bizottság jegyzőkönyvét viszont nem találtam meg a MOL pénzügyminisztériumi irataiban.

folytán 1942 január végére, de még a Náray kinevezése előtti napokban, az MHI lett az új anyavállalat, vagyis az új holding.⁶⁸ Reményi-Schneller Lajos pénzügyminiszter viszont nyilvánosan nem állt Náray pártjára, utóbbi szerint azért, mert akkor le kellett volna lepleznie a minisztériumot, amely mértéktelen adóval sújtotta intézményét.

Lukács Béla tárca nélküli miniszter és Csatay Lajos honvédelmi miniszter a harctéri csapatokat buzdító műsorok számának gyarapítását követelték. A déli és éjjeli harangszó előtti „Rákóczi imája” című műsor elmaradása ellenszenvet váltott ki katonai körökben, holott azt előzőleg hivatalos utasításra vették le a műsorról. Feketehalmy, Grassy és Zöldi⁶⁹ szökésekor elhangzott elmarasztaló hangvételű kommuniké viszont nyilas körökben váltott ki felháborodást, pedig annak szövegét előzőleg Szombathelyi és a miniszterelnökségi sajtóiroda is láttamozta.

A nyilasok követelték, hogy a Rádió gúnydalokat sugározzon más országok vezetőiről, ahogy ez Németországban szokás volt. Náray ehhez nem járult hozzá. Támadások érték amiatt is, hogy a Rádió Zilahy Lajost és Márai Sándort szerepelteti, és alkalmazottai között nagy számban találhatók izraeliták (például Radó Árpád bemondó és Polgár Tibor karnagy⁷⁰). Sikeresen megakadályozta azt is, hogy a háromhatalmi egyezmény évfordulóján a német és a japán külügyminiszter beszédeit közvetítse a Rádió.

Náray Gál Csaba nyilas parlamenti képviselő folyamatos becsületsértései ellen Kállayhoz fordult hivatalos védelemért, de csak azt a javaslatot kapta, hogy indítson magánvádi eljárást nevezett ellen, amit meg is tett, viszont a német hatalomátvétel után ügyvédje javaslatára elállt a per lefolytatásától.⁷¹ Ifj. Horthy Miklósnak 1944. január 26-án elpanaszolta az őt ért támadásokat és beadványt készített meg-hurcoltatásának történetéről.⁷² Kérte, szóljon a kormánynak mindezekről és Kállayt is utasítsák, védje meg őt minisztereitől (Szásztól, Csataytól, Lukácstól és Antaltól). A kormányzó 1944 januárjában felkérte arra, hogy rajta kívül csak

68 BFL XI. 814. Havel Lipót iratai. 148. doboz. Havel Béla feljegyzése, 1943. január 17. Elképzelhető, hogy a vizsgálat a vagyonátmentés megtorlásául szolgált.

69 Feketehalmy-Czeydner Ferenc tábornok, Grassy József ezredes, Zöldi Márton csendőr százados az újjídeki és szabályai tömeggyilkosságok idején (1942 január) az azokat végrehajtó magyar katonák és csendőrök felelős parancsnokai voltak, akik a felelősségre vonás elől 1944 januárjában Németországba szöktek.

70 Radó Árpád 1945 folyamán egy munkásszázad tagjaként vesztette életét, míg Polgár Tibor túlélte a háborút és a rádiósok igazolóbizottsági és népbíróági eljárásai során tanúskodott.

71 A vérehajtó-bizottság elhatározta, hogy a Gál elleni perben felmerülő ügyvédi költségeket a Rádió viseli. Rádió VB jkv. 1943. december 16., 31. számú határozat.

72 Szabó Miklós: Csak bírói vizsgálat esetén bontható fel. In: Jel-Kép, 1983/4. sz. 118–123. p.

Kállaynak és Keresztes-Fischer belügyminiszternek engedelmeskedjen és a személye ellen irányuló vádakkal ne törődjön.

Szász Lajos közellátásügyi miniszter 1944 februárjában értesítette Nárayt, hogy a parlament folyosóin egyre több kifogás hangzik el munkája ellen, miszerint az idegen nyelvű hírszolgálat angolbarát, és az angol Reuter sokat idéz az MTI-től⁷³, ebben pedig a nyilasok titkos összjátékot vélnek felfedezni. Náray válaszul elmondta, hogy a minisztériumok közleményeiket az adás előtt néhány perccel diktálják be telefonon a hírolvasóknak, így nincs idő a lektorálásra és jóváhagyásra sem. Továbbá hetente kétszer tartanak sajtófőnöki értekezleteket, amelyeken a felelős miniszterek utasításait kapják meg. Az idegen nyelvű hírszolgálat esetében a külügy sajtósa, Bede István továbbította az utasításokat. A felelős magyar külügyminisztertől, Ghiczy Jenőtől szemrehányást nem kapott, amikor azonban védelemért fordult hozzá, elutasította.⁷⁴ Folyamatos támadások érték ugyan, de amíg a kormányzó mögötte állt, nem mozdíthatták el helyéről. Az ország német megszállásával és Horthy „báb” szerepbe való kényszerítésével viszont, mivel nem értett egyet a megszállással és előre látta végzetét, önként lemondott tisztéről.

Műsorpolitika

A rendkívüli időkre való tekintettel 1942-ben megváltozott a Rádió műsorpolitikája. A nívósabb műsorszámokat este 7 óra előtt sugározták, vagy egy korábbi időpontban megismételték. Az esti órákban már csak szórakoztató műsorszámokat sugározhattak, amelyekkel a háborús viszonyok által felzaklatott, munkából hazaérő hallgatóság idegeit próbálták megnyugtatni. Az elmélyülést kívánó, hosszabb lélegzetű darabok háttérbe szorultak.

A hazafias, buzdító propaganda jegyében évfordulós ünnepségsorozat keretében megemlékeztek Szt. László és Szt. Margit, valamint Nagy Lajos király személyéről. A könnyűzene előtérbe kerülésével új műsort indítottak „Könnyű zene – könnyű percek” címmel. A komolyzenét sem hanyagolták el, így közvetítettek az Operából Müller Mária, Ebe Stignani, Helge Roswaenge, Set Svanholm, Jussi Björling vendég szereplésével, valamint a Zeneművészeti Főiskoláról sugározták a

73 A Posta főigazgatója 1943. január 7-én kelt levelében azt írta a miniszterelnöknek, hogy a Reuternek kívül más hírgyűjtemény anyagát a vételi nehézségek és az adóállomások adásidőjének ismerete hiányában nem tudják venni. MOL K 66 Külügyminisztérium Sajtó és Kulturális Osztály. 588. cs.

74 *Náray A.*: i. m. 80–95. p.

Filharmóniai Társaság valamennyi koncertjét, ahol Ferrara és Mario Rossi karmesterek is vezényeltek a hazaiakon kívül. Megemlékeztek Radnai Miklósról, Szabados Béláról, Kodály Zoltán 60. születésnapjáról, Balázs Árpádról és Dankó Pistáról. A vidéket is megszólaltatták a zenében, így a kolozsvári Nemzeti Színház operaelőadásaiból és az újvidéki Filharmóniai Társaság ünnepi estjéből is közvetítettek. A „Mai magyar szerzők” című sorozatban a kortárs magyar muzsika fiatal képviselőit állították a mikrofon elé. A népdalkincs megőrzésére és ápolására különösen nagy figyelmet fordítottak. Ennek jegyében sugározták Ádám Jenő zeneművészeti főiskolai tanár „Magyar ének – magyar lélek”, valamint Molnár Imre zeneművészeti főiskolai tanár a „Magyar népmuzsika” című műsorát. A cigányzene elterjedését próbálták tapintatosan kordában tartani a „Könnyű zene – könnyű percek” és a „Mindenből – mindenkinek” című műsorok keretében. A komolyzenei programokat a Bp. I.-ről a Bp. II.-re helyezték át mondván, hogy az igényesebb közönség jobb minőségű vevőberendezéssel rendelkezik, tehát a kisebb energiájú adások vételére is képes.⁷⁵ Ezzel az intézkedéssel a műfaj háttérbe szorulását idézték elő.

A drámai osztály fő szempontja az irodalom középpontba állítása volt. A külföldi klasszikusok mellett megszólaltatták Kosztolányi Dezső, Mikszáth Kálmán, Móricz Zsigmond, Madách Imre, Herczeg Ferenc, Tamási Áron, Nyíró József és Zilahy Lajos műveit. Évfordulós előadást rendeztek Kőrösi Csoma Sándor, Csepreghy Ferenc és Gerhart Hauptmann emlékére. A rendkívüli háborús helyzetre hivatkozva növelték a rövidebb, könnyen emészthető egyfelvonásos művek számát. Statisztikailag kimutatható, hogy ezekben a darabokban főleg a Nemzeti Színház színészeit foglalkoztatták, mivel, ahogy mondták, „magasabb beszédkulturával” rendelkeztek az ottani művészek. A Rádió színészlistáján szereplő, más budapesti színházakban foglalkoztatott művészek filmforgatás, eltiltás, vagy zsidó származás miatt nem szerepelhettek az éterben.⁷⁶

Az irodalmi osztály szempontjai szerint szolgálni kellett a magyarság harcát és erősíteni kellett a belső frontot, valamint az örök magyar kultúrát. Első feladatként a honvédelmi kötelezettség teljesítését határozták meg, másodikként a magyar önismeret elmélyítését irodalmi előadásokkal. A belső honvédelmet erősítették a vasárnap déli előadások, amelyeket a legkiválóbb közírók tartottak. A „Magyar toll a magyar kardért” című sorozat félórás műsorában félszáz budapesti és vidéki irodalmi társaságot szólaltatott meg, akik lelkesítő, túlnyomóan katonai tárgyú szépirodalmi műveket mutattak be. Ezt a célt szolgálta a heti „Honvédműsor”, amelyet

75 Náray utasításai 1942. március 6. 6. pont. MOL K 613 b. 4. cs. 8. t.

76 MOL K 613 c. 8. cs. 21. t.

a magyar háborús küzdelem aktuális híryanagából válogattak össze. Folyamatosan megemlékeztek a „visszatért” területekről is. Bevezették a „Honvéd-kívánság-hangversenyek”-et és a „Honvédeink nótát kérnek” című műsor.

A külföldi tárgyú előadások száma is jelentősen megnőtt. A japán, bolgár, finn, német, olasz, spanyol ország-ismereti adások mellett az angol, amerikai és francia örökbecsű kultúra értékeinek megismertetésére is súlyt helyeztek elemző műsorok formájában. A három legsikeresebb ötlet a színpadi műveket és hazai klasszikusokat felvonultató „Legkedvesebb verseim”, a magyar írók történeteit szülőföldjük-ről mesélő „Ahol gyermek voltam”, valamint a mesterségükről beszélő színészek, énekesek által tartalommal megtöltött „Akiket mindig szívesen hallgatunk” című műsorok voltak. A diákok számára új sorozatokat indítottak. Az „Élő írók, új gondolatok” a húszas évek szellemi áramlatait ismertette, a „Híres magyar regények” pedig az utóbbi ötven év irodalmi sikereiből nyújtott ízelítőt.

A helyszíni közvetítések száma jelentősen növekedett. 1941-ben évi 392, míg 1942-ben már 513 volt, ebből 32 esetben a haditudósítók „Beszél a front” című anyagát adták. A nemzetnevelés célját szolgálták a nemzetvédelmi, egészségügyi, történelmi és ifjúsági előadások. Négy közvetítéssel emlékeztek meg az elhunyt kormányzó-helyettesről. Közvetítették külföldi államfők és előkelőségek ünnepélyes megnyilatkozásait, vidéki városok városnapjait és jellemző tájegységek kulturális programjairól is tudósítottak (Balaton, Csallóköz, Tokaj, Gyöngyös, Háromszék).

Az idegennyelvű hírszolgálat politikai okokból gyakran szünetelt, de 1942. március 30. és 1942. szeptember 11. között Ullein-Reviczky Antal kívánságára Bp. I. délelőtti német, olasz és francia nyelvű híreket sugárzott, a Bp. II.-re pedig áttették az angol, finn, román és ruszin híreket, továbbá felkérte a Rádiót, hogy törekedjenek a hírek rövidejére.⁷⁷

A hírszolgálat adásaiban növekedett a vezérkari főnöktől kapott hadijelentések mennyisége. Ezeket a híreket, Berlin cenzúrázta, mielőtt a Rádióba kerültek. Egyébként a hadijelentések a Honvédelmi Minisztérium kívánságára a politikai híreket megelőzően, a hírperiódus legelején hangzottak el. A német hallgatók számára „Volksbund műsort”⁷⁸ indítottak, amelyben azonban csak zeneszámokat játszottak — kerülve a propagandát — és ugyanez történt a „Német-magyar katonaműsor” esetében is.⁷⁹

77 „Náray elnök úrral megbeszélt anyag.” MOL K 613 b. 4. cs. 8. t.

78 A valódi műsorcím „Német hallgatóinknak” volt.

79 Szász Z.: i. m. 184–196. p.

Magyarország szövetségi helyzete meghatározta azon országok körét, amelyekkel műsorcsere-egyezményeket köthetett a Rádió. A külügyi szolgálat Németországból 34 közvetítést szervezett, míg a németek 35 magyar műsort adtak le. Olaszországból 15 műsort közvetítettek és 12-t adtak át. Ünnepi műsort közvetítettek a finn állam fennállásának 25. évfordulójára, továbbá bolgár és japán estet tartottak. Műsorcsere egyezményeket kötöttek a Budapestre összehívott német, szlovák, horvát és olasz rádiósokkal. A rövidhullámú székesfehérvári adón folyamatosan sugározták az Újvilágba a Magyarországot és a „visszatért” területeket érintő híreket.

A Rádió 1942. évi műsorstatisztikája (adások száma)⁸⁰

	1941	1942
Opera	50	50
Operett	18	47
Drámai műfaj	147	135
Filharmonikus és szimfonikus zene	113	82
Szórakoztató zenekar és katonazenekar	775	1413
Hangverseny szólistákkal	462	360
Kamarazene	44	82
Énekkarok	112	170
Hanglemez-műsor	2358	1720
Cigányzenekar	732	589
Tánczene	242	473
Felolvasás	2346	2530
Tanfolyamok	92	123
Istentisztelet	172	173
Helyszíni közvetítés	344	513
Külföldi átvételek	65	59
Magyar nóta	94	150

80 A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. Igazgatóságának és felügyelő-bizottságának közgyűlési jelentése az 1942. évi XLVIII. üzletévről. Magyar Rádió Archivuma.

A két év műsorstatistikáját tartalmazó táblázatból leolvasható, hogy az operaelőadások és az istentiszteletek száma jelentősen nem módosult, a könnyedebb operett terén viszont majd háromszoros a növekedés. A drámai műfajban, a szólítás hangversenyeknél és a szimfonikusok esetében csökkenés tapasztalható, a szórakoztató és katonazenekar, az énekkar, a kamarazene növekedése ugyanakkor számottevő. A hanglemezműsor és a külföldi átvételek száma is csökkent a háborús okokra visszavezethetően, emelkedett a tanfolyamok, a helyszíni közvetítések, a magyar nóta, a tánczene és a felolvasások száma. 1942 végéig vezető publicisták tartottak buzdító előadásokat, amelyek abbamaradtak, miután a tengely és szövetségesei védekezésben szorultak a keleti fronton. A Vöröskereszt Bajtársi Rádiószolgálat, amely személyes üzeneteket közvetített a hátországi családok és a frontkatonák között, 1942 folyamán körülbelül 150 ezer alkalommal működött közre. A következő évben az üzenetek száma félmillióra nőtt.⁸¹

1943-tól a voronyezsi katasztrófa után, még inkább szükség volt a nemzeti gondolat ébrentartására és a hatalomnak kedvező közhangulat fenntartására. Ennek jegyében ünnepelték meg Horthy Miklós 75. születésnapját. A nemzeti kultúrát és a magyar politika álláspontját ismertetni kívánták a világgal, főleg a nyugati szövetségesekkel. Ezért a Rádió eddigi teljesítményének legjobbját produkálta és az összes adó napi átlagos sugárzása az év első felében 27 órára növekedett. Feladatának érezte a vezetés a műsorok magyarosabbá tételét. Egyre több műsorszámot sugároztak a nemzet irodalmi és zenei kincseinek tárházából. Kimutatható a Rádióban is az a világtendencia, hogy a műsoridő egyre nagyobb hányadát tették ki a zenei műsorok. Magyarországon ez a hányad a teljes adásidő 62%-a, tehát 17 óra, az összes műsor 62%-a pedig magyar volt. A honvédelmi minisztérium követelésére egyre több zeneszámot kellett sugározniuk, valamint növelték a frontkatonák helyzetéről szóló megemlékezések számát.⁸²

Az év elejétől kezdte meg működését a Rádió 43 főre kiegészített saját zenekara, a kottatár anyagát is fejlesztették. Új műsoraik az „Elfelejtett magyar zeneművek” és a „Letűnt századok magyar zenéje” címmel indultak. Folytatták a „Magyar ének – magyar lélek”, a „Magyar népdalfélóra”, a „Mai magyar szerzők” és a „A kóruszene gyöngyei” című adásokat. Minden budapesti komolyzenei hangver-

---

81 Az adást 1941. december 24-én indították. A honvédek délután fél kettőkor, a családok este tíz után tíz perccel üzenhettek egymásnak ötven percen keresztül. 1942. szeptember 25-től a hátországból reggel hat óra előtt húsz perccel, a frontról este tíz előtt húsz perccel kezdték el az adást. Rádióélet, (1942) 39. sz. 3. p.

82 Szász Z.: i. m. 184–196.p.

senyt közvetítettek, így Mengelberg, Karajan, Furtwängler, Edwin Fischer, a Bécsi Filharmonikusok, a Münchener Filharmonikusok produkcióit.

A Rádiózenekar nyilvános hangversenysorozatot indított. Megemlékeztek Erkel és Gounod halálának 50., a Filharmóniai Társaság 90. és Grieg születésének 100., Monteverdi halálának 300. és Mascagni halálának 80., valamint Kacsóh Pongrác születésének 70. és halálának 20. évfordulójáról. Néprajzi hanglemezeit leközöltették Bartók Bélával és Veress Sándorral, és az anyag egy részét kiadták. A Kísérleti Adóállomás a 418 m-es hullámhosszon 1943. október 14-én új zenei műsort indított „Gondülő derű” címmel.

Az irodalmi osztály a költészet ápolásának jegyében „A magyar hárfa, magyar lant” és a „Hosszú ének” című adásokat indította meg. Erdélyi, határszéli, dunántúli és felvidéki írók irodalmi délutánjait szervezték meg. „Ady, Babits, Kosztolányi és Tóth Árpád” címmel megzenésített verseiket adták elő, a „Magyarok” című műsor pedig a magyar emberről szóló verseket és prózát gyűjtötte csokorba. A „Legkedvesebb íróim” című műsorban élő kiválóságok beszéltek az általuk legjobban tisztelt írókról. A nemzeti nevelés céljait szolgálták a „Nagyjaink a századok tükrében”, az „Elfelejtett magyar hadvezérek”, a „Nagy magyar életek” és a „Nagy magyar történetek” című műsorok. A „Nagy magyar regények” a magyar regényírás mestereit, az „Élő írók, új gondolatok” a mai magyar irodalom és tudomány irányítóit mutatta be. Helyszíni közvetítés keretében zajlottak a „Négyszemközt az íróval a könyvtárszobában” és a „Műteremsarok” című portréműsorok. A nemzetközi irodalom területére vándoroltak a „A líra él” és a „A világirodalom gyöngyei” című, versekkel és novellákkal foglalkozó műsorok. A szellemi élet kiválóságait szólaltatta meg a „Nagy kortársaink”, és közírók beszéltek időszerű kérdésekről a „Az idő sodrában” című műsorokban.

A Rádió céljai között szerepelt a magyar szellemi termékek sugárzása és minél nagyobb területen való elterjesztése is. Ennek értelmében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium az iskolai kényszerszünetben Rádióiskolát indított, továbbá közművelődési előadássorozata Bp. I.-en vasárnap fél öt és öt óra között volt hallható.

A minisztériumok igényt tartottak a kötelező adásidőre, amelyben propagandát fejtettek ki. A legszembetűnőbbben Antal István a Nemzetvédelmi Propaganda Minisztérium igazgatója művelte ezt háborús uszító beszédeivel, és az „Őszinte beszéd” című műsor (Bp. I., vasárnap 8.30–9.00), amelyben előre megírt szövegek szerint munkások, polgárok és földművesek vallottak sorsukról. A Pénzügyminisztériumi rádiós propagandájának tengelyében a béke- és háborús gazdaság, az országgyarapodás pénzügyi következményei, a zsidókérdés, a háború után

felmerülő problémák, az új európai gazdaság és az eddig elért eredmények álltak.⁸³ A Honvédelmi Minisztérium a fentebb már említett Honvédműsor (Bp. I., vasárnap 17.15–18.00.) és a Leventefélóra (Bp. II., vasárnap 12.15–12.55.) adásaival képviseltette magát. A Külügyminisztérium „Külügyi negyedóra” című adását a Bp. I.-en szerdán nyolc óra után öt perccel sugározták. A Földművelésügyi Minisztérium „Időszerű gazdasági tanácsadó”-ja a Bp. I.-en vasárnap háromtól fél négyig, a „Mezőgazdasági félóra” Bp. I.-en csütörtökön hattól fél hétig, valamint a Bp. II.-n kedden fél héttől, szombaton negyed nyolckor került az éterbe. Jól látható, hogy a minisztériumok törekedtek arra, hogy a leghallgatottabb időszavakban kerüljenek adásba, aminek a szórakoztatást, mint elsődleges célt zászlajukra tűző rádiósok természetesen nem örültek.

Náray rendeletére a műsorközi szünetekben jelszavakat olvastak fel a bemon-dók, amelyek a háborús összefogásra buzdítottak (pl. „Adassék tisztelet a katonaságnak”). Vélekedése szerint háborúban a Rádió legyen a szellem fegyvere, nyújtson pontos, gyors, megbízható tájékoztatást és a szórakozást helyezze előtérbe.⁸⁴

A drámai osztály Katonától Thurzóig, a külföldi szerzőkkel egyetemben, szinte mindenkit felvonultatott. Megemlékeztek Puskás Tivadarról, Zrínyi Ilonáról, Herczeg Ferenc 80. születésnapjáról, Déryné születésének 150. évfordulójáról és a Balatonfüredi Kisfaludi Színházról. Emelkedett a színházi előadások közvetítésének száma. Helyszíni közvetítés 649 alkalommal történt. Öt esetben a harctér közeléből „Művészszív a kórteremben” címmel zajlottak adások. A csíki székelyek életéről 12 esetben tudósítottak.

A műsorcsere egyezmények keretében Németországból 41, Olaszországból 7 esetben vettek át programokat. Cserébe a németek 26, az olaszok 4 esetben kaptak magyar műsorokat. Finnországból 3, Bulgáriából 11 műsort kaptak, viszonzásképpen pedig 4 finn és 6 bolgár műsorszámot adott a Rádió. Svédországból két sportközvetítést vettek át. Ünnepi megemlékezéseket tartottak a japán, bolgár, portugál, török, spanyol, svéd és svájci nép tiszteletére azok nemzeti ünnepein.

A hírszolgálat magyar nyelven a Budapest I.-en napi nyolc, a Budapest II.-n napi egy alkalommal hangzott el, valamint egyszer német, angol és francia nyelven. A kisebbségi hírszolgálat naponta két alkalommal tájékoztatott szerb és horvát nyelveken is. A rövidhullámú műsort napi négy órában adták, a kassai adó pedig napi három órás saját anyagán kívül Budapest II. műsorát sugározta.

1943 folyamán Budapest I. műsorát reggel hat órától éjfélig, a rövidhullámot éjfél és hajnali négy óra között hallgathatta a közönség. Budapest II. napi öt órát,

83 MOL K 280. Reményi-Schneller Lajos iratai. II. cs. 2. t.

84 Rádióélet, (1943) 1. sz. 3. p.

Kassa három órát adott. A Magyar Rádió napi műsorideje az év végén összesen napi 32 órát tett ki.⁸⁵

1943. évi műsorstatiztika (Budapest I. és II., Kísérleti Adó, Kassa)

Műsортípus	Idő (óra)	Arány (%)
Zenei műsor	5335	60.6
Hírszolgálat, külpolitikai tájékoztatás, sporthírek	1207	13.7
Irodalom	1191	13.5
Dráma	220	2.5
Helyszíni közvetítés	190	2.2
Vöröskereszt Bajtársi Szolgálat	286	3.2
Istentisztelet	170	1.9
Egyéb	210	2.4
Összesen	8809	100.0

A rövidhullámú adások műsorstatiztikája

Műsортípus	Idő (óra)	Arány (%)
Magyar és hét idegen nyelvű hírszolgálat	572	40.0
Zene, próza	858	60.0
Összesen	1430	100.0

Az 1943-as év folyamán összesen 10.239 órán át közvetítették műsoraikat, ebből a zenei tárgyú adások ideje 60%-on felül képviseltette magát. A prózai adások 16%-ban jelentek meg. A helyszíni közvetítések és a Vöröskereszt Bajtársi Szolgálat műsorideje az előző évhez képest is emelkedett. A híradások aránya

85 Rádióélet, (1944) 3. sz. 2. p.

14%, míg a rövidhullámon elérte a 40%-ot. Jól látható, hogy a Rádió fő feladatának a szórakoztatást tekintette, ezért olyan magas a zenei programok aránya.⁸⁶ Kilián Zoltán, a Rádió „statisztikusa” kiszámította, hogy a napi műsorigidőből 1 órát tett ki az előadások közötti szünetjel⁸⁷, továbbá a magyar alapanyagú műsorok aránya az élőzenéből 63,7%, a zenés színpadi művekből 33%, a hanglemezek 37%-a, az irodalmi anyagból 83%, a drámai műsorok 53,1%-a és a helyszíni közvetítések 99%-a volt.⁸⁸

1943 elejétől, a kormányzati politika megváltozásának köszönhetően, módosult a Rádió műsorpolitikája. Nagyobb súlyt kaptak a szövetségesekre vonatkozó információk, viszont a németekkel való szembefordulás jelei csekély értékűek, csak azok vették észre, akik műsorkészítéssel és ellenőrzéssel foglalkoztak. A zenei osztály a háború kezdete nem játszott szláv darabokat (Muszorgszkij, Csajkovszkij, Smetana) tűzött műsorára. A hírekben „bolsevista” helyett „orosz”-nak kezdték nevezni a szovjeteket. Májusban ifj. Horthy Miklós rövidhullámon rádiószótatot intézet az amerikai kontinens felé, amelyben a kis nemzetek lehetőségeiről, a történelmi kényszerhelyzetről értekezett. A rövidhullámú adások hangvétele az eddigihez képest, mondhatni, még következetesebben antikommunista lett és Magyarország a keleti befolyás elleni kényszerű védelmi harcát propagálta. Megszüntették a „Honvédeskü” adását és a „Vöröskereszt Bajtársi Szolgálat” műsorát a kis hatótávolságú Kassára helyezték. Szeptembertől visszahozták a műsorba a francia, angol és német nyelvű híradást. Az év végén Ravasz László református püspök és Serédi Jusztonián hercegprímás békevágyó szentbeszédeket mondtak el a Rádióban.⁸⁹

A háborús években a szórakoztató zene szerepe a komolyzene rovására nőtt, a prózai műsorokon belül eluralkodott az oktató jellegű műsorok száma. A helyszíni közvetítések, a propaganda adások, a magyar és idegen nyelvű hírperiódusok nyomasztó hangulata rányomta bélyegét a műsorra.⁹⁰ A Honvédelmi Minisztérium és a Külügyminisztérium részéről 1942–1943 folyamán politikai szempontból többször ellenőrizték a Rádiót, mivel hangvételét nem találták eléggé tengelybarátnak.⁹¹

86 A Magyar Telefonhírmondó és Rádió Rt. igazgatóságának és felügyelő-bizottságának közgyűlési jelentése az 1943. évi XLIX. üléstől. Magyar Rádió Archivuma.

87 Rádióélet, (1944) I. sz.

88 Rádióélet, (1944) II. sz.

89 Szász Z.: i. m. 184–196. p.

90 A Magyar Rádió és Televízió kézikönyve. Szerk.: A szerkesztőbizottság. Bp., 1958. 21–25. p.

91 MOL K 613 c. 7. cs. 15. t. Ágotai Géza, a műsorosztály vezetője iratai.

A II. világháború utáni igazoló bizottsági eljárások során elhangzott vádak, miszerint a Rádió adásait a német eredetű műsorszámok uralták a háborús években, nem bizonyulnak helytállónak. Az 1943 októberében Kilián Zoltán által készített statisztikai jelentés alapján, amely Budapest I. és II. adásait vizsgálta, megállapítható, hogy a külföldi tárgyú irodalmi műsorszámok 10,5%-a volt német, 15,1%-a pedig amerikai, angol és francia. A hanglemezen játszott zeneszerzők megoszlása: 24,2% német, 9,6% amerikai, angol és francia, 2,4% szláv. A zenei műsorszámok 15,7%-a német, 9,8%-a amerikai, angol és francia, 1,7%-a szláv zeneszerzőktől származott.⁹²

Kétségtelen, hogy a Rádió a tárgyalt időszakban részben a háborús propaganda eszközeként funkcionált, de az 1945-ös Igazoló Bizottsági jegyzőkönyvekből, a Budapesti Népbíróság és Népügyészség irataiból kiderül, hogy az igazolás alá vont 386 tisztviselő közül csak 45 esetében mondtak ki állásvesztést vagy vezetői állásra való alkalmatlanságot, és kezdeményezték a népbírósi eljárást. Ezekben az esetekben a számonkérés általában az 1944. március 19. után végzett tevékenységre irányult, és a nyilas rádióknak tett szolgálatokat, valamint a Rádióknak Mosonmagyaróvárra való elköltöztetését és az ország elhagyását büntették. Tehát az az állítás, miszerint a Rádió Náray elnöksége alatt nem állt a náci propaganda szolgálatában, helytállónak bizonyul.⁹³

Az 1944-es év során a Rádió műsorpolitikája a német megszállásig nem változott, ezután azonban a teljes német orientáció, szövetséges- és zsidóellenesség uralkodott el a műsorokban, de ez az időszak már nem képezi kutatásom tárgyát.⁹⁴

92 Kilián Zoltán: Műsorstatisztikai eredmények 1943 október havából. 1943. november 29. Magyar Rádió Archivuma.

93 BFL XVII. 789. A Budapesti 399/a. Igazoló Bizottság iratai. 1945–46.; BFL XXV. 1. a. Budapesti Népbíróság büntetőperes iratai. 1945–48. és BFL XXV. 1. b. Igazolási-felbontási iratok 1945–49., valamint BFL XXV. 2. Budapesti Népügyészség iratai. 1945–48. (Frigyesy János Nb. 2666/45., dr. Wünscher Frigyes Nb. 1335/46., Purpriger Ernő Nb. 3056/45., Nélky Jenő Nb. 8368/47., Jenőffy Jenő Nb. 8370/47., Laczkovics János Nb. 8372/47., Dohnányi Ernő Nb. 8346/47., Legenyei József Nb. Ig. Fell. 1831/46., Havel Béla Nb. Ig. Fell. 934/47., valamint 45 esetben az igazoló bizottsági jegyzőkönyvek)

94 „1944. március 19-én már intranzigens jobboldali és a zsidókérdésben megalkuvás nélküli, ettől az időponttól kezdve az uszítás és az izgatás hangja jellemzi a rádió hír- és propaganda anyagát, de a többi műsorszám is többé-kevésbé ennek szolgálatában állt.” Frigyesy János népbírósi per. BFL XXV. 1. a. Nb. 2666/45. 1946. február 8-án volt elsőfokú ítélet. 83. p.

Hallgatottság, népszerűség, előfizetők

A Rádió fennállása óta foglalkoztatta a gondolat a műsorkészítőket, vajon a hallgatók hogyan vélekednek a sugárzott anyagról. Erről próbáltak információt szerezni a rádiósok a hallgatók megszavaztatásával. A vizsgált időszakban ilyen jellegű felmérés nem készült, ezért az időben hozzá legközelebb álló 1941-es közvélemény-kutatás, ahogy a korban nevezték „népszavazás” eredményeit ismertetem.

Az összeírólapokat a rádiónyugtákkal együtt kézbesítették az előfizetők számára. A kérdőívek összetétele azonban nem nyerte el a szavazás ötletét felvető Rádióújság tetszését, mivel a műsorokra csupán néhány kérdés vonatkozott. Inkább arra kérdeztek rá, hogy naponta mennyi időt töltenek az emberek rádióhallgatással és milyen műsorszámokat hallgatnak a legszívesebben. Továbbá a családi kérdőív nem tette lehetővé, hogy külön-külön nyilatkozhassanak a családtagok, valamint az előre nyomtatott válaszok közül kellett választaniuk a kérdezetteknek, ami befolyásolhatta véleményüket.

A Posta 706 ezer előfizető válaszát dolgozta fel 4 ezer táblázatban, és az eredményeket 1943 áprilisában tették közzé. Kiderült milyen műsorszámokat hallgatnak szívesen a hallgatók: cigányzenét 78%, magyar nótát 76%, szórakoztató könnyűzenét 57%, tánczenét 54%, felolvasást 49%, zenés színművet 45%, szórakoztató előadást 35%, tudományos előadást 34%, operát 16%, mesét 15%, földművelésügyi előadást 15%, komoly zenét 9% és tanfolyamot 6%.

Megállapítható, hogy a korábbi helyzethez képest csökkent a komolyzene, a tudományos előadás és a színmű népszerűsége. A Rádióújság elemzése szerint a körülbelül 3 millió hallgató nagy része a könnyűzenét hallgatta legszívesebben (nóta, operett, cigányzene, szórakoztató zene, tánczene). Ezt a körülbelüli 60%-os igényt a Rádió csak 54,8%-ban elégítette ki.

1942-ben 37 iskola tanárai saját kezdeményezésükre szintén kutatták a Rádió népszerűségét. Eredményeik alapján arra a következtetésre jutottak, hogy a hallgatók 90%-a estére, a munkából hazatérve már olyan fáradt, hogy csak szórakoztató zenét kíván hallgatni. Megállapítható azonban, hogy a kutatások kimerültek az izlés vizsgálatában és céljuk a műsorpolitika igazolása volt.⁹⁵

A Posta által 1942-ben nyilvántartott rádióengedélyek száma januárban 748.283, míg decemberben 812.342 volt. A Telefonhírmondó 1943. október 31-én megszüntette magánelőfizetői szolgáltatását, megkezdték a léghvezeték lesze-

---

95 Szabó Klára: A rádiós közvélemény-kutatás története Magyarországon. Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Bp., 1970. II. évfolyam 5. szám. 23–25. p.

relését és a föld alatti vezetékek lefektetését, de a csoportos előfizetők — 60 kórház — számára továbbra is nyújtotta szolgáltatásait. 1943 júniusában 856.180, decemberben 891.020 volt a rádióengedélyesek száma, amely a következő év februárjában 911.605-re emelkedett.

A Magyar Rádió német megszállása

1944. március 19-én hat óra harminc perckor a Magyar Országos Tudósító vezetője, Ferenczy Géza a lakásán hívta fel Nárayt, és jelentette neki, hogy német csapatok lépték át Magyarország határait. Náray hét órára a Rádióba érkezett és felhívta Éliássy Sándor budapesti rendőrfőkapitányt, akinek helyettese, Bartha Gyula megerősítette a hírt, valamint elmondta, hogy a belügyminiszter parancsára nem szegülhetnek ellen a németeknek. Náray kiderítette, hogy a stúdiók őrizetére kirendelt rendőröket is utasították a megszállókkal való együttműködésre.

Bede István, a Külügyminisztérium sajtófőnöke utasította Nárayt, hogy az istentiszteletek után, amely a hivatalos műsor szerint hangzott el, féltizenkettőtől komolyzenét sugározzon a Rádió. Az adás azonban ettől az időponttól kezdve ellenséges berepülés miatt szünetelt. Náray az irodájában maradt, várva a további fejleményeket.

Délután háromnegyed háromkor német műszerész gépkocsi parkolt le a Rádió előtt a Sándor utcában. Miután megtudták a németek, hogy az adótorony Lakihegyen található, eltávoztak. Fél óra múlva az adót kikapcsolták, majd rövid idő múlva újra üzembe helyezték. (Náray szerint ezzel a tettükkel azt kívánták jelezni, hogy nekik nem tetsző műsorszám esetén azonnal megszüntethetik az adást.) Ténylegesen a németek este hatkor szállták meg az épületet. A kormányzó utasítása szerint Náraynak színteg együtt kellett működni velük.

Hat óra kettő perckor Náray irodájában megjelent br. Kyd Sándor, a német követség rádió attaséja, akit Franz Schaub, a német birodalom tejhatalmú rádiómegbízottja kísért. Később bemutatkozott a stúdiókat és a bejáratokat megszálló szakasznyi SS katona parancsnoka is, aki ideiglenes szállást és ellátást kért Náraytól a legénység számára. Katonái a bejáratoknál igazoltatták a Rádió alkalmazottait, és a mikrofonok mellett álltak őrséget, hogy megakadályozhassák az esetleges szabotázsokat. Náraynak meghagyták tisztével járó hivatali helyiségeit, de Schaub a maga számára a Náray szobája melletti irodát kérte.

Schaub másnap már átvette a hírszerkesztés irányítását, aminek következtében a Rádió zsidóellenes propagandát, fasiszta ideológiát sugárzott az éterbe. Náray

ezzel természetesen nem értett egyet és dr. Havel Béla, az MTI alelnöke, Zimmer Ferenc, az MTI felelős főszerkesztője és Frigyesy János, a Rádió vezérigazgatója előtt kijelentette, hogy az elnöki hatalom gyakorlását szünetelteti. A vállalat vezetőinek bejelentette távozását, felmondását és Incze Péter személyi titkár útján Sztójayhoz is eljutatta ezt az információt.

Pár nap alatt a magyar vezető köröket kompromittáló, a hivatali helységeiben található iratokat elszállította és megsemmisítette, majd látásának romlására hivatkozva április elsején betegeget jelentett.⁹⁶

Összefoglalás

A Rádió gazdasági helyzete 1942 folyamán megrendült, de az állami támogatásnak, s az előfizetői szám gyarapodásának, valamint az előfizetői díj felemelésének köszönhetően az év végére helyreállt gazdasági egyensúlya és az 1943-as üzletévben közel 140%-kal gyarapította nyereségét. Az anyagár-emelkedés miatt csökkentették a Telefonhírmondó és az Óraüzem szolgáltatásait, de a háborús propagandát továbbra is folytatták. Az adásidőt jelentősen megnövelték, valamint új adóállomást (Kísérleti Adó) is felállítottak, így a hajnali órák kivételével folyamatosan sugározták programjaikat.

A zsidó alkalmazottak védelmében maga Náray többször is fellépett, és ameddig tudta, megtartotta őket alkalmazásában, de az általános közhangulaton nem tudott felülemelkedni, így sok jó rádiós szakembert veszítettek el a háború következtében.

Náray a kormányzó feltétlen híveként került az elnöki pozícióba, így a Horthy által kinevezett kormány politikáját képviselte. A nyugati szövetségesek felé orientálódásával sok ellenséget szerzett magának a kormány és parlament tagjai közül, hivatalos kurzus pedig nyilvánosan soha nem állt ki mellette. Ennek ellenére nem kívánt pártpolitikai érdekeket képviselni a Rádióban és a németpárti műsorok súlyának mérséklésére törekedett. Megállapítható, hogy a Rádió műsorpolitikája olyan volt, amilyen az ország kormánya: nem helyezkedett szélsőségesen németbarát platformra, de a szövetségesek irányában sem kötelezte el magát.

---

96 *Náray A.*: i. m. 95–100. p. Továbbá lásd az MTI és a Rádió együttes igazgatósági ülésének 2. pontjához kapcsolódóan Havel Béla beszámolóját. 1944. április 20. Magyar Rádió Archivuma; és *Boros Zsuzsa*: A Magyar Rádió a német megszállás és a nyilas uralom idején. In: *Tanulmányok a Magyar Rádió történetéből* i. m. 1975. 203–238. p.

A Rádió népszerűségére és hallgatottságára vonatkozó közvélemény-kutatások eredményeit a kérdőívek hiányosságainak következtében nem fogadhatjuk el maradéktalanul, de arányait figyelembe véve biztosan állíthatjuk, hogy a szórakoztató-zene vitte el a pálmát a műsorok népszerűségi listáján. A műsorstatisztikai elemzések azonban kimutatták, hogy ez összességében még mindig nem érte el az előfizetők által igényelt mértéket.

A német megszállással a Rádió — az országhoz hasonlóan — elveszítette önálló hangját és a náci propaganda szócsöveként funkcionált. A háborúnak Magyarország területére való áttérjedésével, az adó- és vevőkészülékek beszolgáltatásával pont került a fejlődés végére.

Tartalom

Forrásközlések

Tóth Árpád:

Pápay Károly (1817–1847) naplótöredéke 209

Közlemények

Kerekes Dóra:

Egy velencei követjelentés az oszmán birodalomról 1575-ből . . . 277

Benda Borbála:

Főúri halkereskedelem a XVII. századi Dunántúlon 293

Vörös Boldizsár:

Az 1918-as magyar polgári demokratikus forradalom ábrázolása
a Magyarországi Tanácsköztársaság oktatási anyagaiban 327

Fehér Csaba:

A Magyar Rádió története Náray Antal elnöksége idején
(1942–1944) 337

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen (IBM, lehetőleg WinWord 2.0-ás vagy 6.0-ás verzióban) elkészítve, lemezen kérjük benyújtani, mellékelve egy példányban a nyomtatott kéziratot is.
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, önálló szöveggént a dolgozat végéhez csatolva készüljenek.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) a 0.5-1.5 íves kéziratokat tekintjük (kb. 45 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. [= lásd], jz. vagy jegyz.